T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BANKACILIK ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AZERBAYCAN EKONOMİSİNDE DIŞ TİCARET DENGESİ VE PARA POLİTİKASININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

PANAH ALİYEV

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER ERDİNÇ DİNÇSOY

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

.....BANKACILIK..... ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

.....Pervah ALIYEV..... tarafından hazırlanan .....Azerbaycan Ekonomisinde Aş.Ticaret Dengesi ve Para Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi..... Konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca .....31/06/2019 Perşembe..... günü saat .....14.00..... 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *.....Kabul Edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/OY~~ÇOKLUĞU~~** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi E. Erdinç Dingsoy	Kabul edilmesine	
Dr. Öğr. Üyesi Meltem OKUR DİNGSOY	Kabul edilmesine	
Doç. Dr. E. Recep ERBAY	Kabul edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU

ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Referans No	10248255
Yazar Adı / Soyadı	PANAH ALIYEV
T.C.Kimlik No	99707500692
Telefon	5538981007
E-Posta	panah.aliyev95@gmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Azerbaycan Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi ve Para Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi
Tezin Tercümesi	Foreign Trade Balance and Monetary Policy Effect on Economic Growth in Azerbaijan Economy
Konu	Bankacılık = Banking ; Ekonomi = Economics
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Bankacılık Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Bankacılık Eğitimi Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2019
Sayfa	109
Tez Danışmanları	DR. ÖĞR. ÜYESİ ENVER ERDİNÇ DİNÇSOY
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	

18.06.2019

İmza:.....

Tezin Adı: Azerbaycan Ekonomisinde Dış Ticaret Dengesi ve Para Politikasının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Hazırlayan: Panah ALİYEV

ÖZET

Azerbaycan ekonomi açısından dış ticarete bağlı ülkelerdendir. Ekonomiyi etkileyen en büyük unsurlardan biri 1918 yılında Cumhuriyet kurulmasına rağmen, 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine (SSCB) dahil olmasıdır. 1991 yılında ise yeni bir dönem olan bağımsızlık dönemi başlamıştır. Geçen 28 yıl içinde Azerbaycan ekonomisi büyük gelişme kaydetmiştir. İhracatı petrol ve petrol ürünleri ağırlıklıdır. İthalatında ise gıda ve tekstil ürünleri büyük paya sahiptir.

Bu çalışmada öncelikle Azerbaycan ekonomisine genel çerçevede bakılmış, ekonominin sektörel yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde, Azerbaycan'ın dış ticaretine yer verilmiş, dış ticaret politikaları incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye, bölge ülkeleri ve Avrupa Birliği (AB) ile aralarında olan ticaret ilişkilerine değinilmiştir. Sonraki bölümde, Azerbaycan Merkez Bankası (AMB) ve tarihi hakkında bilgi verilmiş, amaç ve özelliklerinden bahsedilmiş, uyguladığı para politikaları ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bir sonraki bölümde, ekonomik büyüme teorileri anlatılmıştır. Son bölümde ise, Azerbaycan ekonomisinde dış ticaret, para politikaları ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olup olmaması ekonometrik model kapsamında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Dış Ticaret Dengesi, Azerbaycan Merkez Bankası, Ekonomik Büyüme, Zaman Serisi

Name of the Thesis: Foreign Trade Balance and Monetary Policy Effect on Economic Growth in Azerbaijan Economy

Prepared by: Panah ALİYEV

ABSTRACT

Azerbaijan is one of the foreign trade countries. One of the major factors affecting the economy is the fact that in 1918 the Republic was established, but in 1920 it was included in the Union of Soviet Socialist Republic (USSR). In 1991 began a new era of independence period. Azerbaijan's economy has made great progress over the last 28 years. Exports are mainly petroleum and petroleum products. Food and textile products have a large share in imports.

Inthisstudy, the general frame work of the economy of Azerbaijan was looked at and the sectoral structure of the economy was examined. In the second chapter, foreign trade of Azerbaijan was mentioned and foreign trade policies were examined. In addition, Turkey, countries in the region and the European Union (EU) and which aretouched on trade relations between them. In the next section, the Azerbaijani Central Bank (ECB) and given information about the history, aims and features of the mentioned, monetary policy has been implemented thoroughly examined. In the next chapter, economic growth theories are explained. In the last section, whether or not there is any relation between foreign trade, monetary policies and economic growth in the economy of Azerbaijan is examined within the scope of econometric model.

Keywords: Azerbaijan, Foreign Trade Balance, Central Bank of Azerbaijan, Economic Growth, Time Series

ÖNSÖZ

Azerbaycan ekonomisinde ihracat, ithalat ve para politikaları ekonomik büyümeyi olumlu veya olumsuz etkilemektedir. Bu çalışmada öncelikle genel çerçevede Azerbaycan ekonomisi, dış ticaret dengesi, ihracat ve ithalat yapısı, para politikaları ve ekonomik büyümesi hakkında bilgi verilerek, bu değişkenlerin 2006-2018 yıllarını kapsayan döneme ilişkin verileri ekonometrik model kapsamında değerlendirilip analiz edilecek ve iharact, ithalat ve para politikalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediği incelenecektir.

Bu tezin hazırlanmasında içten ve samimi davranışları ile kendi tecrübesini, değerli vaktini ve yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Enver Erdinç DİNÇSOY'a, her zaman maddi ve manevi olarak beni destekleyen aileme ve yakın arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **VII**

ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **VIII**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

I. BÖLÜM **2**

1. AZERBAYCAN EKONOMİSİ **2**

1.1. Genel Çerçeve **2**

1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi **5**

1.3. Azerbaycan Ekonomisinin Sektörel Yapısı **6**

1.3.1. Sanayi Sektörü 7

1.3.2. Tarım Sektörü 9

1.3.3. Hizmet Sektörü 12

1.3.3.2. Sağlık 13

1.3.3.3. Turizm 14

1.3.3.4. Finans 15

1.3.4. İnşaat Sektörü 16

II. BÖLÜM **18**

2. DIŞ TİCARET **18**

2.1. Kavramsal Olarak Dış Ticaret **18**

2.2. Dış Ticaret Politikaları **18**

2.3. Azerbaycan'da Dış Ticarete Genel Bakış **21**

2.3.1. İhracat Yapısı ve Gelişimi 24
2.3.2. İthalat Yapısı ve Gelişimi 26
2.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Azerbaycan Uygulamaları **28**
2.5. Dış Ticaret İlişkileri **29**
2.5.1. Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri 31
2.5.2. BDT Üye Ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkileri 34
2.5.3. AB Üye Ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkileri 36
III. BÖLÜM **38**
3.AZERBAYCAN MERKEZ BANKASI VE UYGULADIĞI POLİTİKALAR **38**
3.1. AMB tarihi **38**
3.1.1. SSCB dönemi 39
3.1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Merkez Bankası 41
3.2. Amaç ve Özellikleri **44**
3.3. Yapı ve Yönetimi **46**
3.4. Uyguladığı Para Politikaları **47**
IV. BÖLÜM **55**
4. EKONOMİK BÜYÜME **55**
4.1. Kavramsal Olarak Ekonomik Büyüme **55**
4.2. Ekonomik Büyüme Teorileri **57**
4.2.1. Klasik Büyüme Teorileri 58
4.2.1.1. Adam Smith 59
4.2.1.2. David Ricardo 61
4.2.1.3. Thomas Robert Malthus 63
4.2.1.4. Joseph Alois Schumpeter 64
4.2.2. Sosyalist Büyüme Teorileri 67
4.2.3. Keynesyen ve Post-Keynesyen Büyüme Teorileri 69
4.2.3.1. Monetarist Büyüme Modeli 70

4.2.3.2. Yeni Keynesyen Büyüme Modeli 70
4.2.3.3. Post-Keynesyen Büyüme Modeli 71
4.2.3.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli 72
4.2.4. Neoklasik Büyüme Teorisi 73
4.2.5. İçsel Büyüme Teorileri 75

V. BÖLÜM **76**

5. AZERBAYCAN'DA GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA, PARA ARZI VE DIŞ TİCARET DEĞİŞKENLERİNİN EKONOMETRİK MODEL KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ **76**

5.1. Literatür Taraması **76**

5.2. Kavramsal Olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla **76**

5.3. Kavramsal Olarak Para Arzı **77**

5.4. Kavramsal Olarak Dış Ticaret **77**

5.5. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular **78**
5.5.1. Birim Kök Testi 78
5.5.2. Granger Nedensellik Analizi 81
5.5.3. Histogram Normallik Analizi 84
5.5.4. Etki-Tepki Analizi 85
5.5.5. Varyans Ayrıştırması Analizi 87

SONUÇ VE ÖNERİLER **90**

KAYNAKÇA **92**

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Ayrı Ayrı Sanayi Alanlarının Genel Ürün Üretiminde Payı (01.01.1982 yılı durumuna toptan satış fiyatı ile yüzdesi) 4
Tablo 2: Azerbaycan'ın GSYİH (2005-2018) 7
Tablo 3: Azerbaycan'ın Başlıca Tarım Ürünlerinin Üretimi (2000-2017, ton) 10
Tablo 4: Dış Ticaret Ciro Dinamikleri (1991-2017) 23
Tablo 5: Başlıca ürünlerin ihracatı (bin ABD doları) 25
Tablo 6: Başlıca ürünlerin ithalatı (bin ABD doları) 27
Tablo 7: İhracatın coğrafi yapısı (bin ABD doları) 30
Tablo 8: İthalatın coğrafi yapısı (bin ABD doları) 31
Tablo 9: Türkiye Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar) 33
Tablo 10: BDT ülkelerine yapılan ihracat (bin ABD doları) 34
Tablo 11: BDT ülkelerinden yapılan ithalat (bin ABD doları) 35
Tablo 12: Para Arzı (milyon manat) 48
Tablo 13: Serilerin Düzey Değerleri 79
Tablo 14: Serilerin Birinci Farkları Alınmış Değerleri 79
Tablo 15: Uygun Gecikme Sayısı 82
Tablo 16: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları 83
Tablo 17: SermayeYatırımları, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları 84
Tablo 18: Değişkenlere Ait Varyans Ayrıştırması Test Sonuçları 87

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Yükseköğretim Kurumlarına Kayıtlı Öğrenci Sayısı (bin kişi) 12
Şekil 2: Ülkeye Gelen Turist Sayısı (bin kişi) 14
Şekil 3: GSYİH'da İnşaat Sektörünün Payı (%) 16
Şekil 4: Azerbaycan ve AB Dış Ticaret İlişkileri (Milyon Avro) 37
Şekil 5: Reeskont Oranları % (2005-2018) 52
Şekil 6: Sermaye Yatırımları, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin Düzey Değerleri ve Birinci Farklarının Alınmış Grafiği 80
Şekil 7: Hata Terimlerinin Ters Kökleri 82
Şekil 8: Histogram Normallik Analizi 84
Şekil 9: Değişkenlere Ait Etki-Tepki Analizi Grafikleri 86

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

AMB : Azerbaycan Merkez Bankası

BDT : Bağımsız Devletler Birliği

DTD : Dış Ticaret Dengesi

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

SOCAR: State Oil Company of Azerbaijan Republic

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliği

STA : Serbest Ticaret Anlaşmaları

GİRİŞ

Azerbaycan ekonomi açısından dış ticarete bağımlı ülkelerdendir. Ekonomiyi etkileyen en büyük unsurlardan biri 1918 yılında Cumhuriyet kurulmasına rağmen, 1920 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Birliğine (SSCB) dahil olmasıdır. 1991 yılında ise yeni bir dönem bağımsızlık dönemi başlamıştır. Bağımsızlıktan sonraki 28 yıl içerisinde Azerbaycan ekonomisi büyük gelişme kaydetmiştir. İhracatı petrol ve petrol ürünleri ağırlıklıdır. İthalatında ise gıda ve tekstil ürünleri büyük paya sahiptir.

Bu çalışmanın ilk bölümünde Azerbaycan ekonomisi hakkında genel bilgi verilmiştir. Azerbaycan ekonomisi SSCB dönemi ve bağımsızlık sonrası gibi iki dönem halinde anlatılmıştır. Ayrıca, ekonominin sektörel yapısı da anlatılmış, önemli paya sahip olan sektörler ise ayrı ayrı incelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde Azerbaycan'ın dış ticareti ve dış ticaret ilişkileri anlatılmaktadır. İlk önce kavramsal olarak dış ticaret incelenmiş, daha sonra uygulanan dış ticaret politikaları anlatılmıştır. Sonrasında ithalat ve ihracatın gelişiminden bahsedilmiştir. Burada Azerbaycan'da uygulanan serbest ticaret anlaşmaları da incelenmiştir. Ayrıca, Türkiye, BDT ülkeleri ve AB ülkeleri ile kurulan dış ticaret ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Azerbaycan Merkez Bankası ve uyguladığı para politikaları anlatılmıştır. Öncelikle tarihinden, SSCB ve bağımsızlık dönemlerinden bahsedilmiştir. En sonunda uyguladığı para politikaları ayrıntılı şekilde incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ekonomik büyüme teorileri ve modellerine yer verilmiştir. Klasik iktisattan içsel ekonomik büyüme modeline kadar bütün yaklaşımlara değinilmiştir.

Beşinci yani son bölümde ise ihracat, ithalat, para politikaları ve ekonomik büyüme kapsamında ekonometrik model analizi yapılmıştır. Ve onların bir birini nasıl etkilediği ele alınmıştır.

I. BÖLÜM

1. AZERBAYCAN EKONOMİSİ

1.1. Genel Çerçeve

Azerbaycan'ın zengin doğal kaynakları, elverişli toprak ve iklim koşulları, Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki uygun coğrafi konumu, tüm tarım alanlarında çalışmaya meyilli işgüzar ve çalışkan halkı bu ülkede en eski zamanlardan ekonominin birçok önemli alanlarının gelişmesine imkan yaratmıştır. Bu imkanlar XIX yüzyılın ortalarından sanayi bazında petrol üretiminin gelişmesi sonucunda onun nispeten daha geniş çapta kullanılmaya başlanması ile ilgilidir.

XIX yüzyılın ortalarından, özellikle 70'li yıllardan başlayarak dünya ülkeleri arasında ilişkilerin derinleşmesi, bu açıdan Rusya'da kapitalizmin hızlı gelişiminin etkisi altında oluşan elverişli sosyal-ekonomik koşullar Azerbaycan'da da verimli güçlerin önceki dönemlere kıyasla daha hızlı gelişmesine, komşu ülkelerle ve nispeten uzak yabancı ülkelerle ekonomik ilişkilerinin genişlemesine ve çok yönlü olmasına olanak yaratmıştı. Burada petrol üretimi müstesna rol oynamıştı.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Azerbaycan'da yaşanan dış askeri müdahale, sonraki yıllarda sosyalist devrimi adı altında yaşanan yıkıcı olaylar, iç savaş ve Bolşeviklerin Ermenilerle birlikte Azerbaycan halkına karşı yaptıkları soykırım sonucunda verimli güçlerin önde gelen alanı olan sanayinin çöküşü kendisini özellikle kabarık şekilde gösterdi. 1920 yılında sanayi 1913 yılının sadece yüzde 43'ü kadar ürün veriyordu. Azerbaycan sanayisinin temelini oluşturan petrol ve onunla ilgili alanlarla birlikte pamuk temizleme, şarapçılık, ipekçilik ve diğer önemli alanlarda da üretimin hacmi büyük ölçüde düşmüş, işletmelerin çoğu ya dağılmış, ya da çok az güçle çalışmaktaydı (Nadirov, Muradov, Alasgarov, & Nuriyev, 2003, s. 112-152).

Yirminci yüzyılda Azerbaycan ekonomisinin daha kapsamlı ve büyük yükselişi 70 yıldan fazla bir dönemi kapsayan Sovyet yönetimi yıllarına rastlıyor. Yıllar içinde Azerbaycan ekonomisinin birçok alanları önceki dönemlere kıyasla

hızla gelişmiş, güçlü sanayi potansiyeli oluşmuştu. Fakat Sovyet döneminde de ayrı ayrı gelişme aşamalarında ekonominin gelişme hızı ve karakterinde esaslı farklar olmuştu.

Azerbaycan İkinci Dünya Savaşına kadar Sovyetler Birliği'nin başlıca petrol men beyiydi. Abşeron'da petrol ve onunla ilgili sanayi alanlarına çok esaslı malzeme konuluyor ve bu alanların hızla gelişmesi hesabına Azerbaycan'da sanayi de nispeten hızla gelişiyordu. İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde Azerbaycan ekonomisinde sermaye yatırımının yüzde 65'i sanayinin gelişmesi için yönlendiriliyordu. Sonraki dönemlerin hiçbirinde sermaye yatırımında sanayinin payı bu kadar yüksek olmamıştı. Hem de bu dönemde sanayiye sermaye yatırımının yüzde 80'lere kadarı petrol ve onunla ilgili olan alanların payına düşüyordu. Tüm bunlar İkinci Dünya Savaşına kadar petrol ve onunla ilgili alanların hesabına Azerbaycan'da sanayinin hızla gelişmesini sağlıyordu. 1941 yılında Azerbaycan petrol endüstrisinde en çok petrol - 23,5 milyon ton siyah altın üretiyordu.

Savaş yıllarında cephenin petrol talebinin 70, yüksek oktanlı benzin ve yağlama yağına olan ihtiyacının 100 faizini Bakü ödüyordu. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki, 1949 yılında dünya deneyiminde ilk kez Hazar Denizi'nden petrol çıkarılmasına başlandı. Bundan 6 yıl sonra ABD, 25 yıl sonra ise Norveç denizden petrol çıkarmayı başardı.

Sanayinin başka alanları da savaşın ihtiyaçlarını dikkate alarak yeniden kuruldu. Hafif sanayinin dokuma, dikiş, ayakkabı üretimi ve gıda sanayi alanları tamamen cephe için ürün üretimine geçti. Az bir zamanda Bakü savaşan ordunun en büyük cephanelerinden birine dönüştü. 1942'de Bakü'nün sanayi tesislerinde 130 tür farklı silah, askeri mühimmat üretimi yapılıyordu.

Savaştan sonraki ilk yıllarda ekonominin başka alanları gibi sanayi de huzurlu yapılanma döneminin ihtiyaçlarına uyarlandı ve yavaş yavaş gelişmeye başladı. Savaş bittikten toplam üç yıl altı ay sonra, 1948 yılında cumhuriyet sanayisi savaştan önceki seviyeyi aşan ürün sürümüne nail olmuş, savaştan sonraki beş yıl yedi ay içinde ise tamamen huzurlu yapılanma döneminin ihtiyaçlarına uyarlanmış ve hayli ilerleyip geliştirilmişti. 1950 yılında Azerbaycan'ın sanayi ürünü 1940 yılına

oranla% 39 artmıştır(Nadirov, Muradov, Alasgarov, & Nuriyev, Azerbaycan İqtisadiyyatı, 2003, s. 112-152).

Azerbaycan elektrik enerjisi, petrol ve maden ekipmanları, birçok kimyasal ürünleri, üzüm şarabı, meyve sebze konservesi, pamuk, ipek iplik, yeşil çay vb. ürünler üretimine göre geçmiş ittifakta önemli yer tutuyordu. 1970 - 1985 yıllarında kurulan üretim potansiyeli sonraki yıllarda hayli zayıflamasına rağmen, günümüzde Azerbaycan'ın devlet egemenliği ve ekonomik bağımsızlığının, sistemli şekilde artan dış ekonomik ilişkilerinin sağlanmasında önemli rol oynamıştır.

Sanayide yaşanan bilimsel-teknik ve yapısal değişiklikler, yüksek nitelikli personel hazırlığı 70'lerde ve 80'lerin ilk yarısında ülkenin sanayi üretiminin yüksek artımını sağlamıştı. 15 yıl boyunca sanayinin genel ürününün hacmi genel olarak 1921 - 1970 yıllarında ihraç edilen üründen daha fazla olmuştur.1970 - 1985 yılları arasında tekstil ve gıda endüstrisinin gelişiminde ciddi başarılar kazanılmıştı.

Tablo 1: Ayrı Ayrı Sanayi Alanlarının Genel Ürün Üretiminde Payı (01.01.1982 yılı durumuna toptan satış fiyatı ile yüzdesi)

Sanayi alanları	1970	1980	1985
Elektrik enerjisi	5,0	3,4	3,4
Yakıt endüstrisi	25,5	14,6	11,3
Kimya ve petrokimya	6,0	7,5	7,0
Metalürji	4,1	4,0	4,1
Makine mühendisliği ve metal işleme	12,1	13,5	16,4
Ahşap ve ahşap işleme	1,6	1,6	1,7
Yapı malzemeleri	3,2	3,0	3,2
Hafif sanayi	20,3	23,4	20,7
Gıda sanayi	18,7	25,6	28,9
Diğer alanlar	3,5	3,4	3,3

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi

Azerbaycan 1991 yılında kendi bağımsızlığını elde ettikten sonra, birçok sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. SSCB'ye bağlı olan ekonomik yapının bir anda çöküşü, teknolojinin hala eski olması, savaşın devam etmesi ve bu savaş sonucunda toprakların %20'sinin işgal edilmesi, 1 milyon insanın mülteci durumuna düşmesi ve başka sebeplerden üretim zayıflamış, dolayısıyla da ekonomi üzerindeki kontrol elden çıkmıştır.

Bağımsızlık döneminden itibaren, ülkedeki mevcut ekonomik gelişmeyi 2 ana aşamaya ayırabiliriz. Bunlardan ilki, 1991 yılından 1995 yılına kadar devam eden ekonomik kaos veya durgunluk dönemi. Diğeri, 1996'dan beri devam eden dinamik ekonomik kalkınma ve makroekonomik istikrar dönemi.

Haydar Aliyev'in ülke yönetimine dönüşünden sonra ekonomide köklü değişiklikler yapılmasına başlandı. Azerbaycan Cumhuriyeti ekonomisini canlandırmak, bağımsızlığının tüm alanlarda korunmasını sağlamak için düşünülmüş strateji hazırlandı ve bu stratejide petrol faktörüne daha çok ağırlık verildi. 1994'de Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın en gelişmiş petrol şirketleri ile "Yüzyılın Anlaşmasını" imzaladı. Bu, ülkeyi ağır durumdan çıkarmanın tek çıkış yoluydu. Bağımsız Azerbaycan diğer petrol ülkelerinin geçtiği yolla gitmeyerek kendi orijinal gelişme modelini seçti ("Əsrin müqaviləsi" - 10 il, 2004).

1994 yılında "Yüzyılın Anlaşması'nın" imzalandıktan sonra, ülkede makro güvenlik önleminin sağlanması, petrol stratejisinin uygulanması, ülke ekonomisinin iyileştirilmesi, yabancı yatırımların çekilmesi ve küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi için alınan önlemler neticesinde gerginlik nispeten yumuşadı.

Artık 1996 yılından GSYİH, tarım, hizmet sektörü, 1997 yılından sanayi, daha sonra ise bir takım başka üretim alanlarında sürekli artış eğilimi oluştu.

Ülkedeki sosyal-siyasi istikrarsızlık ve Ermenistan'ın doğrudan tecavüzü Azerbaycan'ın kamu mallarının özelleştirilmesine diğer BDT ülkelerinden daha geç başlamasına neden oldu. Fakat bunun uygulanması için normatif-hukuki tabanı oluşturuldu, amaçları, yönleri ve ilkeleri ise "Azerbaycan Cumhuriyeti'nde 1995-

98'lii yıllarda devlet mülkiyetinin özelleştirilmesinin Devlet Programı'nda" yer aldı. Bu belgede belirtilen amaçlar piyasa ekonomisinin oluşturulması, ekonomik yapının ulusal çıkarların taleplerine uygun şekilde yeniden yapılandırılması, ekonomiye iç ve dış yatırımların yapılmasından ibaretti.

"Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kamu mallarının özelleştirilmesinin II Devlet Programında" (2000, Ağustos) başlıca amaçlar yükselişte olan ekonomik yapının iyileştirilmesi ve rekabet ortamının oluşturulması temelinde onun verimliliğini artırmak, pazar ilişkilerinin taşıyıcıları olan özel girişimciler alanını genişletmek ve güçlendirmek, ekonomiye iç ve dış yatırımlar çekmek, nüfusun özelleştirme sürecinde geniş ve aktif iştirakini sağlamak olmuştur.

Uygulanan önlemler sonucunda 35.000'den fazla küçük işletme ve diğer tesisler özelleştirildi, 1.500'den fazla anonim şirket kuruldu, mülkiyetçilerin sayısı 300.000'i geçti ve hissedarların sayısı 120.000'e ulaştı (2006).

2003-2004 yıllarında ülkede yoksulluğun azaltılmasına yönelik faaliyetlere yaklaşık 1,7 milyar ABD doları harcanmıştır. Görülen çalışmaların sonucunda 2001-2006 yıllarında ülkede yoksulluğun seviyesi 49%'den 20,8% 'e inmiştir("Ekonominin Genel Özellikleri", 2007).

Ülkede ekonomik büyüme rekoru 2004-2010 yıllarında gerçekleşti. Dünyada yaşanan küresel finansal krize (2008-2009) rağmen, Azerbaycan ekonomisi büyümeye devam etti. Bu dönemde GSYİH tahminen 7 kat, petrol üretimi 3,3 kat, gaz üretimi ise 5,1 kat arttı(Hacızade, 2018, s. 103-104).

1.3. Azerbaycan Ekonomisinin Sektörel Yapısı

Azerbaycan gelişme potansiyeli yüksek olan tarım ve sanayi ülkesidir. Azerbaycan ekonomisinin çağdaş ekonomideki üstünlükleri bunlardır:

- Doğal kaynakların zenginliği
- Nüfusun eğitim seviyesinin yüksek olması
- Modern altyapının (telekomünikasyon, sulama sistemleri, yollar) olması

Azerbaycan ekonomisi başka petrol ülkelerinin bir takım niteliklerini benimsemiştir. Döviz rezervlerinin üstün düzeyde olması, GSYİH'nın artımı ve düşük çeşitlendirme bunlara misal olabilir. Özellikle 2007-2008 yıllarında petrol fiyatlarındaki artışla beraber, reel GSYİH önemli derecede artmıştır. 2008 yılında GSYİH 40137,2 milyon manata (48852,5 milyon dolar), 2016 yılında ise 60425,2 milyon manata (37862,8 milyon dolar) kadar yükselmiştir (Tablo 2).

Tablo 2: Azerbaycan'ın GSYİH (2005-2018)

Yıllar	GSYİH (milyon manat)	GSYİH (milyon dolar)	1$=manat
2005	12522,5	13238,7	0,9459
2006	18746,2	20983,0	0,8934
2007	28360,5	33050,3	0,8581
2008	40137,2	48852,5	0,8216
2009	35601,5	44297,0	0,8037
2010	42465,0	52909,3	0,8026
2011	52082,0	65951,6	0,7897
2012	54743,7	69683,9	0,7856
2013	58182,0	74164,4	0,7845
2014	59014,1	75234,7	0,7844
2015	54380,0	52996,8	1,0261
2016	60425,2	37862,8	1,5959
2017	70337,8	40867,9	1,7211
2018	79797,3	46939,6	1,7000

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Bilgi Servisi (www.azstat.org)

Azerbaycan ekonomisini sektörlere ayıracak olursak, onların içinde önemli yere sahip olan sanayi sektörü, tarım sektörü, hizmet sektörü ve inşaat sektörlerini değerlendirebiliriz.

1.3.1. Sanayi Sektörü

Ülke ekonomisinin gelişmesinde sanayi sektörünün payı çok önemlidir. İçinde kimya, metalürji, enerji, makine yapımı, gıda ve diğer sanayi kollarını barındıran bu sektör, II Dünya Savaşı'ndan sonra büyük ilerleme kaydetmiştir.

Azerbaycan'ın eski başlıca sanayi dallarından biri petrol rafinerisi makinelerinin yapımıdır. Bu sanayi dalı, SSCB ihtiyaçlarının %70'ini ödeyebilen kapasiteye sahipti.

Bağımsızlıktan önceki yıllarda Azerbaycan ekonomisinde önemli avantajı sanayi sektörü oluşturuyordu. 1988 yılında milli gelirin %42,1'ni sanayi sektörü üstleniyordu. Aynı yıl bu sektörde faaliyetini devam ettiren 1005 işletmenin, 529'u ağır sanayi, 206'sı hafif sanayi ve 263'ü gıda maddesi üreten sanayi kuruluşundan oluşmaktaydı (Ehmedov & Hacıyev, 2004, s. 31).

İlk bağımsızlık yılları, sanayi işletmelerinin serbest piyasa ekonomisine adaptasyon yılı olarak görülebilir. 1995 yılının sonuna gelindiğinde, fiziksel endüstriyel ürün hacimleri 1990 yılına göre %70 azaldı. Diğer sektörler göz önüne alındığında, 1990'dan beri faaliyette olan 3800'den çok işletmenin faaliyetine 1995 yılında son verildi. Ancak bazıları eski teknoloji ile kısmen de olsa çalışmaya devam etti. Öte yandan, 1990-1995 yıllarında, sanayi üretimi her alanda gerilemiştir. Yeni kurulan özel işletmelere sahip olan 1005 ila 2984 arasındaki sanayi kuruluşu sayısı bile üretim hacimlerinde önemli bir düşüşü önleyemedi. Bütün bunlara sebep olarak, toplumsal gerginlik ve siyasi istikrarsızlıkla beraber, ülkenin bağımsızlık elde ettikten hemen sonra kendini bir savaşın içinde bulması ve buna hazırlıksız yakalanması da gösterilebilir.

Tüm sanayi kuruluşları Sovyetler Birliği'ndeki diğer devletlerle ilgili olduğundan, bağımsızlıktan sonra sanayi sektöründe ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, düşük donanım ve teçhizat kalitesi üretimi anlamsız yapmıştır(Eyyubov, 2001, s. 66-67).

1996'dan itibaren makroekonomik istikrarın yaratılmasıyla beraber ekonominin gelişimi Azerbaycan'da yeni sanayi kuruluşlarının açılmasını ve ülke nüfusunun yaklaşık %27'sinin sanayi sektöründe çalışmasını sağlamıştır.

Azerbaycan'da sanayi sektörü aşağıdaki gibi sınıflandırılıyor:

- Ağır sanayi (metalürji, enerji, makine imalatı, orman ürünleri ve yapı malzemeleri imalatı, kimya)

- Hafif sanayi (dokumacılık, dikiş ve b.)
- Gıda sanayisi

Gıda sanayisinde başlıca üretim kolu şarap üretimidir.

Hafif sanayide, halı, ev, mobilya, deri ürünleri, tekstil başlıca üretim kollarındandır.

Tekstil ve diğer tüketime yönelik sektörler ithal malları ile rekabette zorlanıyor. Bu açıdan pamuğa dayalı bütünleşmiş tesislerin kurulması büyük önem taşımaktadır. Bu sebepten de petrol dışı sektörlerin inkişafı ile ilgili programlarda tekstil sanayisinin geliştirilmesi devletin başlıca hedeflerinden biridir.

Ağır sanayide genel olarak ara mallar ve yarı mamuller üretilmektedir. Azerbaycan ağır sanayisinin en önemli kolu petrol sanayisidir. Azerbaycan'da ağır sanayi konum olarak Sumqayıt şehrinde yoğunlaşmıştır. Burada 90'a yakın ağır sanayi kuruluşu bulunmaktadır. Hükümet bölgedeki sanayi kuruluşlarının iyileştirilmesine yönelik 25 yıllık bir kalkınma programı hazırlamıştır. Bu programın gerçekleştirilebilmesi için 30 milyar dolarlık bir yabancı yatırıma ihtiyaç vardır.

1.3.2. Tarım Sektörü

Tarım sektörü, petrol dışı alanlar içinde ülkenin ekonomik gelişmesinde en büyük paya sahip olan sektördür. Tarıma yararlı toprak alanlarının zenginliği ve iklim tiplerinin çeşitliliği Azerbaycan'da kaliteli ürün yetiştirilmesini sağlıyor. Dünyada bulunan 11 iklimsel bölge türünden 9'u burada mevcuttur. Ülke ikliminin çeşitliliği, çeşitli ürünlerin yetiştirilmesine olanak sağlar. Kısacası, tarım için uygun olan Azerbaycan'ın esas tarım ürünleri buğday, çay, pamuk, zeytin, tütün, meyve ve sebzelerdir. Ülke, kendisini destekleyecek kadar tahıl üretme potansiyeline sahip.

Tablo 3: Azerbaycan'ın Başlıca Tarım Ürünlerinin Üretimi (2000-2017, ton)

Yıllar	Buğday	Çay	Pamuk	Tütün	Zeytin	Meyve	Sebze
2000	1174714	1082	91542	17258	952,4	476955	26873
2001	1528956	1424	83615	12738	1083,0	497574	20154
2002	1732126	1440	80428	3273	656,0	516775	22932
2003	1546633	944	99554	4685	1325,0	572085	21001
2004	1614325	1048	135685	6518	1857,0	424556	29998
2005	1565813	737	196616	7135	984,2	625738	34262
2006	1494128	655	130123	4844,6	1148,0	662387	39074
2007	1331338	483,8	100104	2913,7	836,4	677761,9	50429
2008	1677756	323,1	55408	2484,9	1516,5	712812,4	52454
2009	2140768	446,8	31898	2609,1	1498,3	718204,5	53095
2010	1308848	544,9	38216	3242,6	1863,3	729502,4	48313
2011	1641028	534,1	66406	3587,3	1658,5	765818,0	46981
2012	1847424	567,9	56957	4278,3	1335,3	810021,7	53342
2013	1893359	567,6	45155	3451,7	839,8	853757,2	56801
2014	1449129	474,3	40970	2857,6	846,5	850802,9	51409
2015	1687681	579,0	35192	3466,1	1066,3	888415,8	41889
2016	1851429	1015,7	89442	3585,0	1586,2	882800,0	93583
2017	1818687	775,2	207525	5315,6	1679,5	954785,4	339551

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Tablo 3'te Azerbaycan'ın başlıca tarım ürünlerinin 2000-2017 yıllarında üretim miktarındaki değişimi gösterilmiştir. Bu ürünler arasında buğday en yüksek üretim payına sahiptir. Hatta 2009 yılında büyük artış göstererek 2140768 ton'a ulaşmıştır. Tütün üretiminde son yıllarda düşüş yaşanmıştır. En düşük üretim payı ise çaya aittir. Diğer tarım ürünlerinde 2017 senesinde önceki senelere göre artım olduğu görünüyor. Sebze üretiminde bu rakam 2016 yılında 93583 ton iken, 2017 yılında 339551 ton'a ulaşmıştır.

Devlet İstatistik Komitesi'nin ekinlerin kesin muhasebesi hakkında bilgisine göre 2017 yılı ürünü için 1665,7 bin hektar alan ekin altında kullanılmıştır ki, bu da

01.01.2017 tarihli toprak dengesi üzere 1793,8 bin hektar ekin yerinin yüzde 92,9'na eşittir(ARKTN, 2017).

Azerbaycan Cumhuriyeti dış ticaretindeki tarım ürünleri büyük olmasa da bilinen bir paya sahiptir. Ülke, tarımsal ürün üretimi için elverişli koşullara sahip olduğundan, iç talep neredeyse yerli üretim tarafından garanti edilmektedir. Bununla birlikte, bu sektördeki bireysel hanelere dayalı ekonomik yapı ve üretim, tarımsal ürünlerde dış ticaretin gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Üretime dayalı faktörlerin dışındaki ürünlerin ihracatı ve satışında koordinatör veya doğrudan yönetici olarak rol alabilecek resmi olarak kayıtlı ve uzman kişilerin az sayıda olması da, tarımsal ürünlerde uluslararası ticaretin önündeki en büyük engellerden biridir.

Azerbaycan'ın tarım sektöründe var olan sorunlar ortadan kaldırıldıktan sonra, tarım sektörünün geleceği parlak görünüyor. Burada iklim ve toprak koşulları nedeniyle, yüksek kaliteli ürünlerin üretimi mümkündür. Soy ağacı tohumları, suni gübre, ilaç, ekipman alımı ve pazarlanması ile ilgili sorunların giderilmesinden sonra tarım sektöründe büyük bir gelişme sağlanabilir.

Tarım sektöründeki eksikliklerden dolayı, Azerbaycan'ın gıda sektörü ithalata bağımlıdır. Ülke ithalatının %16'sı tarım ürünleri, yiyecek ve içeceklerdir. Sektörde konserve sebze ve meyvelerin ağırlığı dikkat çekiyor. Fakat Sovyet döneminde 43 fabrika bu alanda faaliyet gösterirken daha sonraki dönemlerde bunların birkaç tanesi faaliyetini devam ettirmiştir.

Ormanlar Azerbaycan arazisinin %12'sini kaplıyor. Devlet ormanların sanayi veya başka nedenlerle kesimini yasaklamıştır. Son zamanlarda ormanların geliştirilmesi için ağaçlandırma, bakım ve koruma çalışmaları yapılmaktadır. Azerbaycan bitki örtüsü çok çeşitli ve zengindir. Burada 1400'den fazla bitki türü mevcuttur.

1.3.3.Hizmet Sektörü

En büyük paya sahip olan sektörlerden biri de hizmet sektörüdür. Hizmet sektörünü alt sektörlere ayıracak olursak, eğitim, sağlık, turizm ve finans gibi alt başlıkları inceleyebiliriz.

1.3.3.1. Eğitim

Yaşam standartlarının düşük seviyesi ve savaş durumuna bağlı olarak eğitim seviyesinde 1990'lı yılların başlarında gerileme yaşandı. Bağımsızlığın onuncu yılına kadar bu olumsuz tablo devam etmiş, sonrasında yapılan çalışmalarla eğitim seviyesinde ilerleme başlamıştır.

Azerbaycan eğitiminin, dünya eğitim sistemi ile uyumunu sağlamak amacıyla, 40'a yakın gelişmiş ülkede 3000'den fazla Azerbaycanlı eğitim almaktadır. Diğer taraftan, dünyanın 50'ye yakın ülkesinden 2000'den fazla öğrenci eğitimini Azerbaycan'da devam ettirmektedir (Merdenov, 2003, s. 3).

Şekil 1: Yükseköğretim Kurumlarına Kayıtlı Öğrenci Sayısı (bin kişi)

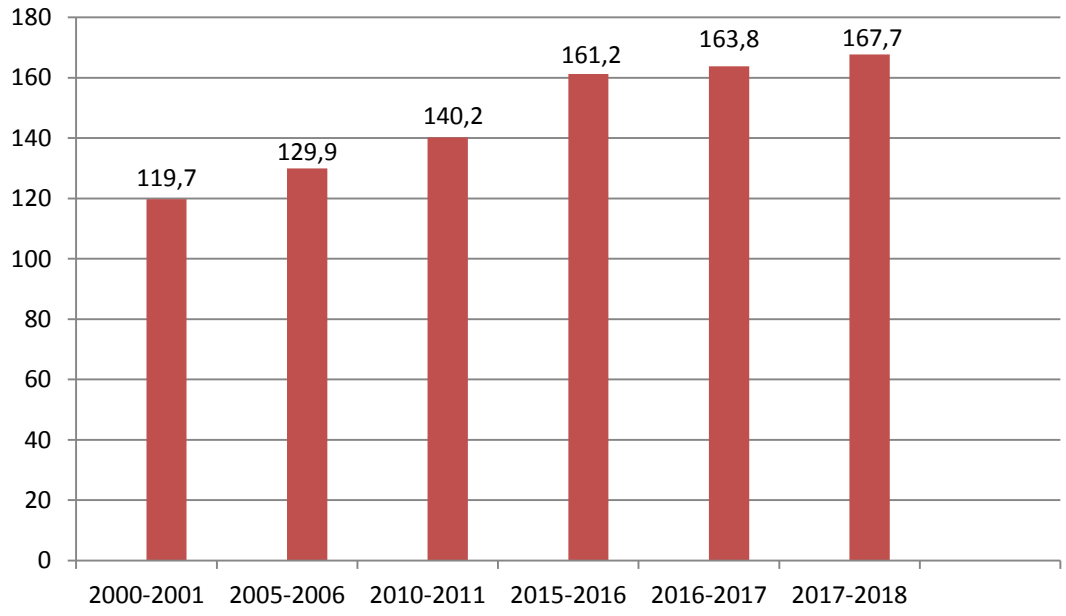

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Şekil 1'de Azerbaycan'ın yükseköğretim kurumlarına kayıtlı öğrenci sayısının 2000-2018 yılları arasındaki değişimini görebiliriz. Bu yıllar arasında 50 bin'e yakın bir artış söz konusudur. 2017-2018 yılındaki 167677 öğrenciden 153351'i devlet, 14326'sı ise özel üniversitelerde eğitim almıştır. Bunlardan 3784'ü yabancı uyruklu öğrencilerdir ki, aralarında en büyük paya 1531 öğrenci ile Türkiye sahiptir.

Ülke genelinde büyük bilimsel potansiyele sahip olunmasına rağmen, bu potansiyelden yararlanılmamaktadır. Bilimsel çalışmalar için ayrılan paranın dünya ortalamasından bir hayli düşük olduğu görülmektedir. Dünya genelinde bu çalışmalar için milli gelirden ayrılan payın %2,2 olduğu halde, Azerbaycan'da bu %0,2'dir. Ancak bilimsel araştırma yapanların dünya ortalaması her 100 bin kişiye 959 iken, Azerbaycan'da bu sayı her 100 bin kişiye 2791'dir. Bunun sebebi bilimsel araştırma yapan uzmanların teknik donanımlarının yetersiz, gelir düzeyinin ise düşük olmasıdır. Bu durumda yapılan çalışmalar da verimsiz olmaktadır. Dolayısıyla eğitim ve bilimsel araştırmaların gelişimi ülkenin stratejik kalkınma yönlerinden biri olmalıdır.

1.3.3.2. Sağlık

Sovyetler Birliği sisteminden Azerbaycan'a miras kalmış olan sağlık sistemi o günün şartlarına göre başarılı şekilde gelişmişti. Ancak, günümüzde gelir seviyesinin düşük olması, diğer yandan bütçeden bu sektör için zaruri olan payın ayrılmaması nedeniyle, sağlık hizmetleri memnun edici değildir.

Sağlık hizmetlerinin düşük seviyesi, bazı hastalıkların artmasına sebep olmaktadır. Bu hastalıklar içinde en fazla görülenleri solunum yolları, sinir sistemi, sindirim sistemi, kulak burun boğaz hastalıklarıdır.

Yeni özel sağlık merkezlerinin açılmasının sağlık hizmetlerinin kalitesinin yükselmesinde büyük payı vardır.

Bu sektörde birçok sorun olmasına karşın, ülkede gelir düzeyinin artması ve ekonomik kalkınma ile beraber bu sorunların da azaldığı görülmektedir.

1.3.3.3. Turizm

Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişimi için gereken her türlü doğal, kültürel ve tarihsel servetler bulunmaktadır. Bununla birlikte, 11 iklim tipinden 9'nun mevcut olması, Hazar Denizi sahilleri, zengin ormanlık alanlar ve tedavi amaçlı kullanılan kaynak suları burada turizmin inkişafında büyük paya sahiptir.

Turizm sektörünü alt başlıklara ayıracak olursak, Azerbaycan'da bunlardan tatil turizmi, kaplıca ve sağlık turizmi, yayla ve dağ turizmi, plaj turizmi, av turizmi ve kültür turizmi daha çok gelişmiştir(Eminov, 2000, s. 153-156).

Azerbaycan turizminin en önemli kayıplarından biri Karabağ'ın işgal altında olmasıdır. Karabağ'ın doğal kaynakları ve güzellikleri olumsuz şekilde etkilenmiş ve ekolojik dengesine çok fazla zarar verilmiştir.

Şekil 2'de 2006-2017 yılları arasında ülkeye gelen turist sayısındaki değişimi görebiliriz.

Şekil 2: Ülkeye Gelen Turist Sayısı (bin kişi)

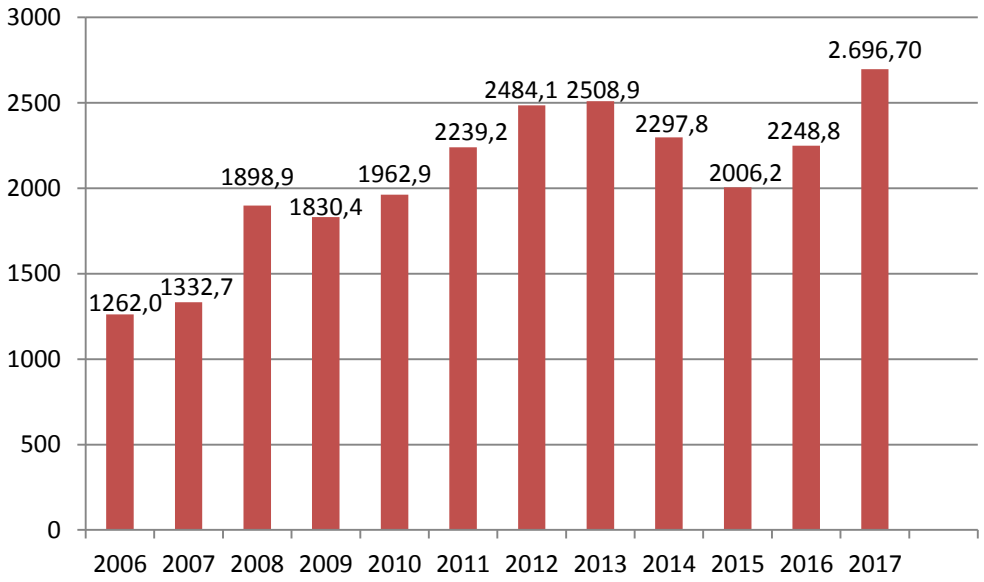

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Son yıllarda Azerbaycan'da yapılan bazı organizasyonlar turist sayısını olumlu etkilemiştir. Bunlara misal olarak, 2012 yılında Bakü'de gerçekleşen Eurovision Şarkı Yarışması, 2015 Bakü Avrupa Oyunları ve Bakü 2017 İslami Dayanışma Oyunları önemli etkenlerdendir.

1.3.3.4. Finans

Azerbaycan ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri de finans sektörüdür. Bankacılık, menkul kıymetler borsası ve sigortacılık bu sektörün başlıca alt sektörleri sayılmaktadır.

Bağımsız Azerbaycan'da, doğal olarak ilk yenilikler bankacılık sektörü ve merkez bankacılığı alanında yapılmıştır. Art arda yürürlüğe giren kanunlarla, modern anlamda bir merkez bankası oluşturulmasına girişilmiş ve özel sermayeli bankaların kuruluşlarının kolaylaştırılması için de tek aşamalı banka sisteminden iki aşamalı banka sistemine geçilmiştir.

11 Şubat 1992'de Azerbaycan Merkez Bankası (Milli Bank) kurulmuştur. Bundan başka, ülkede devlet sermayeli, özel sermayeli ve yabancı sermayeli bankalar faaliyet göstermektedir.

Tüm bankaların, aynı zamanda yabancı sermayeli bankaların kurulması için Merkez Bankası'ndan izni gereklidir. Bu izni almak için bazı şartlar istenmektedir:

- Yabancı sermaye ile banka kurulmak isteniyorsa, yabancı katılımcılardan birisi banka sahibi olmalıdır;
- Yabancı bankaların ve yabancı banka şubelerinin müdür veya müdür yardımcılarından en az biri Azerbaycan vatandaşı olmalıdır.

Ülkede 2005 yılından itibaren bankacılık sektöründe "Mobil Bankacılık" ve "İnternet Bankacılığı" faaliyetleri uygulanmaya başlanıldı. Bu ödeme sistemleri Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankasının tavsiyeleri esasında uygulanmıştır.

Halkın bankalara olan güvenini tekrar sağlamak ve ülkede bankacılık sektörünün gelişmesi için mevduatların sigortalanması ile bağlı kanun kabul edilmeli ve mevduat sigorta fonu kurulmalıdır. Mevduat sigorta fonunun kurulmasından yarana bilecek sorunlar için de Merkezi Bank bankaların finansal hesaplarını gerçeğe uygun açıklamaya yönelik politika izlemelidir.

1.3.4. İnşaat Sektörü

Azerbaycan'ın bağımsızlık yıllarında petrol sektörünün inkişafı ile bağlı olarak inşaat sektöründe de gelişme kaydedilmiştir. Petrol sektöründen elde edilen gelirle refah düzeyi yükselmiş, bunun sonucunda yeni yaşam merkezleri, gençlik ve alış-veriş merkezlerine talep yaranmıştır. Bu durumda inşaat sektörü en önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Ve bu inşaat işlerinde Türk firmalarının da payı büyüktür.

Şekil 3: GSYİH'da İnşaat Sektörünün Payı (%)

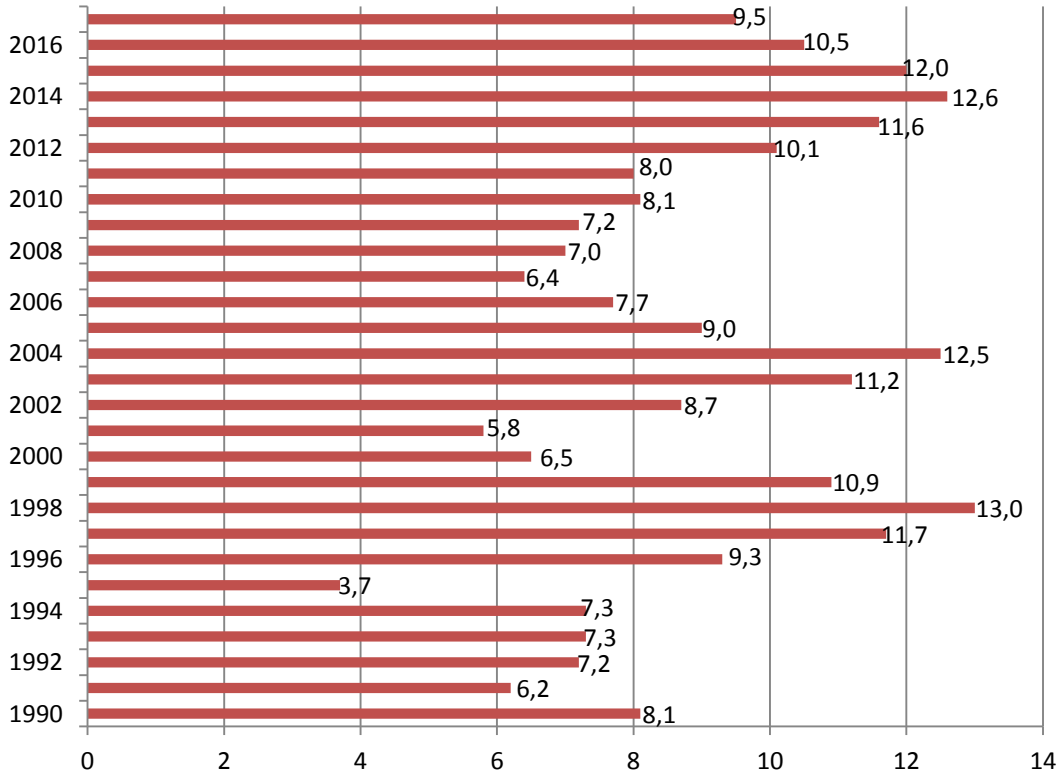

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Şekil 3'te inşaat sektörünün GSYİH içerisinde payını görebiliriz. En düşük oran %3,7 ile 1995 yılında yaşanmıştır. Petrol sektörüne yapılan yabancı sermayeli yatırımlar nedeniyle, 1995 yılından sonra inşaat sektöründe büyük oranda artış kaydedilmiştir. En yüksek gösterici ise 1998 yılında %13'dür. 2007 yılından sonra bir artım görünse de, son yıllarda yine düşüş yaşanmaktadır.

Azerbaycan'da en büyük inşaat firmaları SOCAR (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi), Azersutikinti, Azersanayetikinti, Azerenerjitikinti gibi uzmanlaşmış firmalar, Hazar Denizcilik Şirketi ve Azerbaycan Demiryolları Departmanı gibi kuruluşların bünyesinde faaliyet göstermektedir.

II. BÖLÜM

2. DIŞ TİCARET

2.1. Kavramsal Olarak Dış Ticaret

Ticaret, elde edilen mal ve hizmetlerin belli bir fiyatla alıcılara ulaştırılmasını temin eden alım vesatım faaliyetlerinin bir bütünü olarak tanımlanabilir.

Genel olarak ticaret, iki kısma ayrılır: iç ticaret ve dış ticaret. Dış Ticaret, mal ve hizmetlerin yurt dışına akışıyla alakalı kavramdır. Alım ve satım prosedürlerinin teslimi bakımından dış ticaret ihracat ve ithalat olmak üzere ikiye ayrılır. Ülke ekonomisinin gelişmesi açısından ihracat büyük bir paya sahiptir. Bu sebepten ithalatın azaltılması ve ihracatın artırılması ülkelerin başlıca hedeflerindendir. Bu hedeflere erişmek için ülkelerin aldığı karar ve tedbirler dış ticaret politikasını oluşturmaktadır(MEB, 2011, s. 3-4).

2.2. Dış Ticaret Politikaları

Devletlerin dış ticarete katılması için takip ettiği yöntemlere dış ticaret politikası denir. Dolayısıyla ihracat ve ithalatı sınırlamak veya teşvik etmek amacıyla yapılan bazı önlemlerdir.

Kısaca dış ticaret politikasının amaçlarını anlatacak olursak:

- Ekonomik gelişmenin sağlanması
- Dış ödemeler dengesizliklerinin ortadan kaldırılması
- Belli bir düzeye kadar ekonominin dış rekabetten korunması
- İstikrarın sağlanması ve iç piyasada olan bazı aksaklıkların giderilmesi
- Ülkenin ürettiği mallarda dış piyasada gelirin artırılması
- İthalat ve ihracata konulan vergiler aracılığıyla hazineye gelir sağlanması
- Ekonominin yurt dışı piyasalara açılması
- Ülkenin kendiliğinde yeterlilik politikası izlemesi
- Bazı siyasi ve askeri sorunlar sebebiyle dış ticaretin yasaklanması(KTU, 2018, s. 2-4).

Günümüzde dış ticaret politikasının başlıca araçları şunlardır(Chadee, Roxas, & Rogmans, 2014, s. 13-17):

- Gümrük tarifeleri
- İthalat kotaları
- İthalat yasakları
- Kambiyo kontrolü
- İthalat teminatları
- Çoklu kur uygulamaları
- İhracat vergileri
- Görünmez engeller
- Damping
- Gönüllü ihracat kısıtlamaları
- İhracatın teşvik edilmesi

Gümrük tarifeleri, dış ticaretin en çok kullanılan ve eski politikalarından biridir. Gümrük tarifelerinin esas amaçları; yerli sanayiyi uluslararası rekabete karşı korumak ve devlet hazinesine getiri sağlamaktır. Gümrük vergisi mallar gümrük sınırını geçerken ödenen vergi ve masraflardır. Gümrük tarifesi ise mallara uygulanan bu vergileri kapsayan listelerdir.

İthalat kotaları, ithalata yapılan değer ve miktar kısıtlamalarıdır. 3 tür uygulaması vardır. Bunlar:

- Global kota, yalnız ithal edilen mal miktarını kapsayan ve ithalatın nereden ve kimler tarafından yapıldığına karışılmayan durumdur.
- Tahsisli kota, ithal edilen malların miktarı ve bu ithalatın kimler tarafından hayata geçirileceğinin belirlendiği durumdur. Bu durumda ithalat hakkı ithalat lisansı belgesi ile dağıtılmaktadır.
- Gümrük tarife kotaları, belli değer ve miktara kadar yapılan ithalata normal gümrük vergisi, bu sınır aşıldığı zaman ise caydırıcı özellikte yüksek gümrük vergisinin uygulandığı durumdur.

İthalat yasakları, herhangi bir ülkenin belli malların ithalatını tam olarak yasaklamasıdır. Bunun nedeni ise ekonomik veya bazen askeri, siyasi, ahlaki ve sağlıkla alakalı olabilir. İthalat yasağı yalnızca belli ülkelere karşı da tatbik edilebilir. Buna örnek ambargo uygulamasını göstere biliriz.

Kambiyo kontrolü, her çeşit döviz işlemlerinin devletin elinde bulunduğu ve merkez bankası tarafından yürütüldüğü durumdur. Bu durumda ithalatçılar dövizi ve ithalat yapmak için izni merkez bankasından alırlar. İhracatçılar ise aldıkları dövizi milli paraya çevirmek için tekrar merkez bankasına vermek zorundadırlar.

İthalat teminatları, ithalatçı sipariş verdiği zaman ithal ettiği malın bedelinin belli bir kısmını merkez bankasına yatırdığı durumdur. İthal edilen mallar gelinceye kadar yatırılan para merkez bankası tarafından korunur, faiz ödenmez ve mallar geldiği zaman tekrar ithalatçıya ödenir

Çoklu kur uygulamaları, her türlü mal ve hizmetlerin dış ticaretine farklı döviz kurlarının uygulanması durumudur. Örnek olarak, ithalatının azaltılması istenen bazı lüks mallara yüksek, arttırılması istenen mallara ise düşük döviz kuru uygulanır. Veya ihracatının arttırılması istenen mallara yüksek, azaltılması istenen mallara ise düşük kur uygulanır.

İhracat vergileri, ihracat için alınan vergilerdir. Nedenleri ise:

- Devlet hazinesine getiri sağlamak,
- Fazla kar elde eden ihracatçıları vergilendirmek,
- İç piyasada ihtiyaç duyulan bazı malların ihracatını önlemek,
- Hammaddelerin yurt içinde işlenip imal edilmesine teşvik etmektir.

Görünmez engeller, ithalatı sınırlamak nedeniyle güvenlik ve halk sağlığı gibi sebeplerden dolayı uygulanan teknik ve idari düzenlemelerdir. Bunlara örnek olarak: etiketleme, paketleme, sağlık ve kaliteyle ilgili düzenlemeler.

Damping, malların yurt içinde satıldığı fiyattan aşağı bir fiyatla, yabancı piyasalarda satılmasıdır. Hatta bazen bunun amacı maliyetinin altında bir fiyatla dış piyasaları ele geçirme de olabilir. Aslında damping ucuz mal satmak değildir. Bütün

ülkeler iç maliyet üstünlüklerini kullanarak uluslararası piyasalara ucuz mal satabilir. Damping, ithalatçı ülkelerin üretim potansiyelini zayıflatmak ve zarar vermek veya zarar tehdidinde bulunmak gibi bilinçli bir politika izlenilmesi nedeniyle doğar.

Gönüllü ihracat kısıtlamaları, malların ihracatının iki ülke arasında yapılan anlaşma ve görüşmeler neticesinde belli bir kota ile sınırlandırmaktır. Gelişmiş ve yaptırım gücü yüksek olan ülkeler gelişmekte olan ülkelere farklı yollarla baskı yaparak ihracatlarını sınırlandırmalarını sağlayabilirler.

İhracatın teşvik edilmesi iki kısma ayrılabilir. Bunlar: gümrük tarifeleri ve ihracatta prim sistemidir. Gümrük tarifeleri, ihracatçıları korumak ve üretim yapmaya teşvik etmek için ithal mallarına yüksek vergi koyulması, bu malların üretilmesi için ithal edilecek ham maddelere ise düşük gümrük vergisinin uygulanmasıdır. İhracatta prim sistemi ise ihracatçıların maliyetlerini düşürmek için devlet aracılığıyla yapılan yardımlardır.

2.3. Azerbaycan'da Dış Ticarete Genel Bakış

Azerbaycan'da ödemeler bilançosu 1995 yılından beri Azerbaycan Merkez Bankası (AMB) tarafından uluslararası standartlara uygun şekilde hazırlanmaktadır. Ülke ekonomisinin gereken düzenlemelerde belli bir mesafe alınmadan dünya ekonomisine uyumunu sağlamak amacıyla dış ticareti tam liberalleştirmesi, durumu ağır olan bazı üretim alanlarının çöküşünü hızlandırmış, iç piyasayı ithalata bağımlı duruma getirmiş ve yerli üretimi oldukça azaltmıştır. Sonrasında yerli üretimin gelişmesini sağlamak amacıyla devletin uygulamak istediği bazı önlemler ise uluslararası kurumlar, özellikle IMF ve Dünya Bankası tarafından itirazla karşılanmıştır. Azerbaycan'da yeni gümrük vergileri 2001 yılı nisan ayında yürürlüğe konulmuştur. Devlet, yerli üretimi geliştirmek amacıyla yurt içinde üretimi mümkün olan bazı ürünlerin yurt dışından ithalinden alınan gümrük vergilerini artırmaya çalışmıştır. Ancak uluslararası finans kurumlarıyla anlaşma mümkün olmadığından vergiler beklenilen düzeye çıkartılamadı. Birtakım ürünlerde vergi oranlarının %15'e kadar çıkarılmasına rağmen, bunun istenilen hedeflere ulaşmak için yetersiz kaldığı düşünülmektedir(Mehdiyev, 2001, s. 26).

Azerbaycan bağımsızlığını elde ettikten sonra, 1994-1999 yılları arasında dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır. Fakat ihracatta petrol ürünlerinin hacminin artması bu açığı aşağıya indirmiştir.

Ülkede siyasi ve sosyal istikrarın oluşmaya başladığı 1994 yılında "Asrın Anlaşması"nın imzalanmasından sonra başlayan ve büyük bir başarı ile devam ettirilen ekonomik politikaların hayata geçirilmesi durumunda, 1993 yılı ile mukayesede dış ticaret hacmi 1997'de %16,4, 1998'de %24,3, 1999'da %45,2 oranında ve 2000'de 2,1 kat, 2001'de 2,7 kat, 2002'de 2,8 kat, 2004'te ise 5,2 kat artmıştır. Azerbaycan'ın toplam dış ticaret hacmi 2003 yılına göre 2004'te %36,7 (ihracat %39,6, ithalat %33,9) artış göstermiştir.

1998'de manatın aşırı derece değerlenmesi sonucunda ihracattan elde edilen gelirler azalmıştır. Bu durumda ithalat hacminin artımı ve hidrokarbon sektörüne yatırılan yüklü miktarda yabancı sermaye girişi 1998 yılında dış ticaret açığının 470,3 milyon dolara kadar çıkmasına sebep olmuştur.

Tablo 4'te de görüldüğü üzere dış ticaret dengesi 1999 yılında 106,2 milyon dolar değerinde açık vermesine rağmen, 2000 yılından sonra (2003 yılı hariç) fazla vermeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni uluslararası petrol anlaşmalarının farklı evreye geçmesi ve ülkede petrol ihracatı miktarının artış göstermesidir. Petrol ihracatının yükseliş eğiliminde olduğu 2000 yılından beri ihracat GSMH içinde başlıca kalemler arasında yer almaktadır.

Tablo 4:Dış Ticaret Ciro Dinamikleri (1991-2017)

Yıllar	Milyon ABD doları ile				Önceki yıla oranla gerçek fiyatlarla, yüzde olarak		
	Toplam	İthalat	İhracat	DTD	Toplam	İthalat	İhracat
1991	4.002,2	1.881,2	2.121,0	239,8	-	-	-
1992	2.423,8	939,8	1.484,0	544,2	60,6	50,0	70,0
1993	1.353,5	628,8	724,7	95,9	55,8	66,9	48,8
1994	1.430,6	777,9	652,7	-125,2	105,7	123,7	90,1
1995	1.304,9	667,7	637,2	-30,5	91,2	85,8	97,6
1996	1.591,9	960,6	631,3	-329,3	122,0	143,9	99,1
1997	1.575,7	794,4	781,3	-13,1	99,0	82,7	123,8
1998	1.682,6	1.076,5	606,1	-470,4	106,8	135,5	77,6
1999	1.965,6	1.035,9	929,7	-106,2	116,8	96,2	153,4
2000	2.917,3	1.172,1	1.745,2	573,1	148,4	113,1	187,7
2001	3.745,3	1.431,1	2.314,2	883,1	128,4	122,1	132,6
2002	3.832,9	1.665,5	2.167,4	501,9	102,3	116,4	93,7
2003	5.216,6	2.626,2	2.590,4	-35,8	136,1	157,7	119,5
2004	7.131,4	3.515,9	3.615,5	99,6	136,7	133,9	139,6
2005	8.558,4	4.211,2	4.347,2	136,0	120,0	119,8	120,2
2006	11.638,9	5.266,7	6.372,2	1.105,5	136,0	125,1	146,6
2007	11.771,7	5.713,5	6.058,2	344,7	101,1	108,5	95,1
2008	54.926,0	7.170,0	47.756,0	40.586,0	466,6	125,5	788,3
2009	20.824,5	6.123,1	14.701,4	8.578,3	37,9	85,4	30,8
2010	33.160,7	6.600,6	26.560,1	19.959,5	106,5	105,0	106,9
2011	44.161,7	9.756,0	34.405,7	24.649,7	104,0	145,3	92,6
2012	43.813,5	9.652,9	34.160,6	24.507,7	95,5	96,9	95,1
2013	43.554,1	10.712,5	32.841,6	22.129,1	102,7	109,1	100,7
2014	39.407,5	9.187,7	30.219,8	21.032,1	95,7	85,4	99,0
2015	25.809,0	9.216,7	16.592,3	7.375,6	99,9	99,5	100,1
2016	21.596,6	8.489,1	13.107,5	4.618,4	92,7	89,6	94,4
2017	24.257,6	8.782,0	15.475,6	6.693,6	89,3	83,9	92,9

Kaynak:ADİK (www.stat.gov.az)

Bu tabloda 1991-2017 yılları arasında, yani bağımsızlıktan sonraki zaman diliminde toplam dış ticaret ciroları, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi ve bu rakamların bir önceki yıla oranla gerçek fiyatlarla değişimi verilmiştir.

2008 yılında rekor gösterici ile 47,8 milyar dolar değerinde ihracat yapılmış, cari fazla ise 40,6 milyar dolar civarında olmuştur. Küresel kriz sonucu piyasalardaki durgunluk ve petrol fiyatlarındaki düşüş 2009 yılında ihracatın 14,8 milyar dolara kadar gerilemesine neden olmuştur. Sonraki yıllarda ise petrol sektöründe olan gelişmeler, petrole bağımlı Azerbaycan ihracatını da artırmıştır. 2014 yılından sonra petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ülke ihracatını ve dış ticaret dengesini kötü etkilemiştir(DEİK, 2013, s. 17).

2.3.1. İhracat Yapısı ve Gelişimi

Petrol ürünleri, Azerbaycan ihracat sektörünün başlıca kalemleri arasında yer almaktadır. Petrol ile petrol ürünlerinin toplam ihracattaki marjı sırasıyla 1998 yılında %64,8, 1999 yılında %75,9, 2000 yılında %84, 2001 yılında %91,23, 2002 yılında %81,23 ve 2004 yılında da %82 olarak gerçekleşmiştir. Bunun başlıca nedeni ise ham petrol ihracatı yapılmasıdır. Bir yandan günümüz dünyasında, petrol fiyatlarının yükselmesiyle beraber ülkeden ihraç edilen ham petrolün ücreti de yükselmiş, aynı zamanda ihraç yapılan ham petrolün miktarında yükselme kaydedilmiştir(Aras & Süleymanov, 2016, s. 56).

Triasta kıyı bölgesinden yapılan petrol yüklemeleri nedeniyle İtalya, Azerbaycan'ın ihracat yaptığı ülkeler arasında başta yer almaktadır. Azerbaycan ihracat yapısında petrol ve petrol faaliyetleri önemli yere sahip olmakla birlikte, petrol üretimi ile beraber ihracatının artması sonucunda daha da önem kazanacaktır. Bunun akabindeyse, bir pazara bağımlılık olunması, ülke ekonomisine ciddi bir problem yaratabilmektedir. Bu duruma çare olarak ise petrolden elde edilen kazançların petrol dışı pazarlara doğru aktarılmasını sağlamaktır. Başlıca ihraç ürünleri dışında gıda ve metaller de ciddi paya sahip olmaktadırlar.

Tablo 5: Başlıca ürünlerin ihracatı (bin ABD doları)

Ürünler		Petrol (bin ton)	Doğal gaz (milyon metreküp)	Meyve (ton)	Sebze (ton)	Tütün (ton)	Patates (ton)
2010	Miktar	44.507,9	6.187,2	187.359,1	54.303,6	2.106,6	63.977,9
	Tutar	22.961.804	1.016.179	112.272,6	25657,1	5.893,9	16.237,5
2011	Miktar	39.028,7	6.817,4	176.221,6	65.789,4	2.872,1	91.719,8
	Tutar	30.005.885	1.314.553	152.561,2	48.420,9	9.307,0	29.746,2
2012	Miktar	36.756,5	6.616,7	220.358,1	54.623,7	2.714,1	58.797,4
	Tutar	29.523.369	1.610.561	207.735,3	35.620,2	7.912,9	20.167,6
2013	Miktar	36.714,6	7.308	173.239,3	65.518,5	3.458,7	53.936,5
	Tutar	27.984.056	1.828.199	173.311,6	55.595,2	10.757,4	21.510,0
2014	Miktar	35.227,3	8.093,2	156.600,7	76.661,5	3.486,5	49.475,6
	Tutar	24.933.658	2.167.172	191.952,5	66.847,8	12.415,2	31.968,5
2015	Miktar	35.109,9	8.145,2	172.980,9	83.312,5	1.944,4	36.712,0
	Tutar	12.382.592	1.851.747	220.087,2	70.690,5	7.431,8	20.950,2
2016	Miktar	34.972,3	8.049,1	214.349,9	124.511	2.217,9	38.229,4
	Tutar	10.292.210	1.147.160	243.434,9	113.186,6	7.982,7	15.789,1
2017	Miktar	32.845	8.859,7	260.712,2	229.697,2	4.586,3	57.597,2
	Tutar	12.300.778	1.263.705	292.048,7	184.207,6	14.265,7	25.821,6

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Azerbaycan ihracatında önemli paya sahip olan bazı ürünlerin 2000-2017 yılları arasında ihracat miktarı ve tutarlarını tablo 5'te görebiliriz. Tablodan görüldüğü gibi ülke ihracatının esasını petrol ve doğal gaz karşılıyor. 2015 yılına kadar yükselmekte olan petrol ve doğal gaz ihracatı, 2015 yılında fiyatların düşmesiyle gerilemeye başlamıştır.

Meyve, sebze, patates ve tütün de ülke ihracatında önemli paya sahip olan ürenler arasındadır. Bu ürünlerin ihracatı her geçen yıl artım göstermektedir. Sadece 2015 yılında tütün ve patates ihracında bir düşüş yaşanmıştır.

2.3.2. İthalat Yapısı ve Gelişimi

İthalat ile ihracat yapıları, birbirleri açısından bütünüyle farklılık göstermektedirler. 1996'dan bu yana, ekonomik iyileşme sonucu iç talebin artması nedeniyle ithalatta da seri bir yükselme yaşanmaktadır. 2004'de Azerbaycan'ın ticaretle ilgili etkileşimlerinde özel kesimin marjı, ithalatta %72,93, ihracatta da %49,15 olarak meydana gelmiştir(Aras & Süleymanov, 2016, s. 56).

Bir diğer hususa değinmek gerekirse, önceden ithali yapılan ürünlerin, üretiminin yapılmaya başlaması sonucunda, yerli üretimde yaşanan artışla beraber, zorunlu tüketim ürünlerinin ve bununla birlikte tarım ürünlerinin ithal miktarında düşüş yaşandığı tespit edilmektedir.

Ülke strateji olarak, ithalatta makine ve tesisat tarzı yatırım ürünlerini temin ederek, üretim miktarı ile teknolojik düzeyini geliştirmeyi sağlamaktadır.

Sanayi kuruluşlarının kamulaştırılmasında meydana gelen yavaşlamaların giderilememesi gibi yapısal problemlerden dolayı üretim gerçekleşememesi ve bu nedenle de ihracatın üretim girdisi düşük ham madde ve yarı mamul ürünlere yönelmesi ve ayrıca yerli para birimi manatın 1997-2000 yılları arasında ABD dolarına karşı ciddi bir değer kazanmasıyla beraber, ithalat daha da önem kazanmıştır.

Günümüz dünyasında her gelişmekte olan ülke gibi, ithalat bakımından nakdi düzelim durumunda olan Azerbaycan'ında, mal ve hizmet ithalatının gerçekleşebilmesi için belli miktarda döviz rezervini elinde bulundurmak ve sürekli şekilde arttırması gerekmektedir. Ülke, daha yapısal mübadeleyi ve sanayileşmesini sağlayamamış, bununla beraber petrol dışı pazarlarda ihracat potansiyelinin çok düşük seviyelerinde kalmasına rağmen ödemeler dengesi açıklarını petrol kazançlarıyla giderebilmektedir. Ancak bu çözüm yolu, ülke ekonomisi bakımından sağlıklı bir çözüm yolu olmamaktadır. Ayrıca bu ekonomik bir hastalıktır. Bu nedenle hastalıktan kurtuluş yollarını saptayabilmek ve petrol ihracatının 15-20 yıl gibi bir süreç sonucunda azalma eğilimine geçeceğini göz önünde bulundurarak, dış dengeyi sürdürebilmek için seri bir şekilde sanayileşmek, ithalatı azaltmak ve ihracat

hacmini yükseltmek gibi uzun vadeli yapısal farklılıkların daha fazla ve özenle devamlılığını sağlamak gerekmektedir.

Tablo 6: Başlıca ürünlerin ithalatı (bin ABD doları)

Ürünler		Buğday (bin ton)	İlaç (ton)	Meyve (ton)	Sebze (ton)	Pirinç (ton)	Çay (ton)
2010	Miktar	1.330	11.793,5	93.783,6	71.556,5	17.234,6	8.469,5
	Tutar	285.384,9	120.691	46.993,4	14.986,2	7.051,9	18.100
2011	Miktar	1.166,6	13.045,9	72.581,4	106.244,8	18.930	9.175,6
	Tutar	282.015	211.534,4	42.611,6	24.814,2	6.492	20.397,9
2012	Miktar	1.366,3	19.245,3	49.237,3	55.658,3	17.682,7	7.635,1
	Tutar	339.828,5	209.615,5	19.734,2	13.453,1	6.302	16.444
2013	Miktar	1.451,3	14.922,7	20.243,9	21.461,4	18.003,1	8.955,4
	Tutar	395.282,4	214.183,9	13.506,2	4.051,4	6.625,8	20.321,8
2014	Miktar	1.195,7	15.603,4	14.118,8	22.749,5	6.100,7	8.183
	Tutar	293.942,8	195.935,9	10.000,5	2.390,5	2.661	18.992
2015	Miktar	1.353,1	13.848,5	57.881,1	25.489,9	26.638,8	7.460,8
	Tutar	296.831	233.734,1	33.299,5	6.149,3	8.031,5	16.319,9
2016	Miktar	1.599,6	10.359,9	72.165,1	45.894,2	48.185,7	12.609,3
	Tutar	295.017,5	166.678,5	63.572,1	18.268,2	31.794,9	44.730,5
2017	Miktar	1.274,4	15.042,1	74.939,2	28.083,2	51.060,2	13.585,4
	Tutar	227.167,8	211.540,5	67.129,8	15.241,5	35.963,2	53.984,1

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Tablo 6'da ülke ithalatının büyük kısmını karşılayan ürünlerin ithalat miktarı ve tutarları gösterilmiştir. Bunların içinde buğday, ilaç, meyve, sebze, pirinç ve çay gibi ürünler yer almaktadır. Buğday ithalatı Rusya ve Kanada gibi ülkelerden yapılıyor. Meyve ve sebze ithalatında ise başlıca ülkeler Türkiye, İran ve Ekvator'dur. 2014 yılında pirinç ithalatında düşüş yaşanmasına rağmen, 2015'te pirinç ve bunun yanı sıra meyve ve sebze ithalatında büyük oranda bir artış yaşanmıştır.

2.4. Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Azerbaycan Uygulamaları

Serbest Ticaret Anlaşması (STA), uzlaşmayı tercih eden ülkelerin birbirleri arasında ticari ilişkilerini sekteye uğratan vergi ve vergi dışı engellerin ortadan kaldırılarak ülkeler arasında serbest bir ticaret ortamının meydana gelmesi için şartları hazırlayan, fakat bu ülkelerin, diğer ülkelerle ticari ilişkilerinde sahip olunan milli düzenlemelerini devam ettirmesine de olanak sağlayan anlaşma türüdür. Bu anlaşmaların nihai amacı, STA'ya dahil olan ülkelerin birbirleri içerisinde ki ticaret hacimlerinin, karşılıklı çıkarlara dokunulmadan çoğalmasıdır. Bu hesaba katılırsa uzlaşmaya varan ülkelerin şirketleri, bu uzlaşmaya varmayan ülkelerin şirketlerine nazaran daha üstün konuma sahip olmaktadır. Sebebi ise, serbest ticaret anlaşmasına taraf olan ülkelerin kendilerine daha düşük seviyeden gümrük vergileri, kotaların düşmesi ya da çekilmesi ve koruma duvarlarını düşürmeleri gibi bir takım esneklikler oluşturacak uygulamalar yaratmasıdır(Hur & Park, 2012).

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) uygulamalarının günümüz ihtiyaçları karşısında yetersiz kalması ve çok taraflı ticaret sisteminin yeni sektörlere ulaşım açısından istenilen seviyede olmaması, ülkeleri iki taraflı ve bölgesel ticaret anlaşmalarını gerçekleştirmelerine olanak sağlamıştır. STA'lar son zamanlarda hem gelişmiş ülkeler içerisinde, gerekse kuzey-güney ve güney-güney ticari ve ekonomik bağlantılarında önemli rol üstlenmeye başlamıştır. Ülkeler içindeki STA şebekesinin yaygınlaşması ile bir hayli ülke mal ihtiyaçlarını STA ortaklarından sağlarken, STA şebekesinin haricinde olan ülkeler ise tercihli ticaret anlaşmasının (TTA) mümkün kıldığı olanaklardan yoksun kalmıştır. Domino bir sonuca neden olan bu süreç, bütün ülkelerin yükselen biçimde STA şebekeleri yaratmasına olanak sağlamıştır.

Azerbaycan, 1997 yılından beri Dünya Ticaret Örgütü'nde (DTÖ) gözlemci durumunda olup, 2004 yılında da DTÖ üyeleriyle iştirak için görüşmelere başlamıştır. DTÖ bürosu uyarınca, Azerbaycan tam üyeliği ve katılma sürecini hemen sonra durmasını sağlamak bakımından ciddi ilerleme kat etmiştir. Azerbaycan, 2016'da yerli üretimi özendirmek ve ithalat miktarını düşürmek için tarım mallarını da kapsayacak şekilde bir takım ithal mallara yüksek tarifeleri hayata geçirmiştir.

Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler şöyledir: Rusya Federasyonu (30 Eylül 1992), Moldova (26 Mayıs 1995), Ukrayna (28 Temmuz 1995),Türkmenistan (18 Mart 1996), Özbekistan (27 Mayıs 1996), Gürcistan (10 Haziran1996), Kazakistan (10 Haziran 1997). Anlaşmalar çerçevesinde bu ülkelerle Azerbaycan arasındaki ticarette gümrük vergileri ve diğer eş etkili vergiler uygulanmayacaktır. Azerbaycan hâlihazırda Rusya, Gürcistan, Kazakistan ve Ukrayna'dan ithal edilen mallara gümrük vergisi uygulamamaktadır(Şen, 2005).

Kimi zaman birtakım ülkelerle de TTA görüşmeleri gerçekleşmektedir. Anavatanımız olan Türkiye de bunlar içerisindedir. Gerek Türkiye, gerekse Azerbaycan birtakım ürün yelpazelerini muhafaza etmeyi dilediğinde o vakit devreye TTA girmektedir. Böylelikle TTA aracılığıyla o ürünler haricinde kalan ürünler üzerindeki vergiler ortadan kalkmaktadır.

2.5. Dış Ticaret İlişkileri

Dış ticaret ilişkilerine bakıldığında dış ticaretin yapısal değişime uğradığı, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına yönelme eğilimi gözlemlenmektedir.

Azerbaycan 2004 yılında dünyanın 123 farklı ülkesi ile ticari ilişki kurmuştur. İhracatın %68.84'ünü Rusya, İngiltere, Kazakistan, Türkiye, Almanya, Ukrayna, Hollanda, Çin, ABD ve Japonya ile gerçekleştirmiştir. İthalatının ise %86.70'ini ise İtalya, İsrail, Rusya, Gürcistan, Türkiye, İran, Türkmenistan, Endonezya, Hırvatistan ve Fransa ile gerçekleştirmiştir. 2004 yılındaki dış ticaretin %21,7'si İtalya, %10,9'u Rusya, %6,1'i Türkiye, %6,1'i İngiltere, %4,1'i Türkmenistan, %3,9'u İsrail, %3,8'i Kazakistan, %3,4'ü Almanya, %3'ü İran, %3'ü Gürcistan, %2,8'i Fransa, %2,7'si Çin ve %2,7'si Hollanda ile gerçekleştirilmiştir.

2018 yılına gelindiğinde 185 ülke ile dış ticaret etkinliği gerçekleşerek, 113 ülkeye ihracat, 178 ülkeden ise ithalat yapılmıştır. Buna bağlı olarak, 2018'de Azerbaycan'ın ithalatı 11.465,0 milyon ABD doları, ihracatı 20.290,9 milyon ABD doları olmak üzere toplam 31.755,9 milyon ABD doları bedelinde bir dış ticaret

hacmi meydana gelmiştir. Bir önceki yıla nazaran, ülkenin dış ticaret hacminde %30,9, ihracatında %31,1 ve ithalatında %30,5 oranında artış sağlanmıştır.

Azerbaycan Devlet Gümrük Kurulu araştırma sonuçlarına bakıldığında, 2018'de Azerbaycan ihracatının %30,2'si İtalya, %9,4'ü Türkiye, %6,7'si İsrail, %4,8'i Çek Cumhuriyeti, %4,2'si Hindistan, %4,0'ü Almanya, %3,7'si Tayvan, %3,4'ü Rusya, %3,1'i Kanada, %3,1'i Endonezya, %2,7'si Portekiz, %2,5'i Gürcistan, %2,3'ü Fransa, %2,0'si İspanya, %17,9'u ise diğer ülkelerle yapılmıştır. Bu süre zarfında, ülke ithalatının %16,4'ü Rusya, %13,8'i Türkiye, %10,4'ü Çin, %5,8'i Almanya, %4,6'sı ABD, %4,5'i İsviçre, %4,1'i Ukrayna, %3,6'sı İran, %3,3'ü Japonya, %3,0'ü İtalya, %2,3'ü İngiltere, %28,2'si ise diğer ülkelerle yapılmıştır. 2018'deAzerbaycan'dan 1.689,2 milyon ABD doları değerinde petrol dışı ürünler ihracatı gerçekleştirilip, bir önceki yıla göre %9,8 oranında artış sağlanmıştır.

Tablo 7: İhracatın coğrafi yapısı (bin ABD doları)

Coğrafi bölgeler	Avrupa	Asya	Amerika	Afrika	Okyanusya	Toplam
2011	18.999.839	5.019.134	2.288.621	263.141	162	**26.570.898**
2012	12.649.692	9.198.923	1.610.830	417.244	31.293	**23.907.983**
2013	12.933.748	9.573.360	992.851	475.064	390	**23.975.416**
2014	12.494.567	7.800.307	994.137	539.124	471	**21.828.608**
2015	7.384.636	4.488.095	561.912	293.872	621	**12.729.138**
2016	8.211.537	4.819.961	182.568	243.248	275	**13.457.592**
2017	8.551.860	4.476.817	597.461	184.796	688	**13.811.624**

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Tablo 7'de ülke ihracatının coğrafi yapısını inceleyebiliriz. Buradan görüldüğü gibi 2011-2017 yılları arasında Avrupa ülkeleri ihracatta büyük paya sahiptir. İtalya ile yapılan petrol ticareti burada önemli rol oynamaktadır. İkinci

sırada ise Asya ülkeleri duruyor. Buna sebep ise Azerbaycan'ın Rusya ve diğer BDT ülkeleri ile geniş çaplı ticaret ilişkileridir. Afrika ve Okyanusya ile ticaret ilişkilerinin daha zayıf olduğu görülmektedir.

Tablo 8: İthalatın coğrafi yapısı (bin ABD doları)

Coğrafi bölgeler	Avrupa	Asya	Amerika	Afrika	Okyanusya	Toplam
2011	5.645.076	3.182.139	891.618	14.397	22.736	**9.755.968**
2012	4.797.767	3.790.729	1.004.869	34.741	24.762	**9.652.870**
2013	6.103.547	3.673.393	823.642	84.21	27.709	**10.712.502**
2014	5.051.353	3.224.153	879.444	7.01	25.735	**9.187.697**
2015	5.019.083	3.092.305	1.065.332	13.285	26.67	**9.216.677**
2016	4.528.536	3.179.400	713.901	19.271	48.029	**8.489.140**
2017	4.318.198	3.394.445	991.927	24.535	52.9	**8.782.007**

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Ülke ithalatının coğrafi yapısına baktığımızda da ithalatta Avrupa ve Asya ülkeleri başlıca role sahiptir. Bu ülkeler arasında Avrupa'dan Almanya, İngiltere ve İtalya, Asya'dan ise Rusya, Ukrayna ve Çin ile ticaret ilişkileri daha geniştir. İhracattan farklı olarak Afrika'dan yapılan ithalat Okyanusya'dan daha düşüktür. Okyanusya ithalatında tarım ürünleri önemli paya sahiptir.

2.5.1. Türkiye ile Dış Ticaret İlişkileri

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasıyla 18 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'ni ilk tanıyan ülke sıfatını Türkiye Cumhuriyeti almıştır. Hükümet müdahalesinin olmadığı piyasa ekonomisi modelini sahiplenen Azerbaycan ile Türkiye, ekonomik ve ticari etkinliklerin daha da gelişmesi hedefiyle 01.11.1992 tarihinde ilk anlaşmayı imzalamışlardır. Bu anlaşma haricinde; Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile hudut ticareti, iki taraflı ticaretin finansmanı, küçük ve orta düzeyde sanayi şirketlerinin gelişmesini sağlaması ve teknik iş birlikteliği, gümrük iş birlikteliği ve karşılıklı yardımda bulunmak, bilimsel, teknik, toplumsal, kültürel ve ekonomik dallarda iş birlikteliği, iki ülke içerisinde gümrük dokümanları ve

işaretlerinin iki tarafça tanınması gibi mevzularda farklı zamanlar içerisinde protokol ve sözleşmeler imzalanmıştır.

Türk işletmeleri Azerbaycan'da telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, leasing, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaşım, otomotiv, imalat sanayisi, petrol gibi nerdeyse tüm sektörlerde etkinliklerini sürdürmektedirler.

İki ülke arasındaki ürün çeşitlendirilmesinin artması veya azalması teknolojik büyüme potansiyeli, piyasalara serbest erişim imkanı, makro ekonomik denge gibi bir bazı etkenlere bağlıdır. Kompleks olarak tarım ve sanayi için somut olarak Azerbaycan'ın Türkiye'ye önümüzdeki birkaç yıl içerisinde esas itibariyle hammadde ve yarı üretilmiş mamul ihracı, bu ülkeden ise mamul ithalatı ilkesinin keskin bir şekilde değişme ihtimali düşüktür. Fakat hizmet alanındaki ilişkilerde ciddi bir kalite ve ölçek değişikliğinin olması beklenmektedir(İskender, 2006, s. 54).

Türkiye ve Azerbaycan'ın ticaret ilişkileri beklenilen seviyeden daha düşüktür. Bu ilişkilerde bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların çözümü istikametinde yapılan çalışmalar ülkeler arasındaki ilişkilerin daha da güçlenmesine yol açabilir. Bu sorunları aşağıdaki gibi değerlendirilebiliriz(İsmayılov, 2007, s. 62):

- Her iki ülkenin uluslararası yükümlülüklerinin kaynaklanan sorunlar
- Nakliyatla bağlı oluşan problemler
- Gümrük alanında yaşanan sorunlar
- Bankacılık ve ödeme alanında yaşanan sorunlar
- Diğer sorunlar

Buradaki başlıca sorunlardan biri Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği anlaşması imzalamış olması ve bu çerçevede, Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası'nı benimsemiş olmasıdır. Çünkü Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası'na göre, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata Avrupa Birliği ile ortak kurallar uygulanmakla, ülkeler özgür hareket etme imkanını kaybetmektedirler ve Türkiye de Avrupa Birliği'nin üçüncü ülkelere gösterdiği ikili ticaret kurallarına uymak zorundadır (Bağırzade, 2011, s. 46).

Azerbaycan taraftan konuya bakıldığında ise, Azerbaycan 1993 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış ve Rusya, Ukrayna, Kazakistan, Kırgızistan'dan oluşan 5 ülkeyle belli Gümrük Tarifeleri çerçevesinde ticaret ilişkileri barındırmaktadır. Böylelikle, bu ülkeler piyasalarda daha yüksek avantajlar ve yaklaşık %10-%15'lik indirimler elde etmiştir.

Tablo 9: Türkiye Azerbaycan Dış Ticaretinin Gelişimi (Milyon Dolar)

Yıllar	İhracat (X)	İthalat (M)	Dış Ticaret Hacmi (X+M)	Dış Ticaret Dengesi (X-M)
2000	230	96	326	134
2001	225	78	303	147
2002	231	65	296	166
2003	315	123	438	192
2004	403	136	539	267
2005	528	208	733	320
2006	695	297	992	398
2007	1048	186	1234	862
2008	1668	363	2031	1305
2009	1400	141	1541	1259
2010	1550	253	1803	1297
2011	2064	262	2326	1802
2012	2585	340	2925	2245
2013	2960	334	3294	2626
2014	2875	291	3166	2584
2015	1899	232	2131	1667
2016	1285	278	1560	1007
2017	1394	361	1755	1033

Kaynak: TÜİK (http://www.tuik.gov.tr)

2000-2012 yılları arasında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ihracat ve ithalat ilişkileri çok hızlı bir artış göstermiştir. Dış ticaret hacmi 2012 yılında en yüksek değer olan 2925 milyon dolara ulaşmıştır.2016 yılından sonra Türkiye Azerbaycan arasındaki dış ticaret hacmi 1560 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Dış Ticaret Hadleri (DTH) Türkiye lehine olmuştur. Tablo 9'de Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Dış Ticaret Hadleri detaylı şekilde verilmiştir. Türkiye'ye yapılan başlıca yatırımlar enerji alanında olmuştur.

Son zamanlarda Azerbaycan ekonomisine doğrudan yatırım hacmini artıran Türkiye, milyarlarca dolar değerinde bankacılık, turizm ve ulaştırma hizmetleri gerçekleştirmiştir.

2.5.2. BDTÜ ye Ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkileri

Avrasya bölgesinin nüfuzlu toplulukları içinde yer alan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Sovyetler Birliği'nden çıkan ülkeler tarafından kurulmuştur. Minsk'te 8 Aralık 1991'de Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna tarafından kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu, 21 Aralık tarihinde Letonya, Litvanya, Estonya, Ukrayna ve Gürcistan dışında diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin imzaladığı anlaşma ile duyuruldu. Azerbaycan ise, bu topluluğa 1993 yılı Eylül ayında katılmıştır.

Azerbaycan, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Tacikistan, Türkmenistan Özbekistan ve Ermenistan bu topluluğa üye ülkelerdir. 2005'te Türkmenistan tam üyelikten çıkıp gözlemci üye olurken, Gürcistan 2009'da Rusya'nın Osetya'yı işgal etmesinin ardından bu birlikten ayrıldı. Ukrayna ise BDT anlaşmasını imzalamadığından dolayı resmi olarak BDT üyesi değil, ancak birliğin kurucusu ve katılımcısıdır.

Tablo 10: BDT ülkelerine yapılan ihracat (bin ABD doları)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Beyaz Rusya	666.770,7	11.691,1	14.696,6	15.095,1	10.044,1	48.235,5	17.486,3
Kazakistan	58.281,5	52.870,3	64.234,3	29.839,5	17.957,8	26.274,2	34.272,5
Kırgızistan	21.151,3	26.676,9	12.760,9	25.800,2	6.561,0	5.637,8	603,4
Moldova	2.542,7	251,7	190,2	68,4	448,3	498,8	241,5
Özbekistan	21.881,7	11.523,4	10.678,5	37.900,3	10.872,7	3.418,8	3.959,3
Rusya	1.187.357	959.838	1.077.844	640.271	417.755	409.258	587.025
Tacikistan	13.212,1	43.990,1	13.763,0	2.636,7	6.443,8	12.082,0	1.998,4
Türkmenistan	43.921,6	58.915,6	39.852,1	38.002,7	32.814,9	113.787,1	54.121,7
Ukrayna	909.325,7	86.228,4	275.617,9	48.442,0	23.476,5	44.404,5	350.365,9

Kaynak: ADİK (www.stat.gov.az)

Tablo 10'da 2011-2017 yılları arasında BDT ülkeleri ile ticarette ihracat değerlerini görebiliriz. En geniş ticaret ilişkileri Rusya ile yapılmaktadır. Fakat bu ticaret değerlerinde 2014 yılından sonra büyük bir düşüş yaşanmıştır. 2013 yılında 1.077.844,4 bin ABD doları hacminde olan ihracat 2017'de 587.025,4 bin ABD dolarına inmiştir. İkinci en büyük ihracat hacmine sahip olan ülke Ukrayna'dır. Son yıllarda bu değerlerde de düşüş yaşandığı görülmektedir. En büyük düşüş yaşanan ülkelerden biri de Beyaz Rusya'dır. 2011-2017 yılları içinde ihracat hacmi 666.770,7 bin ABD dolarından 17.486,3 bin ABD dolarında inmiştir. Azerbaycan'ın en zayıf ihracat ilişkileri olan BDT ülkesi ise Moldova'dır.

Tablo 11: BDT ülkelerinden yapılan ithalat (bin ABD doları)

Ülkeler	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Beyaz Rusya	64.540	68.028	87.335	83.938	83.631	76.296	130.214
Kazakistan	217.308	340.557	306.763	221.056	98.926	98.117	107.827
Kırgızistan	923,4	2.240,7	1.767,1	1.702,7	1.604,2	1.087,4	1.156,8
Moldova	5.576,8	8.785,9	4.015,5	5.433,0	3.559,6	3.963,5	6.752,3
Özbekistan	50.555,2	8.027,4	10.769,4	23.611,9	6.168,7	11.910,4	26.041,3
Rusya	1.641.094	1.378.416	1.505.178	1.314.480	1.437.937	1.641.694	1.554.258
Tacikistan	2.773,5	159,6	42,9	188,0	-	238,5	47,4
Türkmenistan	12.914	32.714	48.300	13.199	19.619	38.489	110.024
Ukrayna	557.770	539.090	589.071	419.580	309.653	286.811	459.914

Kaynak: ADİK(www.stat.gov.az)

Tablo 11'de ise BDT üyesi ülkelerden 2011-2017 yılları içinde yapılan ithalat hacmini inceleyebiliriz. Bu listeye de Rusya liderlik yapıyor. Son yıllarda da yapılan ithalat hacminde fazla değişiklik görünmemektedir. İkinci sırada ise yine Ukrayna'dır. 2016 yılında bir düşüş yaşansa da 2017'de tekrar 459.914,4 bin ABD dolarında kadar yükselmiştir. Azerbaycan'ın en zayıf ithalat ilişkileri olan BDT ülkesi ise Tacikistan'dır. Bu rakam 2017 yılında sadece 47,4 bin ABD doları olmuştur.

BDT ve diğer komşu ülkeler ile ticaret hacminin başka ülkelere göre daha zayıf olmasının birkaç nedeni vardır(Nesibli, 2011, s. 11-12):

- Azerbaycan ihracatında en önemli kısmı petrol ve gaz ihtiyatları tuttuğundan, ticari ortaklar genelde petrol ithal eden ülkelerdir (örneğin: Avrupa, ABD ve sanayinin geliştiği diğer pazarlar);

- Çoğu komşu ülkelerin ekonomisinin çok yönlü olmaması veya diğer sanayilerin üretim gücünün daha düşük olması ve aynı zamanda, petrol endüstrisinin üzerinde kurulması (örneğin, Rusya, Kazakistan vb. Azerbaycan pazarı için uygun ithal ürünleri üretim yapmıyor);
- Komşu ülkelerin ekonomik rejimlerinin birçoğunun proteksionist siyaset ya da olmayan serbest piyasa ilkelerine esas anmasıdır. Yerli sanayinin zayıf olması ve modern pazar taleplerine cevap vermemesi ihracatın yükselmesini engellemektedir.

2.5.3. AB Üye Ülkeleri ile Dış Ticaret İlişkileri

Azerbaycan Avrupa Birliği (AB) ilişkileri 1991 yılında kurulmuştur. 1996 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması (1999 yılında yürürlüğe girmiştir) siyasi diyalog, ticaret, yatırım, mevzuat, bilim ve teknoloji alanında işbirliğini kapsamıştır. Bu dönemde AB'nin Azerbaycan'a yardımlarının kapsamı ve hacmi giderek artmaya başlamıştır(Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Kingdom of Belgium and the Grand Duchy of Luxembourg Mission to the European Union, 2017).

Azerbaycan ve AB arasında ticari ilişkiler hazırda Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması ile düzenlenir. AB Azerbaycan'ın ticaret ortakları arasında birinci sırada yer almaktadır. 2016 yılının Ocak-Eylül ayı verilerine göre AB Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde payı %37,12 (4,730 milyar ABD doları) oluşturmuştur. AB Azerbaycan'ın ihraç %45,87 ithalatta ise %27,89 payla en büyük ticari ortağıdır. AB'nin Azerbaycan'a ihracatı esasen makine ve ulaşım ürünleri, Azerbaycan'ın AB ihracı esasen petrol ve gaz olmuştur (toplam ihracatın% 98).

Azerbaycan'ın AB ülkeleri arasında en büyük ticaret ortakları İtalya (1.445 milyar ABD doları, 30,5%), Almanya (768,70 milyon ABD doları, 16,25%) ve Birleşik Krallıktır (449,71 milyon ABD doları, % 9,5).

Şekil 4: Azerbaycan ve AB Dış Ticaret İlişkileri (Milyon Avro)

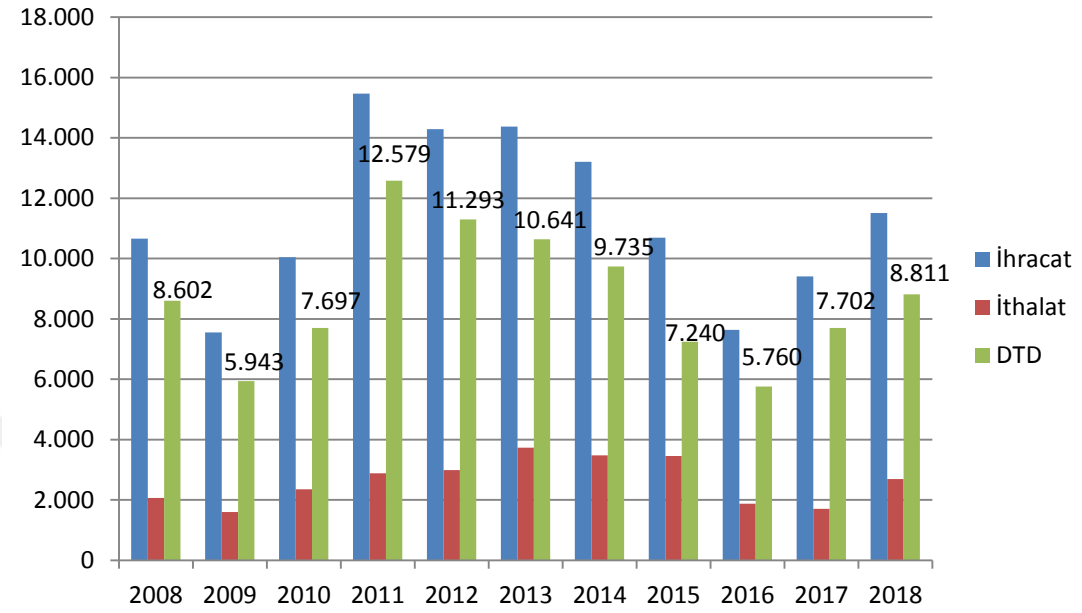

Kaynak: Europe Comission

Azerbaycan ve AB arasındaki dış ticaret ilişkilerini şekil 4'te inceleyebiliriz. Burada 2008-2018 yılları arasındaki ihracat, ithalat ve dış ticaret dengesi değerleri yer almıştır. Grafikten de görüldüğü gibi en yüksek ihracat hacmi 2011 yılında 15.462 milyon Avro olmuştur. Bu değer sonraki yıllarda düşüş yaşamasına rağmen son 2 yılda 11.503 milyon Avro'ya kadar yükselmiştir. İthalat hacminde ise çok fazla değişiklik görülmemektedir. En yüksek değeri 2013'te 3.729 milyon Avro olmuştur. Dış ticaret dengesine bakacak olursak, en yüksek değeri 2011 yılında 12.579 milyon Avro'dur. En düşük değerleri ise 2009 (5.943 milyon Avro) ve 2016 (5.760 milyon Avro) yıllarında olmuştur. Bunun sebebi ise 2008 yılında yaşanan ekonomik kriz ve 2015 yılındaki devalüasyon olmuştur.

III. BÖLÜM

3. AZERBAYCAN MERKEZ BANKASI VE UYGULADIĞI POLİTİKALAR

3.1. AMB tarihi

Günümüz dünyasında bütün ülkelerde, finansal oluşumu esas oluşturan Merkez Bankaları'dır. MB para basma, ihraç yetkisi gibi imtiyazlarından dolayı finansal yapının ana kurumu özelliğine bürünmüştür. MB'ları, ticari bankaların faaliyetlere başlamasından sonra ülkelerdeki ekonomik ve sosyolojik bakımdan gözlenen değişmelerin bir icabı olarak meydana çıkmışlardır. MB, yukarıda da bahsedildiği üzere mana bakımından, ülkelerde ki bankacılık ve nakdi oluşumunun düzenleyicisidir. MB'ların günümüzde çok taraflı fonksiyon ve üstlendiği görevi aracılığıyla finansal alanlarda bankalar düzenli ve dinamik bir kredi sistemi uygulayabilmektedirler, ekonomideki kredi varlıklarını düzenli ve istikrarlı değerlendirebilmektedirler. Bilhassa para politikası araçlarını işin içine katmak, ekonomik hayatı olumlu şekilde etkileyebilmektedir.

XIX yüzyılın ikinci yarısına dek, dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'da da kelimenin modern manasında devletin merkezi banka düzenlemesi kuruluşu bulunmamakta idi. Ancak Azerbaycan'ın kapitalizme katılmasıyla beraber banka-finans kesimi düzenlemesinin ilk işleyişi de şekillenmeye başlamıştır. O denli ki, 1860'lı yıllarda Rusya İmparatorluğunun Devlet Bankası kurulmuş ve bir yıl içerisinde de Bakü departmanı tahsis edilmiştir. Departmanın nihai hedefi, ticari hacmini daha da arttırmak ve kredi sisteminin ilerleyişine hız vermekten oluşmaktaydı. Kapitalist etkileşimlerin çabuk ilerlemesi sonucunun bir yansıması idi ki, bundan sonra XIX yüzyılın sonlarına doğru Azerbaycan, Kafkasların diğer ülkeleri ile mukayese edildiğinde sermaye yapısına has olan en gelişme gösteren ve özünde yaklaşık 200 kredi denetlemesini bir araya getiren kredi-banka sistemini elinde bulundurmaktaydı.

28 Mayıs 1918 tarihinde Müslüman aleminde ilk defa demokratik cumhuriyet - Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının hemen sonrasında 7 Mart 1919

tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti kararnamesiyle Azerbaycan Devlet Bankası tanzim edildi. Bununla birlikte 16 Eylül Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu Maliye Bakanlığının kredi şubesi aracılığıyla düzenlenmiş Azerbaycan Devlet Bankası Nizamnamesini onaylamıştır. 30 Eylül 1919 tarihinde Azerbaycan Devlet Bankası'nın açılışının gerçekleşmesinden başlayarak banka hizmete başlamıştır (Hasanova, 2016).

Bu bölümde Azerbaycan Merkez Bankası'nın tarihsel gelişiminden bahsedeceğiz. Bu tarihsel gelişimi 2 döneme ayırabiliriz: bağımsızlıktan önceki SSCB dönemi ve 1991 yılından sonraki bağımsızlık dönemi.

3.1.1. SSCB dönemi

1920 yılı 28 Nisan tarihinde Bolşevik Rusya'sının Azerbaycan'ı işgal etmesinin ardından ülkenin hâlihazırda ki para-kredi sistemi iptal olunmuştur. Azerbaycan Devlet Bankası, Azerbaycan Halk Bankası olarak değiştirildi. Tüm bankalar ve diğer kredi kuruluşları ulusallaştırılarak Halk Bankası kurumuna dahil oldu ve bankacılık devletin müstesna inhisarına geçti. Halk Bankası yerli ekonomiye gerekli parayı temin edip, bütçe kayıtlarıyla ilgileniyordu. Zamanın asıl politikası Harbi Komünizm olduğundan ötürü diğer devlet politikaları da bu siyasetle anlaşma sağlamaya çaba harcanırdı. Devlet kurumları ve yönetimlerinin kendi aralarında parasız hesaplaşmaların hayata geçirilmesiyle Halk Bankası'nın kredi faaliyetleri de son bulmuştur. Halk bankasının hesaplaşma merkezi olarak görevi en düşük seviyeye düşürüldü, bu süre içerisinde kurumların parasal ihtiyaçları, bütün hesaplaşmalar devlet bütçesiyle sistemli bir biçimde gerçekleştiriliyor ve kazançları bütçe hesaplarına aktarılıyordu(Azizov, 2010, s. 55).

Azerbaycan Devlet Bankasının SSCB'ye tabi olmasından sonra Halk Bankası biçiminde niteliği büsbütün farklılaşmıştır. Halk Bankasının, işlevi olan devletin merkez bankası fonksiyonu ile ilgili gerekeni yapması dışında bütçe işlemlerini tamamlayan ve maliye organlarıyla bağlantılı bir kuruluşa dönmüş oldu. Bolşevikler o dönemlerde "parasız ekonomi" tarzında yeni bir sistem oluşturmayı planlıyorlardı. Fakat bununla beraber Halk Bankası adlı bir kurumun mevcudiyeti ile ters geliyordu. Bu sebepten ötürü önemli bir kararla "önceki anlamda devlet kredi idaresine" gerek

duyulmadığından dolayı Azerbaycan Halk Bankası iptal edildi ve bu rolü Merkez Bütçe Hesaplaşma İdaresi yüklenmiştir.

1921 yılında Bolşevikler yeni bir iktisadi politika anlayışını devam ettirmek mecburiyetin de kaldılar. Buna ilişkin Merkez Bankası'nın da faaliyetini tekrardan inşa etmek gerekiyordu. Azerbaycan Halk Komiserleri Şurasının 16 Ekim 1921 tarihli kararıyla Azerbaycan Devlet Bankası tesis edildi ve Gosbank'ın[1] Azerbaycan Şubesinin tesis edilmesine ilişkin kanun kabul edildi. Ana sermayesinin yaratılması için Mali Komite aracılığıyla Gosbank'a 100 milyon Rublelik kredi verilmesine tayin edildi. 1922 yılında Gosbank ülke de tedavülü düzenleyen tek emisyon merkezi olma niteliğini kazandı. Para dolaşımında Gosbank aracılığıyla bastırılan para ile aynı zaman içerisinde, Mali Komite tarafından bütçe açığını kapatma hedefiyle bastırılan paralar da bulunmaktaydı, yani iki paranın da tedavülünden söz etmek mümkündü.

SSCB Devlet Bankası Bakü Şubesi 1923 yılında tesis edilmiştir. Aralık 1936'da ise onaylanan SSCB Anayasası gereğince Azerbaycan, SSCB'nin "egemen" cumhuriyetinin bir bölümü olmuştur. SSCB Devlet Bankası Azerbaycan Ofisi, 1936-1991 yılları arasında hizmet vermiştir.

1947 yılında SSCB'de yeni bir para reformu hayata geçirilmiştir. Sonuç olarak tedavüle yeni banknotlar sevk edilmiş ve dolaşımdaki eski ve sahte paralar ise toplatılmıştır.

SSCB'nin yeni bir döneme başlaması 1986 yılında Gorboçov'un başa geçmesiyle uygulamak istediği Yeniden Yapılanma reformu ile hayata geçirilmiş ve bu reform ülkenin finansal sistemine de tesirini gösterdi. 1986 – 1988 yılları arasında bankacılık sisteminde temel fonksiyon yönetimle ilişkin fonksiyonlardan ibaretti.

Yeniden Yapılanma reformlarına kadar merkez bankalarının hepsinin kontrolü Gosbank'ın elinde idi. Bunun içeriğine kredi planı ve nakit plan dahil olmak üzere iki plan, bütçe kaynaklarını veren ve kullanan taraflar da dâhildi. Sovyetlerin ilk resmi ve köklü denilebilecek tek bankacılık reformu 1987 – 1988 yılları arasında

[1]Gosbank: Sovyetler Birliği'nin merkez bankasıydı ve 1930'lardan 1987'ye kadar tüm Birlikteki tek bankaydı.

hayata geçirilmiştir. Bu banka piyasa ekonomisinde tüm kesimler tarafından onay görmüş merkez bankası biçimine döndürüldü, bu kurumun tanımı, yetkileri ve rolü tekrardan belirlendi.

Azerbaycan'da da bankacılık sistemi esasen Sovyet bankacılık sisteminin bir bölümü gibi faaliyetine devam ediyordu. Azerbaycan bankacılık sisteminin hemen hemen tamamını Gosbank ve beş ihtisas bankasının Azerbaycan şubeleri oluşturmaktaydı, bununla beraber 40 kadar ticaret ve kooperatif bankası da küçük hacimli işlemleriyle faaliyetlerine devam etmekteydiler. Bankacılık alanında bu şubelerin önemli bir payı var idi.

3.1.2. Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Merkez Bankası

Sovyetler Birliğinin parçalanmasının ardından Azerbaycan bağımsızlığını kazanmış ve bunun akabinde ekonomik bağımsızlığına da kavuşmuştur. Bağımsızlığının ardından ekonomik dönemin verimli olarak sürdürülebilmesi için Azerbaycan'ın bu süreçte ettiği mücadelenin iyi anlaşılması icap edilmektedir. Azerbaycan, Sovyetler Birliğinin parçalanmasının ardından bağımsızlık sonrası yıllarda karşısında hep olağandışı durumlarla karşı karşıya gelmiş ve bunun yanı sıra Dağlık Karabağ sorunu Azerbaycan'ın ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir.

1 Temmuz 1992 tarihinde Rusya Devletinin, Rusya Merkez Bankasının birliğe dahil olan öteki merkezi bankalara kredilerin otomatik biçimde aktarılmasının sonlandırılması, rublenin içine aldığı ekonomik çevrenin küçülmesine neden vermiştir. Bu dönemle beraber önceleri Sovyet Birliğine üye olan devletlerde efektif para sorunu yaşanmaya başlanmıştır. Rusya'nın bu tutumu Azerbaycan'ın milli para birimi onaylama sürecine hız kazandırdı. Bağımsızlığın kazanılmasına ilişkin Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın 5 Temmuz 1992 tarihinde 48 sayılı "Azerbaycan Milli Parasının Tedavüle Bırakılması" ile ilgili kararına dayanarak 15 Ağustos 1992 tarihinde ilk kez Azerbaycan manatı dolaşımda yerini almıştır. Azerbaycan Manat'ı ilk kez 1'lik, 10'luk, 250'lik banknotlar şeklinde Fransa'da bastırılarak dolaşıma sürülmüştür. Manatın, 1 Ruble karşılığı 1 Manat olarak tanımlanmıştır. Böylelikle Ruble'nin piyasadan çıkışı hemen olmamış, kademe kademe olmuştur. İlk kez basılıp piyasaya sürülen Manat 1 Ocak 1994 tarihinde

Azerbaycan'da dolaşım tek para olma özelliğine sahip olmuştur(Mammedov & Yeman, 2010, s. 52).

Azerbaycan Milli Bankası, Azerbaycan manatının basımını gerçekleştiren yegâne kurumdur. 1992'de eski Sovyet bankaları Azerbaycan Ulusal Bankası'na katılmıştır. Bunun akabinde Bankalar ve Bankacılık Faaliyeti Kanunu ve Ulusal Banka Kanunu, AMB'yi yeni oluşturulan düzenin en üst kademesi, ticari bankaları (devlet ve özel) ise ikincil kademe olarak belirledi. 1993 yılında ise bu düzen düşük teknoloji, devlet kurumları içerisinde ödenmemiş borçlar, firmaların sistemsiz iştirakleri ve para transferinde banka gecikmeleri sebebiyle etkisini kaybetmeye başlamıştır(İnvesting.com).

Azerbaycan Milli Bankasının 1992 - 1994 yılları arasında piyasaya sürdüğü Manat değerini kaybetmeye başlamıştır. Azerbaycan Manatı'nın ABD Doları üzerinde %245 değer kaybı yaşaması, buna bir örnek olarak verilebilir. Sonuç olarak Azerbaycan'ın bu dönemler içerisinde dış ticaret hacmi neredeyse %50 düşüş yaşamış ve bağımsızlığının ilk yılları olan 1994 yılında ilk defa dış ticaret açığı oluşmuştur. 1992 yılında ekonomik düzende reform yapılmadan uygulanan fiyat serbestleşmesi sonucu, 1994 yılında enflasyon %1664'lük düzeylerde seyretmiştir.

Yeni Anayasanın onayı ile beraber Azerbaycan'da devlet oluşumuna ilişkin daha ciddi faaliyetler hayata geçirilmiştir. Sektörlerin hemen hepsinde olduğu gibi bankacılıkta da reformlara gereksinim duyulmuştur. Budan dolayı 10 Haziran 1996 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyetinin Milli Bankası"; 14 Haziran 1996 tarihinde ise "Azerbaycan Cumhuriyeti bankalar ve bankacılık faaliyeti ile ilgili" kanunlar onaylanmıştır. Yeni bankacılık kanunları, Azerbaycan bankacılık sisteminin gelişmiş ülkelerde aynı seviyeye ulaşmasına ve kredi kuruluşlarının yararlanmasına olanak sağlamıştır.

1 Ekim 1997 tarihinde gerçekleşen yeni değişikliklerle yeni faaliyete başlayan bankalar için tüzükteki özkaynak gerekliliği 1 milyon 250 bin dolara, faaliyette olan bankalar için ise 800 bin dolara ulaşmıştır. Bu değişiklikle beraber, küçük ölçekli bankalar ise faaliyetlerine son vermeye başlamıştır.

Günümüz dünyasında gelişimin sürekli yaşandığı bankacılık sistemine entegre olabilmek için inovasyonlara gereksinim duyulmaktadır. Bundan dolayı Azerbaycan Cumhurbaşkanının 26 Aralık 2002 tarihli kararı ile "Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası" ve "Bankalar" ile ilgili 2002–2004 dönemleri içerisinde düzenlenen kanunlar, 2004 yılında uygulanmaya başlamıştır. Yeni kanunların düzenlenmesinde eski kanunların avantajları korunmuş, bunun yanı sıra çağın ihtiyaçları dagöz önünde bulundurulmuştur.

18 Mart 2009 tarihli halk oylaması neticesine göre merkez bankasının adı değiştirilerek "Azerbaycan Cumhuriyeti Merkez Bankası"olarak isimlendirilmiştir.

2009 yılının ikinci yarısında Merkez Bankası Kanununda gerçekleştirilen düzenlemelerle para politikasının operasyonel bölümünün alanının genişlemesi için uygun bir ortam yaratmıştır. Para piyasalarını yeniden hareketlendirmek amacıyla Merkez Bankası'nın iştirakiyle, Organize Olmuş İnterbank Kredi Piyasasının yeni bir bölümü hizmet vermeye başlamıştır. Baktığımızda gelişmiş ülkelerin bankacılık kesimlerininken dikkat çeken özelliklerinden biri de, bankaların hem birbirlerinin rakibi olması, hem de en büyük müşterileri olmalarıdır. İnterbank piyasasında bankalar devamlı bir şekilde karşılıklı olarak borç alıp, vermektedirler. İnterbank Kredi Piyasası, aktif işlemlerin gerçekleşebilmesi, bilançoların düzenlenmesi, denetleyici otoritelerin (özellikle AMB'nin) zaruri olarak gerçekleşmesine istedikleri koşulların ifası için, İnterbank mevduatları ve kredileri olmak üzere kısa vadeli olarak nakit varlıkların dağılımı için gerekli şartları temin etmektedir. Bu alanda AMB ticari bankalara ilişkin prefinansman kredilerin kullanımına olanak sağlamaktadır. Piyasada gerçekleştirilen işlemler, toplam piyasa hacminin 1/3'üne tekabül etmektedir (Delice, 2012, s. 110).

Devlet müdahalesinin olmadığı ekonomiye geçişin ilk dönemlerinde Azerbaycan'da bankacılık kesimi yeni oluşmasından ötürü, bankalar bazında yeterli bir kontrol ve denetim bulunmamaktaydı. Hukuki eksikliklerden faydalanan ticari bankaların sayısı hızla yükselmiştir. Faaliyete yeni başlayan bankalar çoğunlukla spekülatif işlemler gerçekleştirmiştirler.

31 Aralık 2014 tarihi ile beraber 45 banka Azerbaycan'da hizmet vermektedir. Bu bankalardan 2'si kamu bankası, 21'i yerli banka ve 23 tanesi de yabancı banka olmaktadır. 2004 yılından itibaren Azerbaycan'da yabancı sermayeli bankaların sayısında bir artış yaşanmış, yerli sermayeli bankalarda ise aksine azalış yaşanmıştır.

3.2. Amaç ve Özellikleri

AMB nihai görevi, sahip olduğu yetkileri doğrultusunda fiyat istikrarını sağlamaktır. Bunun dışındaki görevi ise banka ve ödeme sistemlerinin istikrarını ve gelişmesini sağlamaktır. Kar sağlamak merkez bankasının nihai hedeflerinden biri değildir. AMB bu hedefler kapsamında aşağıdaki görevleri sürdürmektedir(Memmedov, 2011, s. 219):

- Yerli paranın iç ve dış değerini korumak hedefiyle alınması gereken tedbirleri uygulamak,
- Yerli paranın miktar ve dolanımını tanzim etmek,
- Bankaların kredi verme faaliyetlerini, kanunda tanımlanan esaslar ve limitler dahilinde uygulamak,
- Para arzı ile ülke ekonomisinin likiditesini tanzim etmek hedefiyle açık piyasa işlemlerini gerçekleştirmek,
- Mevduat çeşitleri ile vade zamanlarını ve bunlara ilişkin yürürlük sürelerini tayin etmek,
- Yerli paranın, altın ve yabancı paralar karşısındaki değerini tespit etmek,
- Altın ve döviz yedeklerini yasalar doğrultusunda, ülkenin ekonomik menfaatlerine yaraşır biçimde yönetmek.

AMB belirtilen görevler dışında, devletin finansal ve ekonomik danışmanlığı, finansal ajanlık ve hazinedarlık görevlerini de üstlenmektedir. Aynı zamanda AMB, hükümetin döviz yedeklerini koruma ve idaresini de yürütmektedir. Bir taraftan da hükümetin finansman gereksinimini sağlamak amacıyla bütçe açıklarını düşük faizli kredilerle sağlamaktadır. MB'nin önemli görevleri arasında yerli paranın yabancı para karşısındaki değer istikrarının denetimi ve yerli paranın döviz kurlarına karşın değerinin belirlenmesi ve muhafaza edilmesidir.

Azerbaycan'da para ve sermaye piyasaları gerektiği kadar ilerleme göstermediğinden dolayı MB'nin işlem kapsamı çok dardır. Ayrıca döviz politika ve ilişkilerinin düzenlemesinin bu doğrultuda hayati bir önem taşıdığı aşikardır.

Ancak MB'nin başarıya ulaşabilmesi için bir takım şartlar bulunmaktadır. O şartlara aşağıda yer verilmiştir:

1) Merkez Bankasının bağımsız çalışması gereklidir, demek oluyor ki enflasyon hedeflemesi için lazım olan araçları özgürce seçme ihtimalinin bulunması icap etmektedir. Kamu aracılığıyla MB varlıklarının kullanılmasının önüne geçilmelidir,

2) Para kurulunun, büyüme, istihdam ve döviz kuru istikrarına benzer hedefleri aksine, sadece tahmin ettiği enflasyon hedefine odaklanması lazımdır,

3) Finansal disiplinin elde edilmiş ve finansal piyasaların gelişmiş seviyeye ulaşması lazımdır,

4) Finans sisteminin istikrarlı bir yapıya sahip olması lazımdır.

AMB'ye ilişkin yasa uyarınca Azerbaycan'da döviz kurunu MB'sı tayin etmektedir. Bunun yanı sıra "Döviz Düzenlenmesi Hakkında" kanuna yakışır biçimde MB döviz düzenlenmesini gerçekleştirmektedir. MB döviz politikasını çoğunlukla piyasaya müdahale ve değişim yolu ile sağlamaktadır. Tayin edildiği şekilde döviz kuruyla piyasada gerekli arz ve talebi etkileyerek döviz alım satım faaliyetlerini yürütmektedir.

Yeni düzenlemelerle bankaların iç ve dış bütün faaliyetleri AMB'nin denetlemesine bağlı olmuştur. Bankalar birbirleri gözetiminde yabancı para biriminden hesap oluşturabildikleri halde, yerli para birimi olan Manat biriminden hesap oluşturmaktadırlar. Bu MB hattıyla gerçekleşmekte, fakat MB'sında bu bakiyelere faiz işletmediğinden kredi faizlerini, dolaylı olarak kredi giderlerini düşürme şansı bulunmamaktadır.

3.3. Yapı ve Yönetimi

MB yedi üyeden oluşan Yönetim Kurulu aracılığıyla idare edilmektedir. Yönetim Kurulu ise; Başkan, 4 yardımcı ve dışarıdan görevlendirilen2 kişiden ibarettir. Sermayesinin bütünü devletin olan banka, herhangi bir aracı olmadan parlamentoya bağlı ve yalnızca ona hesap vermektedir. Banka Başkanı, Cumhurbaşkanı'nın tavsiyesiyle ve parlamentonun kabulü ile 5 yıl süre ile tayin edilmektedir. Ancak Parlamento, Merkez Bankasının yönetim kurulu üyelerini süreleri dolmadandı görevinden alma hakkını elinde bulundurmaktadır.

Azerbaycan Merkez Bankasının başlıca bölümlerine aşağıda yer verilmiştir:

- Bankalar arası Hesaplaşmaların Yaratılması (Teşkili) Bölümü: Kliring faaliyetlerini sürdürmektedir.
- Para-Kredi Politikası Bölümü: MB, devletin tavsiyesiyle para politikasını düzenler, parlamento da bunu kabul eder. Bu politika, gazetelerde yer almaz, ancak bankalara sözü edilen politikanın belirgin kısımları bildirilmektedir. Para politikasında, maksimum para miktarı, devlete verilecek kredilere uygulanacak faiz ve faiz oranı, enflasyon oranları, bankaların verecekleri kredilere ilişkin konular saptanır ve bu bölüm aracılığıyla denetlenmesi sağlanır.
- Bankalara Denetim Bölümü: Ticari Bankacılık faaliyetleri, mevduat ve fon akışıyla ilgili mevzuları yönetmektedir.
- Koordinasyon Bölümü: Yapılması gereken araştırmalar tamamlanarak bankaların kuruluşlarına müsaade etmektir. Ticari bankaları, likidite oranı, sermaye yeterliliği gibi unsurlardan denetimini gerçekleştirmekte, uyulması gereken kuralları tespit etmekte ve gerekli kontrolleri sağlamaktadır. Bununla beraber birtakım mecburiyetler oluşturarak bankaların performanslarını verimli kullanmak istemektedir. Bu mecburiyetlerin uygulanmaması halinde uyarı verilmektedir. Uyarı verilen banka buna karşın yine de bir tedbir almazsa, MB'deki mevcut rezerv oranı yükseltilmekte veya kurallara karşı çıkan bankaların yetkisi ellerinden alınabilmekte, denetleme tutanağı negatif ise banka kapatılabilmektedir.

- Kıymetli Kâğıtlarla Operasyon Bölümü: Kapital Bankası, MB'nin kabulüyle mevduat sertifikası çıkartmaktadır. Sertifika hususlarını MB tayin etmekte, işlemi ise Kapital Bankası gerçekleştirmektedir. Bununla beraber, bankalar hisse senetleri bakımından gözetlenmektedir.
- Dış İlişkiler Bölümü: Dış işlemleri gerçekleştirecek bankalara lisans sağlamakta ve dış işlemleri gözetlemektedir.
- Para Devriyesi ve Emisyon-Kassa Bölümü: Ekonomide para dolaşımının kontrolünü sağlamaktadır.

3.4. Uyguladığı Para Politikaları

Azerbaycan'da para politikası düzeni, ekonominin kendine özgü nitelikleri, finansal piyasaların gelişim seviyesi, bankacılık kesiminin ekonomideki görevi, ödemeler dengesinin düzeni ve maliye politikası hesaba katılarak meydana gelmiştir. MB'ların çoğuna benzer şekilde AMB para politikasının da esas amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. AMB'nin ikincil amacı ise, geniş para arzını (M2) kullanmaktır. Para arzı ile beraber, AMB döviz kuru ya da Nominal Efektif Döviz Kurundan (NEM) yararlanarak fiyatları etkilemeye çaba harcamaktadır.

İkincil amaç olan para arzı ve NEM gibi unsurların bir yandan son amaçla, bir yandan da para politikasının etkinlik amaçlarıyla entegre olması, ikincil amaç olarak faaliyetini yükseltmektedir. Bu bağlamda parasal taban ve ABD doları/manat döviz kuru gibi parametreleri tanımlamak, AMB'nin etkinlik amaçları arasında yer almaktadır. AMB parasal taban vasıtasıyla para arzını, ABD doları/manat döviz kuru vasıtasıyla da, döviz kuru ya da Nominal Efektif Döviz kuru tarzında parametrelere etki etmeye çaba harcamaktadır.

Azerbaycan'da kullanılan para arzı tanımları şöyledir:

M0: Tedavüldeki para;

M1= M0 + Vadesiz Mevduat;

M2=M1+ Vadeli Mevduat;

Vadeli mevduat 1 yıllık, 6 aylık ve 3 aylık olabilir.

M3 = M2 + Döviz mevduat.

Tablo 12: Para Arzı (milyon manat)

Yıllar	M0	M1	M2	M3
2006	1311,4	1839,6	2135,5	3435,0
2007	2713,5	3621,7	4401,6	5897,3
2008	4145,9	5105,2	6081,2	8494,5
2009	4175,0	5231,5	6169,4	8469,4
2010	5455,9	6838,5	8297,6	10527,6
2011	7158,4	8796,3	10997,4	13903,5
2012	9256,8	11122,3	13806,6	16775,5
2013	10458,7	12736,9	16434,8	19289,4
2014	10152,5	12830,4	17435,8	21566,4
2015	4775,9	6897,2	8678,3	21286,9
2016	6376,9	8960,3	11546,3	20889,6
2017	7490,3	10544,2	12466,4	22772,1
2018	7601,4	12274,6	14643,6	24060,4

Kaynak: ARMB, Statistik Bülleten, (12/2018), s.14.

MB'nin uyguladığı para politikası, ülke ekonomisinin ilerlemesine tabi bulunarak devamlı gelişmesini sağlamaktadır. SSCB dönemindeki takas ekonomisinde, fiyat, vergi, ücret, faiz oranlarına benzer şekilde iktisadi açıdan mühim olan araçlar üretimde etkin değildirler. Merkezi yönetme görevi sisteminden piyasa ekonomisine geçiş prosesi ekonomik büyüme oranlarının azalması, yüksek enflasyon, yerli para biriminin devalüasyonu, halkın refah düzeyinin azalmasıyla olmuştur (Sancak, 1999, s. 37).

Manat'ın, Azerbaycan'da kullanılan tek para birimi olması sebebine paralel olarak, talebi de gün geçtikçe yükselmiştir. Ayrıca enflasyonda artışın yaşanması, üretimin düşmesi, ithalatın yükselmesi gibi benzer sebepler, Manat ile döviz

cinsinden para birimleri arasındaki pariteye etki etmiştir. 1994 yılının başlarında 118 Manat 1 ABD Dolarına tekabül ederken, aynı yılın aralık ayında ise 1 Dolar 4500 Manata tekabülü söz konusu olmuştur. O zamanlarda insanlarda gerektiği miktarda para bulunsa da, az sayıda alabilecekleri ürün yelpazense sahiptiler. Bu koşullar, enflasyonun daha da çok yükselmesine sebebiyet vermiştir.

Yaşanan hiperenflasyondan dolayı paranın değerini yitirmeye başlamasını denetim altına alabilmek için MB 1995 yılından sonra kemer sıkma para politikaları hayata geçirilmeye başlamıştır. 1994 yılında Manat'ın %500 seviyesinde olan emisyon miktarı 1995 yılında %157'e gerilemiş, 1997'de ise toplam %28 oranında artış sağlanmıştır. 1998 yılının ilk dönemlerinde uygulanan para politikaları neticesinde dolaşımdaki para miktarında azalma yaşanmıştır. Ancak 1999 yılının ortalarından başlayarak piyasadaki para miktarında tekrar artış yaşanmaya başlamıştır. 2000'de piyasadaki M0 para arzı % 19,9 ve M2 para arzı ise %18,3 dolayında artış sağlamıştır. 2002 yılına gelindiğinde ise piyasadaki M0 para arzı % 11,5 ve M2 para arzı %15,7 oranında artış sağlamıştır (Aras, Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz, 2003, s. 157-158).

2002-2007 yılları arasında MB ekonomik büyümenin desteklenmesine, enflasyonun uygun bir seviyede denetimine, yerli paranın kıymetinin korunmasına, bankacılık kesiminin daha da iyileştirilmesine, petrol dışı kesimin rekabet edebilirliğinin kolaylaştırılmasına ilişkin bir takım para politikası kararları onaylamıştır. MB belirlediği bu amaçlara politik faiz oranı, zorunlu karşılık oranları, açık piyasa işlemleri gibi para politikası araçlarından yararlanarak ve döviz kuru konusunda araya girerek erişmeye çaba harcamıştır.

2008–2009 yılları arasında çoğu ülke ekonomisi finans sektörünü darmadağın eden, ekonomik işlemler miktarlarında ciddi düşüşlere sebebiyet veren ve işsizliği yükselten finansal krizden etkilenmiştir. 2007 yılının ortalarında ABD yüksek risk gruplu ev kredileri (subrimemortgage)[2] krizi ile ortaya çıkan finansal kriz yavaş

[2]Mortgage sistemi: ABD'de 20–30 yıla kadar uzayan vadelerle ev sahibi olma imkanı sunan bir konut kredi gelir düzeyi düşük olan kişilere de kredi verebilmektedirler. Bu şekilde kredi yeterliliği olmayanlara verile konut kredileri "subprimemortgage" kredileri olarak adlandırılmaktadır. Küresel

yavaş gelişmiş ülkelerin hepsini etkilemiş; bu ülkelerin takip ettikleri finansal ve parasal politikaları üzerine soru işaretleri oluşmaya başlamıştır. Bilhassa krizin derin manada hissedilmeye başlandığı 2009 yılının ilk döneminde başlıca gelişmiş ülkelerde konut kredileri pazarlarında negatif yansımalar, bankaların ödenemeyen kredileri miktarlarında yükselişler, tüketim giderlerinde ve yatırımlarda düşüşler ve işsizlik oranlarında yükselişler meydana gelmiştir. Gelişmiş ülkelerin çoğunda yılın başlarında GSYİH'da ciddi düşüşler olmuş, bu koşullar itibariyle kimi ülkelerde para politikası önemli boyutta gevşetilmiş, devlet harcamaları ve bütçe açıkları yükselmiştir. Aynı zamanda finansal sisteme ilişkin denetimler çoğalmıştır.

2008'de MB para politikasını uluslararası ekonomik durumun tesiri altında uygulamıştır. MB'nin para politikasını makro iktisadi dengenin müdafaa edilmesine yardımcı olmak, finansal alanda dengeyi sağlayabilmeye yönelik olarak düzenlemişlerdir (ARMB, 2008, s. 30). 2009'a gelindiğinde MB'nin para politikası krize karşı dayanabilme niteliği taşıyarak makro iktisadi ve finansal istikrarın korunmasına, sistem için önem taşıyan bankaların ve işletmelerin etkinliklerinde istikrarın temin edilmesine ve ekonomide paraya olan ihtiyacın giderilmesine karşın gerçekleşmiştir (ARMB, Yıllık Rapor 2009, 2009, s. 1-2).

Günümüz dünyasında enerji ürünlerinin değerlerinin artışına, ülkenin döviz kazançlarının artması, petrol dışı kesimdeki büyüme hızının yükselmesi enflasyon tehlikesini de paralel şekilde yükseltmektedir ve bu sebeple 2011'de AMB anti enflasyonist bir para politikası hayata geçirilmiştir. Bu bağlamda AMB politik faiz oranını mart ayında %3'ten %5'e, mayısta ise %5,25'e, zorunlu rezerv oranını ise yıl içerisinde kademelerle %0,5'ten %3'e çıkmıştır (ARMB, Azerbaycan Para Politikası İcmalı 2011, 2011, s. 38-41). 2012'de enflasyonu tetikleyen unsurların denetim altına alınması para politikasının nihai amacı olmuştur.

Dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşüş yaşamasının ardından, AMB, 16 Şubat 2015 tarihinde dolara endeksli kur sistemini, dolar ve avroya endeksli kur sepeti sistemi olarak değiştirmiştir. Ardından 21 Şubat 2015 tarihinde MB

---

krizin kaynağını bu tür müşterilere verilen önemli miktarlardaki kredilerin geri dönmemesi oluşturmuştur.

devalüasyon yapma kararı almıştır. Azerbaycan'ın devalüasyon kararının ardından Azerbaycan manatı, Avro karşısında %33,8, dolar karşısında ise %33,9 değer düşüklüğü yaşarken, Avro 1,1950, Dolar 1,05 Manattan satılmaya başlamıştır. MB gerçekleştirilen devalüasyonun sebebine ilişkin ise ülke ekonomisinin çeşitlendirilmesi, küresel rekabet gücü ve ihraç kapasitesinin arttırılması, ülkenin uluslararası ödeme potansiyelinin sağlamlığının oluşması biçiminde açıklamıştır (Sputniknews, 2015).

Tablo 12'de de görüldüğü gibi, 2015 yılında yaşanan devalüasyon para arzına da etkisini göstermiştir. Böyle ki, M0, M1 ve M2 para arzında yaşanan düşüş M3 geniş para arzına yansımamıştır. Bunun nedeni olarak yaşanan ekonomik dalgalanma sonucunda Azerbaycan Merkez Bankası'nın Manat'ı desteklemek amacıyla piyasaya döviz rezervlerinden yaklaşık 8 milyar dolar sürmesi sayılabilir. Merkez Bankası'nın Ağustos 2014- Aralık 2015 arasında manatı destekleme çabalarındaki toplam kaybı ise 10 milyar dolardan fazla olmuştur. Petrol fiyatlarının 11 yılın en düşük seviyesine inmesi ile birlikte petrol ihraç eden ülkelerin para birimleri üzerindeki baskının artmasıyla, dalgalı kura geçen Azerbaycan, sabit kur rejiminden vazgeçen son petrol üreticisi olmuştur (Businessht, 2016).

AMB belirli kıldığı amaçlar üzerinde etki oluşturmak için reeskont oranı, zorunlu karşılık oranı, açık piyasa işlemleri, faiz koridoru, politik faizi gibi para politikası araçlarından yararlanmaktadır.

MB son kredi veren kuruluş gibi ticari bankaların finansmanını sağlamak ve para arzını sağlamak hedefiyle bankalara krediler vermektedirler. Kredi faaliyetleri ticari bankalara sadece belirli para uygulaması doğrultusunda, açık artırma yöntemiyle ayrılmaktadır. MB doğrudan faiz oranlarını tayin edememektedir. Ancak MB ticari bankalara kullandırdığı kredilere uyguladığı faiz oranlarını değiştirmekle faizleri denetim altına alabilmektedir.

Şekil 5: Reeskont Oranları % (2005-2018)

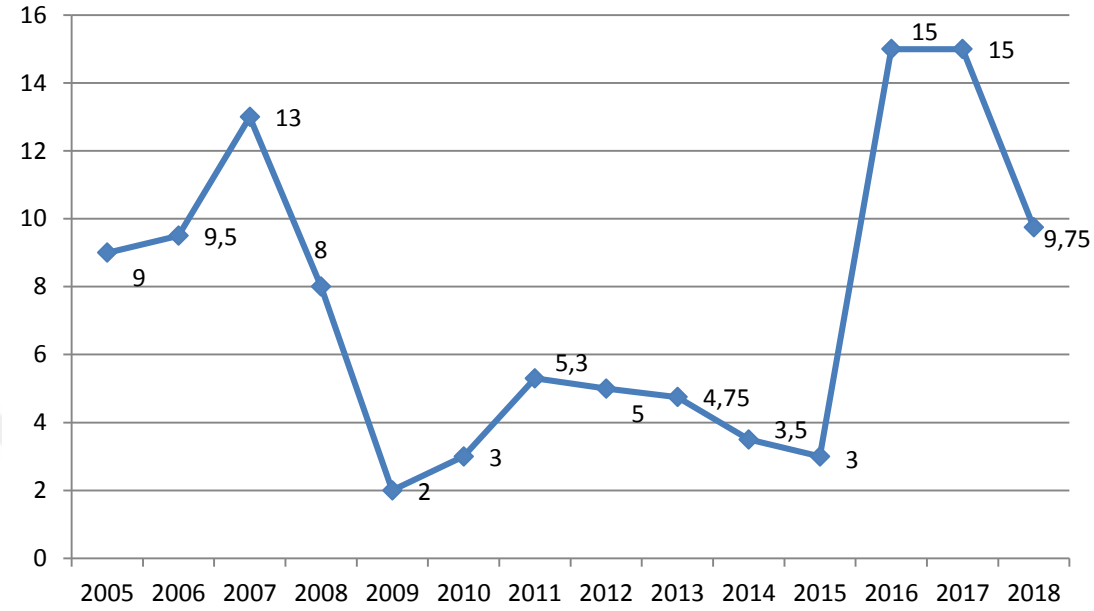

Kaynak: ARMB, Statistik Bülleten (12/2018), s.41.

MB'nın yürüttüğü para politikası sonucunda reeskont kredilerinin faiz düzeyleri sürekli şekilde düşüş yaşamıştır. 1995 yılın sonunda faiz düzeyleri % 80 seviyede olurken, 2005 yılında %9'a, 2009'da %2'ye düşmüştür. 2015'te bu oran %3'ten, 2016 yılında %15'e kadar tırmanmıştır.

MB karşılıklar yoluyla bankaların kredi verme olanaklarını tanzim ederek para politikasını uygulayabilir. Zorunlu karşılıklar sadece manatın değil, tedavülde olan döviz cinsinden paranın miktarına da etki etmektedir. Azerbaycan'da araştırılan süreç içerisinde manat ile yabancı dövizlere eşit oranda zorunlu karşılıklar uygulanmıştır.

1999'da bankaların nakitlerini artırmak hedefiyle Manat ve yabancı döviz için zorunlu karşılık oranları %12'den %10'a, 2009'da ise %6'dan %0,5'e düşürülmüştür. Bunun akabinde 2014'te %3'e kadar yükselse de, 2016'dan itibaren yine %0,5'e düşmüştür. Sermaye piyasasını geliştirmek amacıyla MB aracılığıyla bankalara zorunlu karşılık kaynağında muhafaza ettikleri araçları %50'e kadar kıymetli kağıtların alınması maksadıyla kullanmaya müsaade edilmiştir.

Bu bağlamda MB bankaların likiditesini yükselmek maksadıyla zorunlu karşılık oranlarını düşürmüştür. Ancak zorunlu rezerv oranının sıkça değiştirilmesi, bankacılık sisteminde belirsizlik oluşturabileceğinden dolayı, likidite etkinliğini zorlaştırmaktadır.

Sermaye piyasasının organizasyonunda açık piyasa işlemlerinin rolü da önem kazanmaktadır. Sermaye piyasasında faaliyetler bir yönden devlet bütçesine araçlar sunmak, bir yönden de MB için para piyasasının düzenlemesi aracı görevini üstlenmektedir. MB piyasadan devlet tahvillerinin alım ve satımı ile dolaşımdaki para hacmini ve genişlemesini, bankaların rezervlerini ve kredi koşullarını etkiye uğratmaktadır.

2001'den başlayarak MB repo ve ters repo faaliyetlerinin uygulanmasını hayata geçirmiştir. MB repo işlemleri yapmasına rağmen, bankalardan menkul kıymetleri satın alır ve bununla dolaşımda olan para arzını yükseltir, ters repo ise aksine kendi menkul kıymetlerini bankalara satar ve bu işlem sonucu para arzını düşürür.

AMB, 2007 yılının ilk çeyreğinden itibaren "faiz koridoru" politikasını hayata geçirmiştir. Bu dönemeçle beraber, para piyasasının doğrudan düzenlenmesi değil, değişimin serbest piyasa şartlarında faiz oranlarıyla yönlendirilmesi kabul edilmiştir. Bahsedilen bu mekanizmanın uygulamaya başlamasındaki nihai hedef, AMB aracılığıyla tanımlanan faiz oranları dahilinde uluslararası piyasalarda faiz oranlarının etkisini daraltmadan, para politikasının potansiyelini ileride kurumsal biçimde güç kazanmasını sağlamaktan ibarettir.

AMB borç alma faiz oranı olarak günlük repo faiz oranlarını, borç verme faiz oranı olarak günlük ters repo faiz oranlarını ve politik faiz oranı olarak ise, reeskont faiz oranlarını göz önünde bulundurmaktadır.

AMB bu sistemde borç alma, borç verme ve politik faiz oranı seviyelerini belli dönemler içerisinde değiştirmektedir. Bu bağlamda MB ekonominin ihtiyaçları doğrultusunda faiz koridorunun üst bandı ile alt bandında değişiklikler gerçekleştirmiştir. Bankalar sadece çok önemli nakit sıkıntısı olduğu durumda

MB’ndan borç alabilmektedir. Bu durumda da MB’nin borç verme faiz oranlarını azaltması piyasa faiz oranlarında etkili değildir ve piyasa faiz oranları halen çok yüksek seviyelerdedir.

IV. BÖLÜM

4. EKONOMİK BÜYÜME

4.1. Kavramsal Olarak Ekonomik Büyüme

Ülkelerin sahip oldukları sınırlı kaynakların sayını artırarak ya da kalitelerini yükselterek üretim olanaklarının genişletilmesi veya kullanılan teknolojiyi ve kurumsal çerçeveyi değiştirerek üretim düzeylerini üst seviyeye çıkarması "ekonomik büyüme" olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte ekonomik büyüme, üretim faktörlerinin kişi başına düşen reel milli geliri artırarak sürekli değişmesi gibi de tanımlanabilir (Unay, 1983, s. 248).

Ekonomik büyümenin en önemli göstergesi milli gelirde yaşanan artıştır. "Milli gelir", anlam olarak, ülkelerin ekonomik faaliyetlerindeki üretim faktörlerinin belli bir süre içinde (genellikle bir yıllık sürede) kazandıkları gelirlerin toplamı olarak ifade edilir. Milli gelir ile ilgili farklı kavramlar da söz konusu olabilir. Bunlardan biri olan "Gayri Safi Milli Hasıla", ülke ekonomisinde bir dönem içinde üretilmiş olan mal ve hizmetlerin maddi değerlerinin toplamı anlamına gelir. Yani toplum içinde bütün üretim etkenlerinin beraber yarattıkları mal ve hizmetlerin piyasa değerleri ile miktarlarının çarpımları toplamından GSMH'yı alırız.

İktisadi anlamda büyüme, genel olarak kişi başına düşen gelirin artış oranlarının sürdürülebilir şekilde sağlanmasıdır. Kişi başına düşen gelirdeki büyüme, kişinin gelirinde yaşanan gerçek artış anlamında olduğundan, bu ülke nüfusunun büyüme oranından çıktının daha hızlı şekilde genişlemesi anlamına gelmektedir. Kişi başına düşen GSMH reel büyüme oranları ve düzeyleri gibi kullanılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, kişi başı GSMH, herhangi bir vatandaşın tüketim ve yatırım için sahip olduğu mal ve hizmetlerin toplamını göstermektedir.

Reel GSYH'nın ülke nüfusuna bölümü ise, kişi başına düşen geliri ifade etmekte olup, ortalama bir vatandaşın sahip olduğu gelir anlamına gelmektedir. Ülkeler arasında kişi başına düşen gelirlerin karşılaştırılması için, istatistikler yaygın kullanılmakta olan döviz kuruna veya satın alma gücüne dayalı olarak aynı para

cinsinden ifade edilmektedir. GSYH ve GSMH'nın maddi değerlerindeki değişiklikleri (enflasyon veya devalüasyon) eşleştirebilmek için genel olarak o yıl için nominal ya da cari değerlerden daha çok reel veya enflasyona uyarlanmış değerler tercih edilmektedir.

Bu anlamda ekonomik büyüme, ekonomide belli bir süre içinde üretilmiş mal ve hizmetlerin reel düzeye getirilmiş (yani enflasyona uyarlanmış) piyasa değerinde olan artıştır. Ekonomik büyüme, genel olarak, reel GSYH'nın değişim oranı olarak da ölçülür. Ekonomik büyüme, fiyat artışlarından arındırılmış, yani reel büyüme olduğundan dikkate aldığı tek şey üretilmiş olan mal ve hizmetlerin miktarıdır. Bu ekonomideki reel mal ve hizmetlerde olan değişimi ifade etmektedir. Örneğin, yıl içerisinde ekmek üretiminin 100 adet artması gerçek büyüme sayılır. Çünkü bu artışla ilgili yaşanan büyüme refah artışı sağlamıştır. Bu sebepten dolayı cari fiyatlar ile ölçülen GSYH verileri kendi içinde fiyat artışlarını barındırdığından sadece görüntüyü değiştirmektedir, yani refah artışına hiçbir katkısı bulunmamaktadır.

Ekonomik büyüme iki farklı şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan biri, ekonomide kaynaklar tam istihdam düzeyinden daha az kullanılıyorlarsa, kaynakların daha aktif kullanılmasıyla veya var olan en iyi teknolojiden yararlanılarak, üretilen mal ve hizmetlerin miktarının artırılmasıdır. İkincisi ise, ekonominin tam istihdam düzeyinde olduğu durumda üretim kaynaklarının artırılması veya üretim kaynaklarının verimliliğini yükseltecek daha ileri bir teknolojiye geçişini ifade eden iktisadi büyümedir.

İleri derecede sanayileşmiş ve kaynaklarını yüksek şekilde geliştirmiş ülkelerin ilk ve daha önemli sorunu bu kaynakların tam istihdamını sağlamaktır. Daha yeteri düzeyde sanayileşememiş ve kaynaklarını geliştirememiş ülkeler için ekonomik büyümenin başarılması en önemli sorunlardandır. Bununla birlikte, gelişmiş ülkeler için de büyüme sorununun önemli olduğu ve bilhassa uzun dönemli ekonomik rekabet durumunda ciddi bir değer taşıdığı unutulmamalıdır. Gelişmiş bir ülkede bile, elde bulunan kıt kaynakların tam istihdamının sağlanması ve bu kıt kaynakların hangi malların üretiminde, hangi yöntemlerle kullanılacağı ve ürünlerin kimler arasında nasıl bölüşüleceği sorunlarının çözülebilmesi, hatta bu çözümlerin

etkinlik koşullarına uygun olması yeterli sayılamaz. Eğer bütün bu sorunlara çözüm bulmuş bir ülke durgun bir ekonomiye sahip ise, onun üretim miktarı bir yıldan diğerine herhangi bir değişme göstermeyecektir. Bunun aksine, diğer ekonomik sorunlarına çözüm bulamamış herhangi bir ülkede mal ve hizmet üretimi her yıl önemli artış gösterebiliyorsa, onun ekonomik hayatı yüksek derecede bir canlılık ve dinamizm gösterecek ve zaman içinde toplumun refah düzeyinde önemli artışlar kaydedilecektir(Üstünel, 1988, s. 59).

Ekonomik büyüme hem pozitif, hem de negatif bir oran olabilir. Negatif bir büyüme ekonomideki daralmayı ifade ederken aynı zamanda ekonomide durgunluk ve bunalıma da yol açabilir.

Ekonominin sağlıklı büyümesi; tüketimin toplumun her kesimi için üretime katkısı doğrultusunda artması, işsizliğin azalması, alım gücünün artması, devlet bütçesinde gelirlerin yükselmesi, yabancı yatırımcıların bu potansiyelden pay alabilmek için ülkeye kaynak aktarması, daha fazla gelir ve satış vergisi ödemeleri ve yerel para biriminin talep edilir hale gelmesi gibi olumlu makro ekonomik sonuçlar vermektedir (Özel, 2000, s. 12).

4.2. Ekonomik Büyüme Teorileri

Büyüme teorileri Klasik İktisat döneminde Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Maltus ile başlamıştır. Smith emek-değer teorisi, Maltus nüfusun büyüme üzerindeki etkisi, Ricardo ise azalan verimler yasasıyla büyüme üzerinde durmuştur. Sonraki yıllarda Karl Marx emek-değer teorisi ve karın bölüşümü ile Joseph Schumpeter (1913) teknolojik yenilik ve eksik rekabetin büyüme üstündeki etkisini incelemiştir.

John Maynard Keynes'in yaptığı çalışmaları temel alarak Roy Forbes Harrod (1946) ve Evsey David Domar'ın (1948) yapmış olduğu çalışma ilk büyüme modeli olarak kabul edilmektedir. Model olarak diğer önemli çalışma ise Robert M. Solow ve Tresor Swan tarafından 1956 yılında ortaya konmuştur.

Solow-Swan modelinin eksikliklerinin olması sonucunda Paul Romer ve Robert Luca öncülüğünde içsel büyüme modelleri geliştirilmiştir.

4.2.1. Klasik Büyüme Teorileri

Klasik büyüme modelinde büyümenin esasını yatırımlar teşkil etmektedir. Çünkü yatırımlar emek ve toprak verimliliğini artırarak daha fazla üretim yapılmasını sağlar. Yatırım yapılması için en mühim faktör ise kardır. Kar oranı ne kadar yüksek olursa yapılan yatırımlar da bir o kadar artacaktır.

Aynı zamanda model, karın gelir dağılımı sonrasında ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Tarım sınıfı, emek ve girişimci sınıflarının gelirden aldıkları payı sırasıyla incelemektedir. Üretimden elde edilen gelirden önce rant ve ücretler düşülmekte, daha sonra ise kalan kar olarak değerlendirilmektedir. Kar oranı sermaye birikimi ve emeğin verimliliğine, emeğin verimliliği ise teknoloji ve nüfus artışına bağlıdır. Nüfus artışı verimsiz tarım arazilerinin ve emeğin kullanılmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda ise azalan verim ve giderek yavaşlayan bir büyüme ortaya çıkıyor. Kar payındaki azalma ile toplam hasıla ücrete eşit noktaya geldiğinde ekonomide durma noktasına gelinmiş olacaktır(Acar, 2008, s. 61-65).

Modelin varsayımları(Alkin, 1992, s. 40-42):

- Kar sermaye birikimini uyaran en önemli faktördür.
- Sanayi kesimindeki teknik ilerleme ve verimlilik hızlıdır.
- Ücretler kısa dönemde emek arzı ve emek talebi tarafından belirlendiği halde, uzun dönemde asgari ücret düzeyinde kalma eğilimindedir.
- Tarım kesiminde teknik ilerleme hızı yavaştır. Toprak miktarı veri olması nedeniyle tarım kesiminde azalan verimler yasası geçerlidir. Sanayi kesimindeki teknik ilerleme ve artan verim, tarım kesimindeki azalan verim yasasını yenemediğinden ekonominin tamamı için azalan verim yasası geçerlidir.
- İktisadi faaliyeti harekete geçiren girişimci ve kardır.
- Ekonomide sadece girişimci sınıfları tasarrufta bulunmaktadır. Toprak sahipleri ve işçiler ise gelirlerini tüketim harcamasında kullanırlar.
- Ekonomide tam istihdam ve tam rekabet koşulları geçerlidir.

Ekonomik büyüme sadece XX yüzyıla ait bir sorun olmamıştır. Klasik iktisatçılardan A. Smith, D. Ricardo, R. Malthus, A. Schumpeter ekonomik büyüme ile ilgili fikirler ileri sürmüşlerdir.

4.2.1.1. Adam Smith

Adam Smith, tam manasıyla içsel olan ekonomik büyüme sürecini ele almış, özellikle sermaye birikiminin emek verimliliği üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Onun fikrine göre her ulus iki ayrı koşul aracılığıyla düzenlenmiş olmalıdır. Bunlardan birincisi, maharet, nitelik ve onun işgücüne göre uygulanmış adaletidir, diğeri ise istihdam edilmiş kullanıma uygun emeğin sayısı arasındaki oran ve bunların istihdam edilmeyen oranıdır.

Adam Smith'e göre, emek verimliliğinde üst sınır yoktur. Bu, kişi başı gelir artışının araştırılması ile ilgili Smith'in devam ettiği, üretimin toplumdaki farklı koşullar ve insanların farklı kademeleri arasında doğal dağıtımı olduğuna göre "bu gelişmelerin nedenleri" üzerine, emeğin üretken güçleri ve düzenlemesinde ilk ve çok bir önemli araştırmadır(SAÜ, 2016, s. 13).

Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Inquiryinto the Nature and Causes of the Wealth of Nations" adlı kitabı, gelir dağılımı ve üretim teorisinden bahsetmekte ve bu prensipler doğrultusunda geçmişi değerlendirmektedir. Politika uygulamalarından da bahsedilen bu kitapta ele alınan ve üstünde önemle durulan konu ekonomik büyümedir.

Adam Smith'in düşünceleri üç ana fikir etrafında toplanmıştır; Ekonomik İş Bölümü, Serbest Mal Dolaşımı, Doğal Düzen.

Adam Smith yurt içinde ve yurt dışında serbest mal dolaşımını her zaman savunmuş, bunu uluslararası dış ticaretin başlıca unsuru olarak kabullenmiştir. Ekonomik iş bölümü bolluk, toplum üretiminin sağlanmasına yardım etmektedir. Bir işçinin bir iğneyi yapması bir yılını alacaktır. Çünkü önce maden arayıp bulması,sonrasında ham maddeyi tek başına iğne haline getirmesi fazla zaman almaktadır. Ancak bir işçiye ham madde sağlanırsa gün içinde 20 iğne yapabilir. Oysa bir fabrikada iş bölümü sayesinde gün içinde 20.000'e yakın iğne

yapılabilmektedir. İş bölümü insanlara zaman kazandırmakta, onların becerisini arttırmakta, makine kullanabilmektedir.

Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations) adlı meşhur kitabında, serbest ticaretin hem ülkelerin, hem de dünya refahının yükselmesi açısından çok daha faydalı olacağını savunmuştur. Smith kitabında, akıllı bir bireyin daha düşük fiyata satın alabileceği bir şeyi asla evde yapmaması gerektiğini savunarak işbölümüne ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur(Smith, 1776).

Adam Smith, ülkelerin kapalı ekonomiden daha karlı olduğundan dolayı dış ticaret yaptıklarını düşünmekteydi. Eğer bir ülke herhangi bir malı başka ülkelere göre daha ucuza ürete biliyorsa, o malın üretiminde ihtisaslaşmalı, aynı zamanda mutlak üstünlüğe sahip olmadığı malların üretimini ve ihracatını ihtisaslaşmış ülkelere bırakmalıdır. Smith'e göre üstünlük, herhangi bir malın bir ülkede diğerlerine göre daha verimli üretilmesidir. Bunun sonucunda, üretim faktörleri ülkeler arasında daha aktif şekilde kullanılacak ve genel olarak mal ve hizmet üretiminde artış sağlanacaktır. Bu durumdan, şüphesiz aralarında ticaret ilişkisi olan bütün ülkeler faydalanacaktır.

Smith'in savunduğu mutlak üstünlükler teorisinin istinat ettiği uluslararası iş bölümü ve serbest ticaret ilkeleri ticaret yapan iki tarafın da bu ticaretten karlı çıkabileceği yönündedir. Dış ticaret, uluslararası iş bölümü ve tahassüsleşme yoluyla dünyadaki kaynakların zenginliğini ve verimliliğini artırıyor ki, buda dünya üretimini ve toplumsal refahı yükseltmektedir. Yani karşılıklı ticaret yapan ülkeler ihtisaslaşma ve serbest uluslararası mübadele sonucunda daha verimli üretim ve tüketim düzeyine vararak hayat şartlarını birlikte yükseltirler(Carchedi, 2011, s. 77-93).

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi, mantıklı olduğu gibi bazı yönlerden de eksiktir. Teori, dış ticaretin yalnız küçük bir kısmını ele almaktadır. Daha sonra Smith'in bu görüşleri Robert Torrens ve David Ricardo tarafından geliştirilmiş ve daha uyumlu duruma getirilmiştir.

4.2.1.2. David Ricardo

David Ricardo, ilk kez 1809 yılında yazdığı "Bullion Üzerine Tartışmalar" isimli makalesi ile adını duyurdu. Sonralar bu çalışmasını "The High Price of Bullion" adlı eseri ile geliştirdi (1810). Önemli eserlerinden biri olan "On The Principles of Political Economy and Taxation" 1817'de yayınlandı. "Economics Essays" ve "The Works of David Ricardo" eserleri de en önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Klasik büyümenin en bariz yaklaşımını David Ricardo ortaya koymuştur. Bu sebepten birçok iktisadi büyüme kitabında klasik büyüme teorisi olarak Ricardo'nun büyüme modeli ele alınmıştır. Ricardo ise, direkt olarak iktisadi büyüme sorununu incelememiş, üretim faktörlerinin uzun dönemde gelirden alacakları payları gösteren gelir bölüşümünün nasıl gerçekleştiğini açıklayan bir model ortaya koymuştur. Ricardo bu modelde üretim prosesindeki katılımcıları üç gruba ayırmıştır. Bunlar(SAÜ, 2016):

- İşçiler: Belli bir ücret karşılığında çalışan iş gücünü temsil eder. İşçiler, geçinebilmek için gerekli olan mal ve hizmetleri tüm gelirlerini vererek aldıklarından, bütün gelirlerini harcarlar.
- Kapitalistler: Tasarruf ve yatırım yaparak ekonomik büyüme sürecini başlatan gruptur. Onlar brüt gelirden ücret ve kira ödemelerini ayırdıktan sonraki kısmı kar olarak elde eder. Kapitalistler sistemin girişimcileri olmakla toplumun "verimli sınıfını" oluşturur. Çok tutumludurlar ve kazandıkları gelirin az bir kısmını harcayarak, elde ettikleri karı sermaye birikimine harcarlar.
- Toprak Sahipleri: Kira karşılığında topraklarında üretim yapılmasına izin verirler. Toprak sahipleri, gitgide daha da zenginleşen ve bütün bu zenginliklerin neredeyse tamamını lüks tüketime harcayan varlıklı insanların "en verimsiz sınıfı" olarak kabul edilir.

Toplam üretim ise baştan sona teknik koşullarla belirlenir. Fakat bu üç sınıf bazı ekonomik, teknik ve demografik faktörler arasındaki faaliyet tarafından belirlenen kira, ücret ve kar biçiminde bölünür. Ricardo'nun bu konudaki tüm analizi

kira, kar ve ücretlerin doğal fiyatlarının ne ifade ettiğini ortaya koymuştur. Piyasa fiyatlarının doğal seviyesinden ayrışması önemsiz ve geçici sapmalar olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber aşağıdaki temel varsayımlar da söz konusudur:

- Tek endüstri tarım, tek mal ise tahıldır.
- Ekonomik faaliyetlerde iştirak eden insanlar üç grupta toplanmışlardır:
  - Azalan Getiriler Kanunu: Üretimin değişken faktörü (emek) üretimin sabit faktörünü (toprak) etkiler.
  - Marjinallik ilkesi: Toprakla birlikte emeğin marjinal ürünü de azalmaktadır.
  - Ekonomik Artık İlkesi: Kar, bir üretim artığı(fazlası) olarak belirlenmiştir.

Kamu harcamalarının iç borçlanma yoluyla finanse edilmesinin ekonomi üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını savunan yeni bir görüş ortaya çıkmıştır. Bu görüş "Ricardocu Denklik Teoremi" olarak bilinmektedir. İlk kez David Ricardo tarafından geliştirilen bu teorem, Barro'nun 1974 yılında yayınladığı "Are Government Bonds Net Wealth?" (Devlet Tahvilleri Net Servet Midir?) adlı makalesiyle gündeme gelmiş ve günümüzde de Türkiye'de de dahil olmak üzere birçok akademik araştırma ve tartışmalara sebep olduğu vurgulanmıştır(Barro, 1974, s. 1095-1117).

Ricardocu Denklik Teoremine göre devletin ekonomik faaliyetlerinde reel kamu harcamalarının finansman biçimi önem arz etmemektedir. Bu sebepten buradan çıkan sonuca göre bütçe açıklarının borçlanma veya vergi ile finanse edilmesinde hiçbir fark olmadığı ve bunların ekonomik kararlar üzerindeki etkilerinin eşit olacağı ifade edilmektedir.

Bu yaklaşıma göre, vergilerin düşürülmesinden dolayı oluşan kamu açığı özel tasarruf miktarında daha fazla artışa sebep olacaktır. Bundan başka, kamu açıklarının borçlanma veya vergi yoluyla finanse edilmesinin yatırımlar, faiz oranları,tüketimve milli gelire tesir etmeyeceği savunulmaktadır(Barro, The Ricardian Approach To Budget Deficits, 1989, s. 39).

4.2.1.3. Thomas Robert Malthus

Thomas Robert Malthus (1766-1834) iktisadi, sosyal ve siyasi düşünce tarzında çok büyük etki yaratan ünlü İngiliz düşünürüdür. Onun döneminde sanayileşme sonucunda üretim hiç görülmemiş şekilde artarak emeğe olan talebi azaltmış, ücretler ise düşmüştü. 1790'lı yıllarda İngiltere tarihinde çok hızlı bir nüfus artışı olmuştu(Blaug, 1962, s. 62). Sanayiciler, yetişkin insanlar işsiz dolaşırken, birim maliyetini azaltmak için kadın ve çocukları fabrikalarında ağır işlerde çalıştırıyorlardı. Şehirler işsiz, aç ve sefalet içinde yaşayan insanlarla dolup taşıyordu. Böyle bir dönemde Malthus, "An Essay on the Principle of Population" adlı eserinin ilk baskısını yaptı(1798)(Wallace, 1998, s. 21).

İleri sürülen teoriye göre nüfus 1, 2, 4, 8, 16, 32... şeklinde geometrik dizi halinde artmasına rağmen, gıda maddeleri 1, 2, 3, 4, 5, 6... gibi aritmetik dizi biçiminde artmaktadır. Başta Amerika'daki nüfus artışını numune alan Malthus, nüfusun serbest bırakıldığı zaman, her yirmi beş yılda iki kat artacağını ileri sürmüştür(Malthus, 1978, s. 20-25).

Onun fikrince bu durum, gıda maddeleri ile nüfus arasında olan dengeyi bozmaktadır. Malthus 1803 yılında aynı eserinin ikinci baskısında yeni eklemeler yaparak insanların geç evlenerek ve doğum sayısını azaltarak dengeyi sağlayabileceğini belirtmiştir. Fakat bunların ahlak dışı önlemler olacağını da söylemektedir. Her halükarda gelişmemiş toplumlardaki nüfus artışının devam edeceğini ve dengesizliğin daha da artacağını söyleyerek; gıda kıtlığı, doğal afetler, savaş, çocuk ölümleri ve hastalıklarla çok fazla nüfusun telef olacağını belirtmiştir(Glass, 1953, s. 27-30).

Malthus'a göre bütün bunlar doğa yasalarından gelen kontrollerdir. Gıda maddelerindeki artışın nüfus artışına yetişemeyeceği teorisini "Azalan Verimler Yasası"na dayanarak geliştirmiştir. Bu yasaya göre kullanılan sermaye malları ve yeni üretim yöntemleri ile toprağın verimliliği belli bir seviyeye kadar artırılabilir. Marjinal düzeye ulaştıktan sonra bu sermaye mallarının kullanımı verimliliği daha fazla artırmayacaktır. Malthus'a göre nüfus ile ücret seviyesi arasında da bir ilişki bulunmaktadır. Nüfus artışı, emek arzını da artırdığından dolayı ücretlerde düşüşe

yol açacaktır. Ücretler işçilerin dayanabileceği maksimum seviyeye kadar düşecektir. Ücret düzeyinin "Asgari Geçim Düzeyi"nden daha aşağı seviyeye düşmesiyle sefalet ve hastalıklar artacak, bununla birlikte emek arzı azalacak, bütün bunların sonucunda ücretler tekrar yükselecektir.

Malthus, teknolojinin yiyecek arzı üzerindeki etkisini tamamen değerlendirememiştir. Malthus'tan günümüze kadar, nüfusun önemli biçimde artması, yaşam süresinin ve standartlarının neredeyse iki katına çıkması, ekonomik, kültürel ve sosyal sebeplerden dolayı nüfus artış hızının değişmesi, teknolojik yenilikler, sefalet ve açlığın daha çok siyasi karışıklıklar nedeniyle ortaya çıkması Malthus'un nüfus ile bağlı teorisinin etkisini azaltmıştır.

Malthus, nüfus artışı sebebiyle uzun vadede mal ve yiyecek arzında nüfusa oranla belli bir düşüş yaşanacağını öngörmekle beraber kısa vadede genel bir arz fazlasının oluşabileceğini savunmaktaydı. Malthus, devam eden nüfus artışının kaçınılmaz şekilde insanların yaşam standartlarını etkileyeceğini vurgulayarak kaynaklar ve var olması gereken teknolojik seviyeye ilişkin bir nüfusu işaret etmiştir(Aktan, 1999, s. 570-595).

Tarihsel sürece baktığımız zaman klasik ve modern görüşte iktisadi büyüme ve nüfus etkileşimi ile ilgili farklı yaklaşımlar getirmişler. Klasik görüşte iktisadi büyümede başlıca girdiler toprak ve emektir. Nüfus emek faktörünün içinde ele alındığından farklı bir faktör olarak değerlendirilmemiştir. Modern görüşte ise üretim yaklaşımında nüfus farklı bir faktör olarak ele alınmış ve ekonomik büyümenin başlıca unsuru olarak kabul görmüştür. Modern iktisatçıların fikirlerine göre nüfus hacmindeki artış, aynı zamanda beşeri sermayeyi artırarak yeni fikir ve teknolojilerin oluşmasını sağlayacaktır. Yeni fikir ve teknolojiler aracılığıyla kişi başına düşen gelirde de artış olacaktır(Jones, 1999, s. 139-141).

4.2.1.4. Joseph Alois Schumpeter

Joseph Alois Schumpeter 1883-1950 yıllarında yaşamış Avusturyalı iktisat profesörüdür. Tarihçi ve sosyolog yönünün de iktisadi fikirlerine derinlik ve enginlik

kattığı birçok düşünür tarafından kabul edilen Schumpeter'in başlıca ilgi alanı kapitalist endüstriyel toplumun gelişme sorunu olmuştur(Tiryakioğlu, 2009).

Diğer düşünce yazılarından farklı olarak bilimsel iktisadi çalışmalarda iktisat kavramı belli bir teknikle ortaya konulmuştur. Bu teknik genelde istatistik, tarih ve teorinin birleşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Schumpeter ise bunlara dördüncüyü, iktisadi sosyolojiyi eklemiş ve bu şekilde kendi iktisadi analizini ortaya koymuştur. Schumpeter'in hem bilim, hem de iktisadın yöntemi ile ilgili görüşlerini "İktisadi Analiz Tarihi" (History of Economic Analysis, 1954) isimli eserinde bulmak mümkündür. Schumpeter'in düşüncelerine göre bilgi, mevcut görüşleri ve yöntemleri değiştirebilme gücüne sahiptir. Bilimsel gelişme yeni bakış açılarının, gerçeklerin veya yeni ilişki biçimlerinin oluşmasıyla gerçekleşmektedir. Schumpeter'e göre teorik kabuller uzun süre devam eden mücadele ve tartışmaların belirli bir paradigma içinde uzlaşmasıyla sağlanır. Onun fikrince teorinin başlıca amacı farklı değişkenler arasında mantıklı ilişkiler ortaya konulmasıdır(Schumpeter, 1954, s. 12).

Schumpeter'in savunduğu iktisadi gelişme modeli, yeni fikirlerin sunulması, yeniliklerin uygulanması, yani yeni bir ürünün üretilmesi, bu fikirler dahilinde yeni tekniklerin ve uygulamaların hayata geçirilmesi ve hammaddeye ulaşılması olarak tanımlanır. Ekonomik gelişme ve yeni fikirlerin ortaya çıkardığı değişim girişimciler tarafından gerçekleştirilmektedir (Schumpeter, The Theory of Economic Development, 1934, s. 66).

Schumpeter kendi düşüncelerinde neoklasik yaklaşımdan özellikle de Walras'dan esinlenmiştir. O, genel denge sistemi olarak Walrascı sistemi kabullenmiştir. Schumpeter'in savunduğu teori genel denge kavramına zıt olmakla, ekonomik büyümeyi yenilikçi girişimcilik yardımıyla ve firmanın mevcut rutinlerindeki değişikliklerle açıklamaktadır. Girişimci yenilikler vasıtasıyla iktisadi sistemi, var olan dengeden uzaklaştırarak yeni ve aşamalı bir denge oluşumunu sağlar. Schumpeter'in teorisinde yeniliğin istikrarı etkileyen gücü dinamik iktisadi sistemi anlamada teorik bir çerçeve sunmaktadır(Hagedoorn, 1996, s. 885).

Schumpeter'e göre Walras'ın yaklaşımı durgun bir ekonomik düzeni açıklamakta ve yenilikler karşısında çaresiz durumda kalmaktadır. Walrascı yaklaşımda dairesel cereyan dengeye doğru hareket ettiği halde, girişimci aktif bir rol oynamamaktadır. Schumpeter bu genel dairesel dengeyi, bir başlangıç noktası gibi değerlendirmektedir. Walras'ın bu sistemde bahsettiği hayalete benzer girişimci yerine Schumpeter, canlı, nefes alan, kanı ve vücudu olan girişimci modelini ele almaktadır. Böylelikle Schumpeter girişimciyi, dengeye doğru hareket eden dairesel akımları bozan ve kalkınmayı etkileyen bir güç olarak değerlendirmiştir(Hebert & Link, 1989, s. 43).

Schumpeter iktisadi büyümenin sermaye toplamı ile değil sadece yenilikler veya yeni birleşimlerle gerçekleşeceğini öngörmüştür. The Theory of Economic Development (1934) adlı eserinde yeni kombinasyonlara "girişim", onların işlevini yapacak kişilere ise "girişimci" adını vermiştir(Hebert & Link, 1989, s. 44).Girişimci dairesel dengede iktisadi değişikliği sağlayan tek etken ve yeni kombinasyonlar ortaya çıkaran bireydir. Schumpeter'in teorik gelişmesinde buluş yeniliği somutlaştıran dışsal bir faktör iken girişimcinin yenilikçi kapasitesi iktisadi gelişmenin içsel faktörüdür(Hagedoorn, 1996, s. 889).

Klasik iktisadın teknolojinin "dışsal" değişken olmasına ait görüşlerinden vazgeçilerek onun "içselleştirilmesine" yönelik olan gayretlerin çıkış noktası Schumpeter'in çalışmaları olmuştur. Ekonomik büyümede teknolojik gelişmenin önemine ilk kez değinen Schumpeter, yeni ürünlerle yapılan rekabetin, mevcut ürünlerin değerindeki değişikliklere dayanan rekabetten çok daha gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Schumpeter; Karl Marx, Max Weber veLeonWalras'ın görüşlerinden önemli derecede etkilenmiştir. Fakat onların fikirlerini taklit etmemiş, bu fikirleri kendine has üslupla biçimlendirerek farklı görüşler ortaya koymuştur. Onun fikrince teknolojik gelişme süreci "içsel" olmakla piyasa ekonomilerinin en önemli itici gücüdür (Oğuztürk, 2003, s. 256).

4.2.2. Sosyalist Büyüme Teorileri

Sosyalist yanaşmada üretimde kullanılan araçlarının çoğunluğu devletin sahipliğindedir. Üretim, dağıtım ve tüketim de aynı şekilde kamu sözü sahipliğinde kararlaştırılmaktadır. Eğer şahsi mülkiyet ise dağıtımın adaletli olmayacağının ve işçi kitlesinin sömürüleceği düşünülmektedir. Sosyalist gelişme fikrinin öncüsü Karl Marks'tır. Marks, kapitalist gelişmeyi sermaye birikimi olarak görmekte ve bu birikimin işçilerin üzerinde kurulan sömürge ile gerçekleştiğini savunmaktadır (Alemdar, 2013).

Karl Marx kapitalist ekonomi teorisinde sermaye ürünlerinde teknolojik gelişmelere önem gösterir ve burjuvazinin, üretimde sürekli şekilde gelişme göstermediği takdirde ömrünü uzun görmediği kanaatinde bulunmuştur (Freeman & Soete, 2003, s. 2-3). Marx, endüstriyel kapitalizmin teknolojik başarılarını tam anlamıyla kabul etmiştir. Onun düşüncesine göre kapitalistler kusursuz bir şekilde başarı elde etmişlerdir. Bununla birlikte Marx, teknolojik icatların, baskıyı kabul etmeyen ve buna karşı çıkan işçi kitlesine engel olmak amacıyla kasıtlı olarak üretildiğine inanıyordu (Basalla, 2013, s. 174-175).

Toplumsal sınıflandırılmanın teknolojik gelişmelere bağlı olduğunu düşünen Marx, iktisadi kalkınmada önemli rol alan teknolojik buluşların zihinsel yetenekler dahilinde ortaya koyulduğu görüşündedir(Marx, 2015, s. 464).

Marx'ın kapitalist ekonomilerin büyümesi konusundaki görüşleri günümüzdeki gelişmiş ekonomilerin gelişimini açıklamaktan oldukça uzaktır. Gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilen yenilikler ve para politikaları fiyatları indirmek için yeterli olamamış ve tam olarak değerlendirildiği zaman bu ekonomilerin refah düzeylerinde artışlar yaşanmıştır. Teknolojik gelişmeler bu ekonomilerde karın düşmesi yerine tam tersi artmasına sebep olurken diğer taraftan verimlilik artışlarından dolayı ücret artışları da pozitif yönde gelişme göstermiştir(Erdoğan & Canbay, 2016, s. 33).

Sosyalist sistemde bütün üretim araçları (özellikle de toprak ve sermaye) devletin eline geçecek ve üretim işçi sınıfını temsil eden devletin eliyle ve merkezi

planlama vasıtasıyla yürütülecektir. Üretim araçlarının kamuya devredilmesi ve merkezi planlama sonucunda, Marx'in iddialarına esasen, sömürü bitecek, işçi sınıfının yaşam düzeyi artacak, konjonktür dalgalanmaları da ortadan kalkacaktır. Görülüyor ki, sosyalist sistemde, laissez-faire[3] kapitalizminin aksi olarak, bu defa bütün ekonomik faaliyetler devlet eliyle yürütülecektir.

Marx'ın fikrine göre olgunlaşmış bir kapitalist devlet için devrim ve sosyalist sisteme geçiş kaçınılmazdır. Marx devletlerin olgun kapitalizmden önce sosyalist sisteme geçebileceğini düşünmemiştir. Ancak gelişmesini tamamlayan bütün devletlerin sosyalist sisteme geçişi kaçınılmaz olduğundan dolayı, Marx sosyalist sistemi de "evrensel", yani bütün ülkeler açısından geçerli kabul etmektedir(Birol, 2013, s. 99-100).

Marx'a göre kapitalistlerin kazandığı kar işçilerin daha çok çalışmaları karşılığında ödenen düşük ücretlerle ortaya çıkmaktadır. Kar haddi ise daha az riskle edinilen maliyeti geçtiği zamana kadar devam edecektir. Bu süreklilik sayesinde sermayedar tarafından yapılan birikimde devam edecektir ve etmelidir, zira kapitalizmde elde tutulan rekabetin gereği olarak firmalar yenik düşmek istemiyorlarsa, kazandıkları karı tekrar birikime dönüştürmeye ve genişlemeye devam edeceklerdir. Genişleme sebebiyle yapılan gereğinden fazla yatırım ise kar haddinin inmesine sebep olacaktır. Ricardo karın düşmesini azalan verimler yasasına dayandırsa da Marx bunu kapitalizmin genişlemesine ve sabit sermayenin değişken sermayeye oranında ortaya çıkacak değişmeye bağlamaktadır(Acar, İktisadi Büyüme ve Ekonomik Büyüme Modelleri, 2008, s. 69-70).

Marx'ın fikrince rekabetin güçlenmesi ve kar oranlarının düşmesi sermayenin belli üreticilerde toplanmasına sebep olacaktır. Organik bir sermaye bileşimi karların düşmesine getirecektir. Bu durum küçük işletmelerin aradan çıkmasına ve daha sonra yedek bir sanayi ordusu oluşmasına sebep olacaktır. Bununla birlikte emeğin sermaye ile donatılması neticesinde emeğe olan talep azalacaktır. İşsiz kitlenin

[3]Laissez-faire: Ekonomide devlet müdahalesinin gereksiz olduğu, serbest piyasa ekonomisinin ön görüldüğü "bırakınız yapsınlar" anlamına gelen bir Adam Smith yaklaşımıdır.

artmasıyla ücretler azalacak ve uzun dönemde ekonomik bunalımlar başlayacaktır(Günsoy, 2013, s. 76-77).

4.2.3. Keynesyen ve Post-Keynesyen Büyüme Teorileri

Ekonomide iktisadi dalgalanmaların çok sürmeyeceğini, ekonominin daima kendiliğinden tam istihdam seviyesinde dengede kalacağını, bu sebepten devletin ekonomiye müdahalesinin gerekli olmadığını kaynak alan Klasik İktisat teorisi, 1929 bunalımının açıklanmasında eksik kalmıştır. Bunalımdan sonraki dönemde Keynesyen iktisadi modeli ortaya çıkmıştır. Keynesyen modeli John Maynard Keynes'in yaptığı çalışmalara dayanmaktadır. J.M.Keynes serbest piyasa ekonomisinin tam istihdamı daima gerçekleştiremeyeceği fikrinden yola çıkmıştır. J.M.Keynes'in ekonomik büyüme teorilerine başlıca katkısı "İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi" kısaca "Genel Teori" adlı eseridir(Fisunoğlu & Tan, 2009, s. 32).

Keynesyen modeli Klasik iktisadın önerdiği fiyatların ve ücretlerin piyasalara hemen uyum sağladığını kabul görmektedir. Keynes nominal ücretlerin uzun vadeli iş sözleşmeleri yoluyla sabit şekilde tutulduğunu ve birçok ürün fiyatlarının uzun zaman değişmeden aynı kaldığını ifade etmektedir (Mankiw, 1989, s. 80).

İşsizlik sorununun cevabı 1929-1934 Büyük Dünya Buhranını izlemiş ve 1936 yılında J.M.Keynes (1883-1946) tarafından verilmiştir (Keynes, 1936). Gelişmiş ekonomilerin kuruluşunu bunalım dönemi şartları ile inceleyen Keynes bu ülkelerde devlet makro alanda müdahalede bulunmadığı takdirde ekonominin efektif talep yetersizliği sebebiyle eksik istihdamda dengeye geleceğini ve gayrı iradi işsizliğin yaranacağını göstermiştir. Keynes böylelikle yeni bir makro ekonomik sistem oluşturmuş, yani gelişmiş ekonomilerin Klasik iktisatçıların düşündüğü tarzda değil, başka şekilde işlediğini ifade etmiş ve makro iktisat çalışmalarında yeni ve önemli bir yol açmıştır. Onun fikrince ekonomi kendi haline bırakıldığı zaman efektif talep yetersizliği sebebinden eksik istihdamda dengeye gelmesi karşısında, tam istihdam dengesine varmak için devletin makro seviyede müdahalesi gerekecektir. Keynes'e göre tam istihdama ulaşmak için en dinamik yol maliye politikalarıdır (vergi meylinin düşürülmesi, devlet harcamalarının arttırılması). Para

politikası ise daha az aktiftir ve ikinci bir politika aracı olarak kullanılabilir. Keynes'in maliye politikalarının dinamikliği ile ilgili görüşü bunalım dönemi için doğrudur. Ancak sonraki çalışmalar göstermektedir ki, durgunluk dönemlerinde para politikası bu defa maliye politikalarından daha aktif kullanılmaktadır.

4.2.3.1. Monetarist Büyüme Modeli

1970'li yıllarda Keynesyen modelin çöküşünden başlayarak makroekonomide bazı rakip ve aynı zamanda çelişkili yaklaşımlar ortaya çıkmış, bir karışıklık yaşanmıştır. Bakış açısındaki farklılıklar ekonomik gelişmenin nasıl ortaya çıktığına ait kapsamlı bir vizyonu paylaşan ekonomistlerden oluşan düşünce okullarının meydana gelmesine sebep olmuştur (Snowdon & Vane, 1997, s. 1).

Enflasyon ile mücadelenin makroekonomi politikalarının en önemli hedeflerinden biri haline geldiği bunun yanında Klasik, Keynesyen iktisatçılara rakip modeller ile meydan okumak için yeni teoriler 1970 ve 1980'li yıllardaki tartışmalar ile baş göstermiştir. Bunların içinde Monetarist model önemli paya sahiptir. Monetarizmin kökleri Klasik iktisada kadar dayanmaktadır.

Monetarist modelin öncüsü olan Friedman'ın yeni kavramlar üzerinde yaptığı analiz önemli derecede geçmiş ile ilgilidir. Friedman'ın başlıca amacı, bir önceki iktisat düşünürlerinin ortaya koydukları teorileri daha geniş şekilde ele alma, anlama, değerlendirme, yorumlama ve bunlardan hareketle daha ileri seviyede bir analize ulaşabilmektir. Milton Friedman'ın etkilenmiş olduğu kaynaklar, genel olarak eski Miktar Teorisyenleri, Chicago Okulu ve Chicago haricinde Amerikalı Miktar Teorisyenleridir (Yay, 2001, s. 198).

4.2.3.2. Yeni Keynesyen Büyüme Modeli

Yeni Keynesyenmodeli1980'li yıllarda gelişen, yeni klasik iktisat ve monetarist iktisada tepki olarak meydana gelen bir akımdır. Modelin başlıca amaçlarından biri, Keynesyen makro teorinin eksik olan mikro temellerini ve arz yönünü giderek bir toplam arz teorisi geliştirmektir. "Yeni Keynesyen" kavramı ilk olarak 1982 yılında Michael Parkin tarafından kullanılmıştır. "Yeni Keynesyen Teori" ise kavram olarak Phelps'in 1985 yılında yayımladığı " Politik Ekonomi"

kitabının bir bölümü olarak ele alınmış ve daha sonra yaygın olarak kullanılmaya başlanılmıştır(Gordon, 1990, s. 1116).

Yeni Keynesyen modeli heterojen yapıda olmakla mevcut duruma ve kurallara istinaden iktisat politikalarını savunmaktadır. Bundan başka rasyonellik, doğal gelir düzeyi ve işsizlik oranı gibi bazı konularda yeni klasik iktisatçılar ile aynı görüştedirler. Yeni Keynesyen iktisatçıları yeni klasik iktisatçılardan ayıran husus kısa dönem içinde ücret katılıklarıdır.

Akımın öncüleri Joseph Eugene Stiglitz, Nicholas Gregory Mankiw, Alan Stuart Blinder, Samuel Fischer, David Romer olarak sıralanabilir.

Modelin varsayımları aşağıdaki gibidir:

- Öngörülen ve öngörülmeyen politikalar kısa dönemde ekonomi üzerinde etkilidir.
- Yapışkan ücret modeli (Kısa dönemde pozitif eğimli arz eğrisi)
- Kısa dönem arz eğrisi pozitif eğimlidir.
- Piyasaları devamlı temizlenmediği düşüncesi
- Rasyonel beklentiler hipotezi
- Eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu benimsenirken, para ve sermaye piyasası üzerine görüşleri asimetrik bilgi, ahlaki tehlike ve ters seçim çerçevesinde açıklanır.
- Ücret yapışkanlığını koordinasyon eksikliği, liste maliyetleri, aktif ücret teorisi, uzun dönemli ilişkiler ve sözleşmeler, içerdekiler dışarıdakiler modeli ile açıklanmaktadır.
- Rasyonel beklentiler hipotezi geçerlidir. Fakat ücret yapışkanlığından dolayı piyasalar kendiliğinden temizlenmez.

4.2.3.3. Post-Keynesyen Büyüme Modeli

Ekonomide Post Keynesyen Okul gibi bilinen gelenek, genellikle J. M. Keynes'in izinden giden, fakat ana-akım iktisada uymadıkları için "radikal" olarak bilinen bir grup iktisatçının düşüncelerine dayanmaktadır. Keynes'in "Genel Teori" (1936) adlı çalışmasının ardından meydana gelen Post Keynesyen Okul'un, yirminci

yüzyılın ikinci yarısından itibaren geliştiği, köklerinin ise Klasik iktisada kadar uzandığı bilinmektedir. Bu anlamda, sınırlarının tamamen tanımlanması zor olmakla beraber, Post Keynesyen geleneğin başka iktisat okullarıyla "yapıcı bir fikir değiş tokuşu" sonucunda olgunlaştığı söylenmektedir(Kutlu & Horvath, 2017, s. 98).

Post-Keynesyen modelde Keynes'in efektif talep prensibi makro iktisat teorisinin esası olarak bilinmektedir. Diğer taraftan, literatürde Post-Keynesyen iktisat ile bağlı yapılan yorumlardan biri, Post-Keynesyen iktisadın özünde Keynes'in düşüncelerine dayanmadığı yönündedir. Post-Keynesyen iktisatçıların, Keynes'in düşüncelerini yorumlama ve mantıksal uzantıları yönünde geliştirme çabalarının çok fazla sınırlı olduğuna aitfikirler mevcuttur. Bunun başlıca sebebi Post-Keynesyenmodelin tutarlı bir bütün oluşturan paradigmasının olmamasıdır.

4.2.3.4. Harrod-Domar Büyüme Modeli

İngiliz iktisatçı Roy Forbes Harrod ve Amerikalı iktisatçı Evsey David Domar tarafından özgür biçimde geliştirilen Harrod-Domar büyüme modeli tam istihdam seviyesindeki bir ekonomide dengeli büyüme şartları üzerine yoğunlaşmıştır.

Onlar (Harrod 1939'da, Domar 1946'da), birbirinden farklı şekilde kendi modellerini geliştirmelerine rağmen, düşünceleri ve sonuçları genelde aynıydı. Onlar 1930'lu yılların sonu ve 1940'lı yılların ortalarında kendi teorilerini oluştururken, sanayileşmiş ülkeler, derin bir durgunluk dönemindeydiler ve 1929 ve 1930'daki bu durgunluk sebebiyle ülkelerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılalarında sert bir düşüş yaşanmıştı. Harrod ve Domar'ın görüşleri, Keynes tarafından ortaya çıkan niçin piyasalar tam istihdam durumunda başarısız olabilirler açıklamasına dayanmaktadır(SAÜ, 2016, s. 30).

Reel ekonomik parametreleri baz alan Harrod-Domar büyüme modelinde makro iktisat açısından 3 piyasa göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlar sermaye piyasası, mal ve hizmetler piyasası ve emek piyasasıdır. Modelde mali değişkenlere yer verilmediğinden dolayı para piyasası göz önüne alınmamıştır(Morgil, 1988, s. 121).

Emek ve sermaye girdilerinden yararlanılarak tek bir ürün üretilir ve bu ürün hem yatırım, hem de tüketim amacıyla kullanılır. Üretilen malın kullanılmayan kısmı sermaye stokuna eklenir. Bu sebepten dolayı modelde tasarruf fonksiyonunun yanında bir yatırım fonksiyonu bulunmamaktadır.

Harrod ve Domar'ın teorileri arasındaki başlıca fark, Harrod Klasik İktisatçıların yetersiz istihdam mefhumunu başlangıç olarak belirleyip tam istihdama ulaşacak şartları araştırmaktadır. Domar ise tam istihdamı başlangıç seçmiş ve sürekliliğin nasıl olacağını incelemiştir. Domar modelinde yatırımların kapasitesini artırma çabası gelir arttırıcı faktörlere eşit olduğu noktada ekonomik büyümenin dengede olduğu söylenebilir(Berber, 2011, s. 116).

4.2.4. Neoklasik Büyüme Teorisi

Neoklasik iktisat Keynesyen iktisadın yetişemediği mikro analizleri esas alarak makro analizlere dayanıklı bir altyapı edinmeye çalışmış ve Keynesyen iktisada belirtilen biçimde karşı çıkmıştır. Hakikaten de, Keynesyen iktisadın en çok uğradığı eleştiri makro teorilerinin mikro esaslarının olmamasıdır. Bu eleştiriyi esas alan neoklasik modelinde mikro piyasalardaki işleyişi dikkate alarak piyasaların kendiliğinden dengeye geldiği, Walrasyan genel dengenin ve rasyonel beklentilerin geçerli olduğu, fiyat ve ücretlerin devamlı ve esnek olduğu düşünceleri ile makro sonuçlara ulaşmışlardır(Erdem & Dumrul, 2014, s. 53).

Neoklasik büyüme modelinin öncüsü 1956 tarihli "İktisadi Büyüme Teorisine Bir Katkı" (A Contributionto the Theory of Economic Growth) ile 1957 tarihli "Teknik Değişim ve Bütüncül Üretim Fonksiyonu" (Technical Changeand the Aggregate Production Function) adlı eserleriyle Robert M. Solow'dur. Başka bir önemli temsilcisi ise 1972'de iktisat Nobel ödülünü alan Kenneth J. Arrow'dur. Arrow 1962'de yayımladığı "Yaparak Öğrenmenin Ekonomik Çıkarımları" (The Economic Implications of Learning by Doing) isimli çalışmasında iktisat literatüründe önemli yere sahip olan "Yaparak Öğrenme" (learning by doing) düşüncesini ortaya çıkaran önemli iktisatçılardandır.

Solow üretim ilişkilerinin en genel tipini kapsayacak biçimde Harrod-Domar analizinin nasıl açıklanabileceğini göstermeye çalışmıştır. Bu sebepten dolayı Solow, geliştirdiği bu modelde ilk önce etkenler arasında ikame ilişkisine önem vermiş ve azalan getiriler kavramının geçerli olduğunu öngörmüştür. Üretim faktörlerine dair bu özellikler şimdilerde neoklasik üretim fonksiyonu olarak adlandırılan üretim fonksiyonlarının başlıca özellikleridir (Kaynak, 2011, s. 138).

Neoklasik yaklaşımda Solow'un çalışmaları teknolojik büyümenin modelleme dönemine ilk dahil edilen çalışma olduğundan çok önemlidir. Solow ABD ekonomisinin verilerinden yararlanarak 1957 yılında bir çalışma yapmış ve ekonomik büyümenin teknolojik gelişmelerden kaynaklandığı kanaatine gelmiştir (Solow, 1957, s. 312).

Teknolojiyi cennetten gelen bir meyve gibi ifade eden Solow'un, ekonomiye hızlı şekilde uyum sağlayan bağımsız bir faktör olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte teknolojinin daha üstün düzeyde olması işgücünün de üretkenliğini artırdığını iddia etmiştir (Jones C. I., 2001, s. 33).

Solow, teknolojik gelişmelerin, üretimde bir patlama seviyesinde büyümeyi etkileyebileceğini ve bu patlama sonucundaki ürün artışlarının ise yatırım ve tasarrufları artırarak büyümeyi daha da artırabileceğini söylemiştir. Solow büyüme modelini geliştirirken, sermaye artışı ve işgücü dışında kalan ekonomik büyümenin açıklanamayan kısmı literatüre "Solow Artığı" adı altında yerleşmiştir. Solow ekonomik büyümenin açıklanamayan kesiminin teknolojik gelişmeden kaynaklandığını vurgulayarak ekonomik büyümenin temel kaynağının teknolojik gelişme olduğunu belirtmiştir (Solow, A Contribution to the Theory of Economic Growth, 1956, s. 85).

Solow modelinin varsayımları:

- Teknoloji dışsaldır.
- Ekonomiye müdahale en düşük düzeydedir.
- Nüfus artış hızı durağandır.
- Azalan verimler yasası geçerlidir.

- Ölçeğe göre sabit getiri vardır.
- Ekonomide tam rekabet koşulları geçerlidir(Jones C. I., 2001, s. 21).

Neoklasik yaklaşım uzun vadeli büyümeye teknoloji açısından yaklaşmış ancak klasik yaklaşımdaki gibi teknolojiyi dışsal etken olarak ele almıştır. Neoklasik büyüme modeli ekonomik büyümenin artışı için teknolojik gelişmenin önemli olduğunu açıklamakla beraber teknolojik gelişmenin hangi şartlarda sağlanabileceğine açıklama getirmemiştir (Okur Dinçsoy, 2008, s. 110-111)

4.2.5. İçsel Büyüme Teorileri

1980'li yıllarda meydana gelen İçsel Büyüme modeli, büyümenin iktisadi sistemin kendi dinamikleri içerisinde içsel olarak gerçekleştiğini ileri sürmesi açısından diğer büyüme teorilerinden seçilmektedir(Ercan, 2000, s. 129). Bu teorinin öncüleri olarak Paul M. ROMER (1986) ve Robert E. LUCAS (1988) kendi çalışmalarıyla bu modeli açıklamakta önemli rol oynamışlardır.

İçsel Büyüme Modelleri'nin esasları A. Smith ve J. A. Schumpeter'e kadar uzanmaktadır(Gürak, 2006, s. 16). Smith tarafından ortaya atılan üretim fonksiyonunda artan verim hali düşüncesi ve Schumpeter tarafından ortaya atılan yenilik (innovation), icat (invention), yaratıcı yıkıcılık (creativedestruction) ve girişimci (entrepreneur) gibi kavramlar, yıllar öncesinden İçsel Büyüme Teorileri'nin habercisi olarak yorumlanmaktadır.

V. BÖLÜM

5. AZERBAYCAN'DA GAYRİ SAFİ YURTİÇİ HASILA, PARA ARZI VE DIŞ TİCARET DEĞİŞKENLERİNİN EKONOMETRİK MODEL KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Literatür Taraması

Ekonometrik model analizi öncesi, çalışmada kullanılan gayrisafi yurtiçi hasıla, para arzı ve dış ticaret değişkenlerine ilişkin literatür taraması yapılmıştır.

Hayriye Deniz Yılmaz (2015: 94), Para arzı ve GSYH değişkenleri üzerinde 2006-2014 dönemini kapsayan bir çalışma yapmıştır. Çalışma sonucunda Para arzının GSYH'yı etkilediği sonucuna varmıştır. (Yılmaz, 2015, s. 94)

Türkü Su Üstüner (2017), Dış ticaret ve para arzı değişkenleri üzerine çalışma gerçekleştirmiş, analiz sonucunda para arzının dış ticareti etkilediği görülmüştür.(Üstüner, 2017, s. 67)

Canan Sancar (2015), Para arzı ve GSYH arasında 1990-2014 yılları arasında yapmış olduğu analizinde, para arzı ve GSYH değişkenleri arasında bir etki olduğu sonucuna varmıştır(Canan, 2015).

Abdullah Takım (2010), GSYH ve İhracat arasında granger nedensellik analiz çalışması yapmıştır. 1975-2008 yıllarını kapsayan çalışma sonucunda GSYH'den ihracata doğru tek taraflı bir granger nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır(Takım, 2010).

Recep Düzgün (2010: 5), 1987-2007 dönemi arası için yürüttüğü çalışmada para arzı ve GSYH arasında bir etki olmadığı sonucuna varmıştır(Düzgün, 2010).

5.2. Kavramsal Olarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

GSYH, bir ülke ekonomisinde yerleşik olan üretici birimlerin belli bir zaman aralığında, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin üretim değerlerinin toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının çıkarılması sonucunda alınan değerdir.

Yani GSYH, belli bir dönemdeki bu süreç çoğunlukla 1 yıl olmakta olup, bir ülkenin ulusal sınırları dahilinde, üretim etkenlerinin etkisi sayesinde gerçekleşen nihai mal ve hizmetlerinin yekun değerini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, ülke sınırları dahilinde yaratılan katma değerlerin toplamı GSYİH gibi adlandırılmaktadır.

5.3. Kavramsal Olarak Para Arzı

Ekonomide dolaşan para miktarının toplamı para arzı olarak tanımlanmaktadır. Buna herhangi bir ekonomide ekonomik birimlerin kısa vadeli harcamalarını karşılamak için kullanabilecekleri toplam para miktarı da denilebilir. Mevduatlar, menkul kıymetler, fonlar gibi ekonomi araçları para arzı içinde yer almaktadır.

Ekonomide M harfi ile işaret edilen para arzı geniş ve dar anlamda olmakla iki şekilde açıklanmaktadır. Dar anlamlı para arzı dolaşımda olan para ile vadesiz banka mevduatlarından bahsederken, geniş anlamlı para arzı bunlara ek olarak vadeli mevduatları da kapsamaktadır.

5.4. Kavramsal Olarak Dış Ticaret

Ticaret, üretilen mal ve hizmetlerin belli bir ücret karşılığında alıcılara ulaştırılmasını gerçekleştiren alım-satım faaliyetinin tümüdür. Genel anlamda ticaret, iç ve dış ticaret olmak üzere ikiye ayrılır.

Üretilen mal ve hizmetlerin yurtdışına satılması durumuna ihracat (dışsatım) denir. Herhangi bir malın başka bir ülkeye döviz karşılığı yapılan satışı ihracattır. Ürünün ihracata doğru bir şekilde uluslararası ve kaliteli ölçülere ve piyasa koşullarına uygun şekilde üretilmesinden, yurt dışında pazarlanması, reklam ve tanıtımının gerçekleşmesi, dış satımının yapılası, en uygun ambalaj ve nakliye şeklinin belirlenmesi, ihracatçının yaşadığı yerde ki dış ticaret mevzuatına hakim olması ve zamanında gerekli faaliyetleri bitirmesi ve ürün siparişinin tam yapılması gibi teslimine kadar dayanan farklı süreçlerden geçerek gerçekleşir.

Yabancı bir ülkeden mel ve hizmet alınması işlemine ithalat (dış alım) denir. Yani yabancı ülkelerde üretilmiş malların, ülke insanları tarafından alınması faaliyetidir. İhracatın zıttıdır ve onunla beraber bir ülkenin dış ticaret dengesini oluşturur. İthalat, özel ya da tüzel kişilerce kamu iktisadi kurumları veya devlet tarafından doğrudan gerçekleşebilir.

5.5. Veri Seti, Yöntem ve Bulgular

Çalışmada kullanılan verilerin hepsi çeyrek dönemliktir. Azerbaycan'a ait 2006:Q1-2018:Q4 yılları döneminde GSYH, para arzı, ihracat ve ithalat arasındaki ilişki Granger nedensellik analizi vasıtasıyla analiz edilmiştir. Bu ekonometrik uygulama iki farklı aşamadan ibarettir. İlk aşamada, değişkenlerin birim kök testleri yapılarak, logaritmaları alınıp, durağanlık durumları ve entegrasyon dereceleri tespit edilmektedir. Diğer aşamada ise Granger nedensellik testi uygulanıp, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması analizi ile çalışmanın uygulama kısmı tamamlanacaktır.

5.5.1. Birim Kök Testi

Zaman serileri genelde birim kök içerir (Nelson ve Plosser, 1982). Bu sebepten zaman serisinin durağanlık durumunun belirlenmesi geliştirilen birim kök testlerin kullanılıp analizin yapılıp yapılmayacağına karar verilmesi açısından önemlidir. Durağan olmayan veriler kullanılarak yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Sahte regresyon sorunu çoğu zaman standart hipotez testinin yararsız olmasına neden oluyor. Zira bu durum yüksek test istatistiklerinin hesaplanmasına getirip çıkarmaktadır. Zaman serileri kullanılarak yapılan bir incelemede birinci aşama durağanlık testlerinin yapılmasıdır. Serilerin durağanlığının sınaması için (Dickey ve Fuller, 1981) ve (Phillips ve Perron, 1988) tarafından testler geliştirilmiştir ve bu çalışmada bu iki test kullanılmaktadır.

Öncellikle Para arzı, ihracat, ithalat ve GSYH serilerinin değişen varyans problemine sahip olabileceği ihtimalinden dolayı serilerin logaritmaları alınmıştır. Daha sonra istatistiksel açıdan anlamlı sonuçlar verebilmesi için, verilerin logaritmaları alınıp, verilere ilk olarak ADF (Augmented Dickey-Fuller) birim kök testi yardımıyla durağanlık sınaması yapılmıştır. Elde edilen sonuçlarda serinin

durağan olmadığı kanaatine varılmış ve daha sonra serilerin birinci farkları alınmıştır.

Tablo 13: Serilerin Düzey Değerleri

	ADF test istatistiği				
	t-istatistiği	Kritik Değerler			Olasılık
		1% level	5% level	10% level	
Para Arzı	*-2.448847*	*-3.574446*	*-2.923780*	*-2.599925*	*0.1343*
GSYH	*-1.498332*	*-3.571310*	*-2.922449*	*-2.599224*	*0.5261*
İhracat	*-2.306615*	*-3.571310*	*-2.922449*	*-2.599224*	*0.1740*
İthalat	*-2.060298*	*-3.584743*	*-2.928142*	*-2.602225*	*0.2612*

Tablo 13'de değişkenler durağan değildir, durağanlaştırmak için serilerin birinci farkları alınmıştır.

Tablo 14: Serilerin Birinci Farkları Alınmış Değerleri

	ADF test istatistiği				
	t-istatistiği	Kritik Değerler			olasılık
		1% level	5% level	10% level	
Para Arzı	*-3.859864*	*-3.574446*	*-2.923780*	*-2.599925*	*0.0046*
GSYH	*-8.825793*	*-3.574446*	*-2.923780*	*-2.599925*	*0.0000*
İhracat	*-6.277446*	*-3.574446*	*-2.923780*	*-2.599925*	*0.0000*
İthalat	*-3.112807*	*-3.584743*	*-2.928142*	*-2.602225*	*0.0327*

Tablo 14'de, 2006:I – 2018:IV dönemleri için, çalışmada kullanılan üç değişkenin birinci farklarda durağan oldukları görülmektedir ($p \leq 0,05$).

Şekil 6: GSYH, Para Arzı, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin Düzey Değerleri ve Birinci Farklarının Alınmış Grafiği

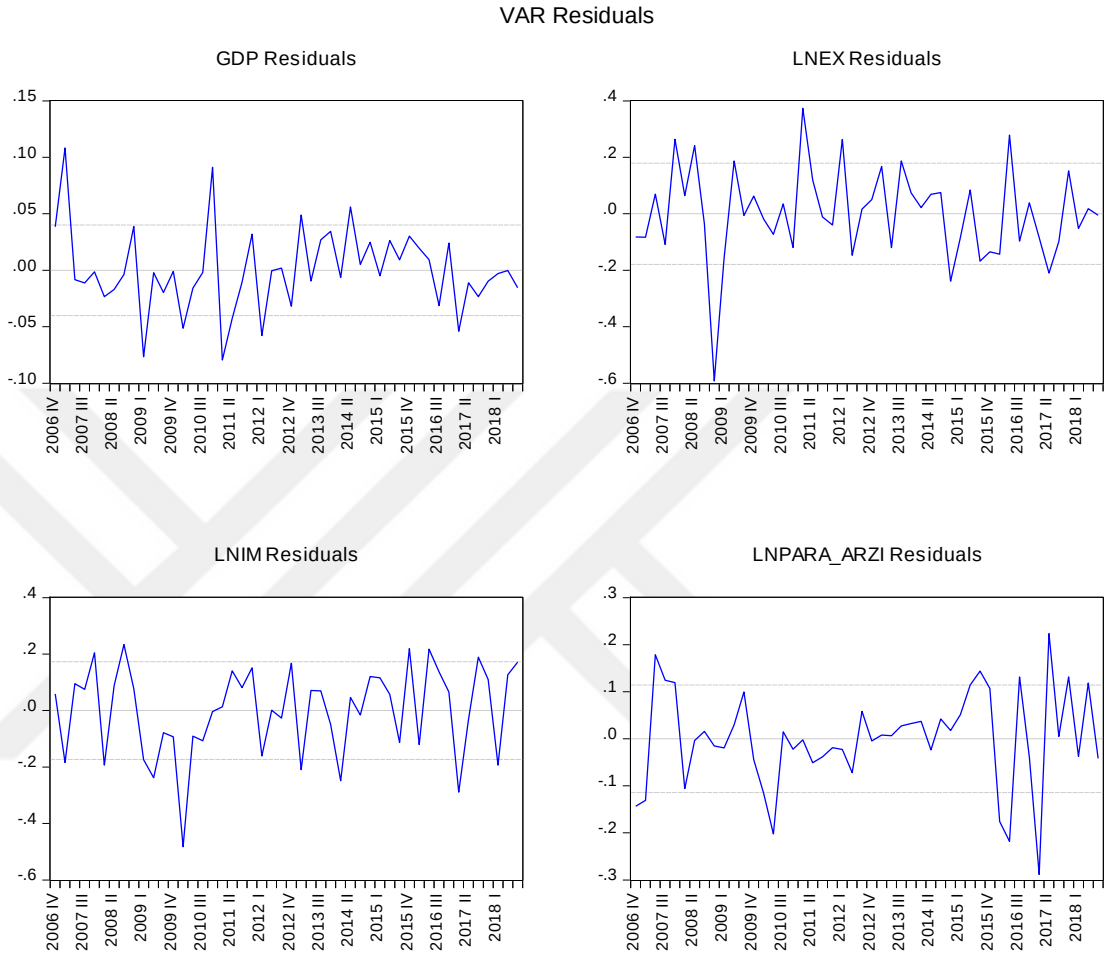

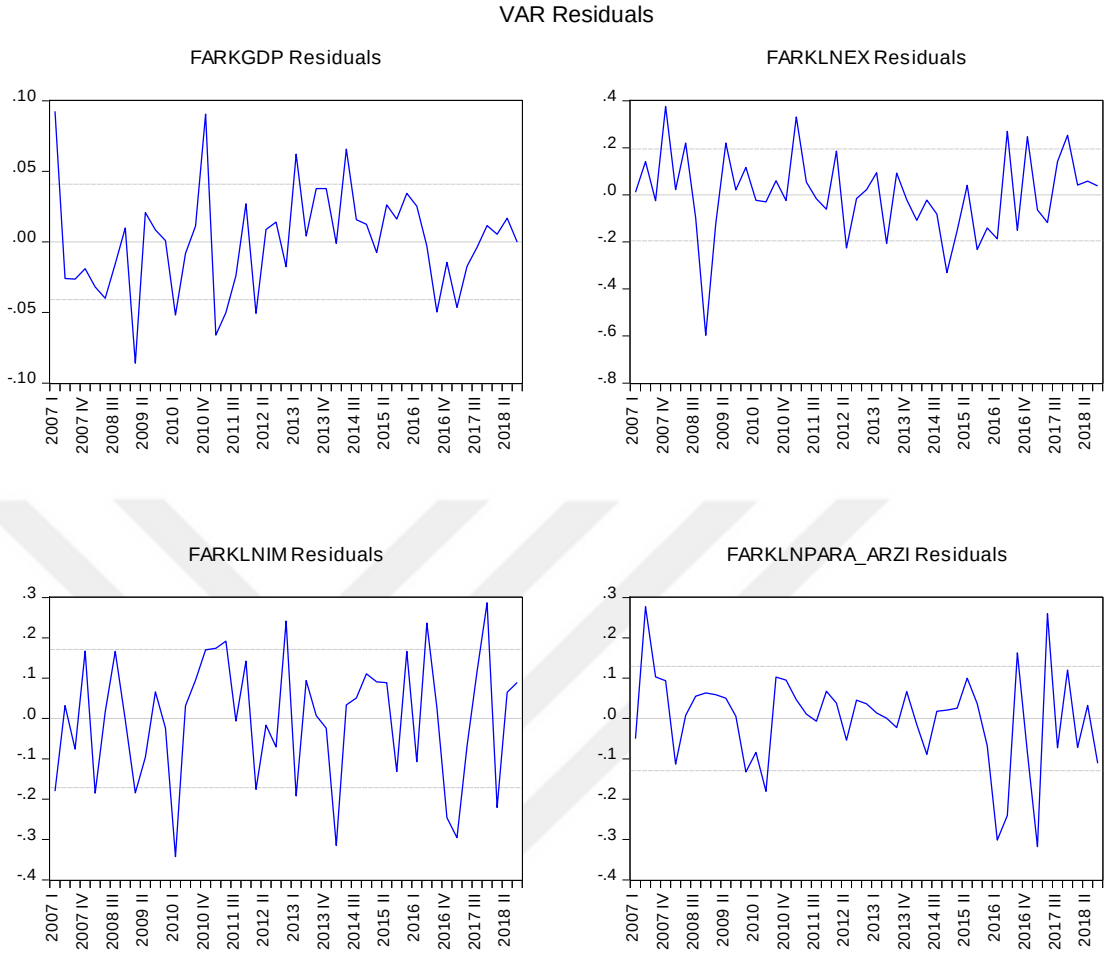

Şekil 6'da, serilerin düzey değerleri ve birinci farkları alınmış grafik verilerine yer verilmiştir.

5.5.2. Granger Nedensellik Analizi

Önce değişkenlerin eş-bütünleşme testi yapılacağından dolayı değişkenlerin düzey değerleri kullanılarak VAR modeli kurulmuş ve AIC, LL, LR, FBE, SC ve HQ bilgi kriterleriaracılığıyla uygun gecikme sayısı saptanmıştır. Uygun gecikme uzunluğunun saptanmasına dair analiz sonuçlarına Tablo 15'te yer verilmiştir:

Tablo 15: Uygun Gecikme Sayısı

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	125.4198	NA	5.33e-08	-5.396435	-5.235843*	-5.336568
1	150.6175	44.79594*	3.55e-08*	-5.805222*	-5.002261	-5.505886*
2	162.4036	18.85782	4.36e-08	-5.617939	-4.172609	-5.079135
3	175.1636	18.14753	5.27e-08	-5.473938	-3.386239	-4.695665
4	189.1058	17.35025	6.32e-08	-5.382479	-2.652411	-4.364737

Notlar: Lag=Gecikme Sayısı, LR=Logaritmik Olasılık Oranı/'IheLikelihoodRatio, FPE= Son Tahmin Hatası/Final PredictionError, AIC=Akaike Bilgi Kriteri/Akaike Information Criterion, SC: Schwartz Kriteri, HQ= Hannan-Quinn Kriteri.

** ilgili test için uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.*

Uygun gecikme uzunluğunun 2 olarak belirlenmesinin ardından Hata Terimlerinin Ters Kökleri testine geçilmiştir. Bu teste ilişkin sonuçlar aşağıda yer alan Şekil 7'degösterilmiştir.

Şekil 7: Hata Terimlerinin Ters Kökleri

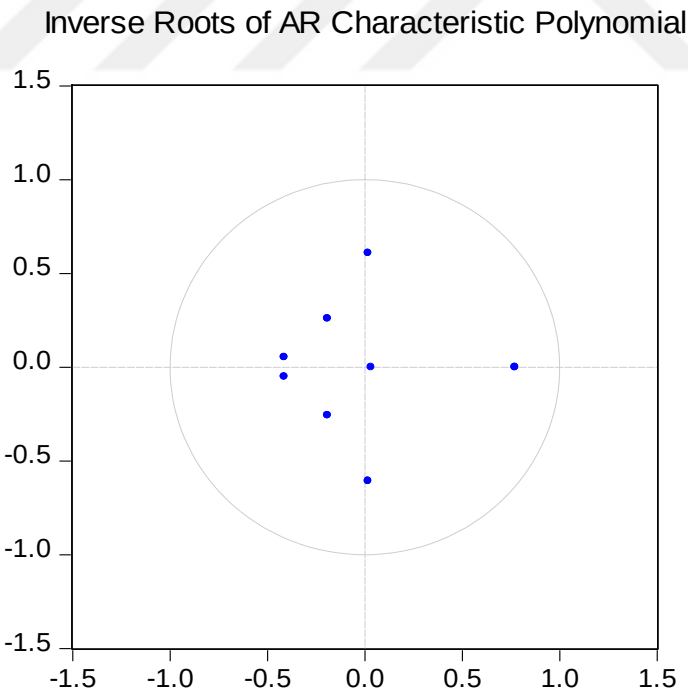

Tahmin edilen VAR modeline dair AR karakteristik polinomun ters köklerinin birim çember haricine çıkmaması da, modelin durağanlık bakımından sorun içermediğini göstermektedir. Şekil 7'de görüldüğü gibi AR karakteristik polinomunun ters köklerinin hiçbirinin çember haricine çıkmaması oluşturulan VAR

modelinin istikrarlı bir yapıda olduğunu doğrulamaktadır. Bunun ardından Tablo 16'daJohansen Eş-bütünleşme analizine geçilmiştir.

Tablo 16: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

UnrestrictedCointegrationRank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.601273	84.75579	47.85613	0.0000
At most 1 *	0.408539	42.45974	29.79707	0.0011
At most 2 *	0.260977	18.30237	15.49471	0.0184
At most 3 *	0.091037	4.390759	3.841466	0.0361

Trace test indicates 4 cointegratingeqn(s) at the 0.05 level
* denotesrejection of thehypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

UnrestrictedCointegrationRank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.601273	42.29605	27.58434	0.0003
At most 1 *	0.408539	24.15737	21.13162	0.0182
At most 2	0.260977	13.91161	14.26460	0.0568
At most 3 *	0.091037	4.390759	3.841466	0.0361

Max-eigenvalue test indicates 2 cointegratingeqn(s) at the 0.05 level
* denotesrejection of thehypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Tablo16'daJohanseneşbütünleşme analizi iz istatistiği ve maksimum özdeğer istatistiği sonuçları bulunmaktadır. gsyh, para arzı, ihracat ve ithalat değişkenleri arasında eşbütünleşme vektörünün bulunduğu tespit edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisinin bulunması, bir uzun dönem ilişkisinin olduğunu ortaya koymaktadır.

GSYH, para arzı, ihracat ve ithalat arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla Granger nedensellik testi kullanılmış olup, teste ilişkin sonuçlar Tablo 17'de sunulmuştur:

Tablo 17: GSYH, Para Arzı, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik Analizi Sonuçları

Sıfır (0) Hipotez	F-Değeri	Olasılık Değeri (p)
İhracatGSYH'nınGranger Nedenidir	6.559417	0.0376
İthalatGSYH'nınGranger Nedeni Değildir	0.379192	0.8273
Para ArzıGSYH'nınGranger Nedeni Değildir	2.232755	0.3275
GSYHİhracat'ınGranger Nedeni Değildir	0.133830	0.9353
İthalatİhracat'ınGranger Nedeni Değildir	3.859516	0.1452
Para ArzıİhracatınGranger Nedeni Değildir	0.598167	0.7415
GSYH İthalat'ınGranger Nedeni Değildir	1.844025	0.3977
İhracat İthalat'ınGranger Nedenidir	8.215735	0.0164
Para Arzı İthalat'ınGranger Nedeni Değildir	4.857953	0,0881
GSYH Para Arzı'nınGranger Nedeni Değildir	0.633702	0.7284
İhracat Para Arzı'nınGranger Nedeni Değildir	4.709716	0.0949
İthalat Para Arzı'nınGranger Nedeni Değildir	4.425389	0.1094

Tablo17'ye göre ihracat GSYH'nın ve ithalatıngranger nedenidir. Para arzı ithalatın %8 anlamlılık düzeyindegranger nedenidir. İhracat ve ithalat ise para arzının %10 anlamlılık düzeyindegranger nedenidir.

5.5.3. Histogram Normallik Analizi

Normallik testi elimizde olan verilerin normal dağılıma uyup uymadığını kontrol etmemize yardımcı olur.Normal dağılımın önemli olmasına sebep parametrik testlerin uygulanması için verilerin normal dağılması gerekmektedir

Şekil 8: Histogram Normallik Analizi

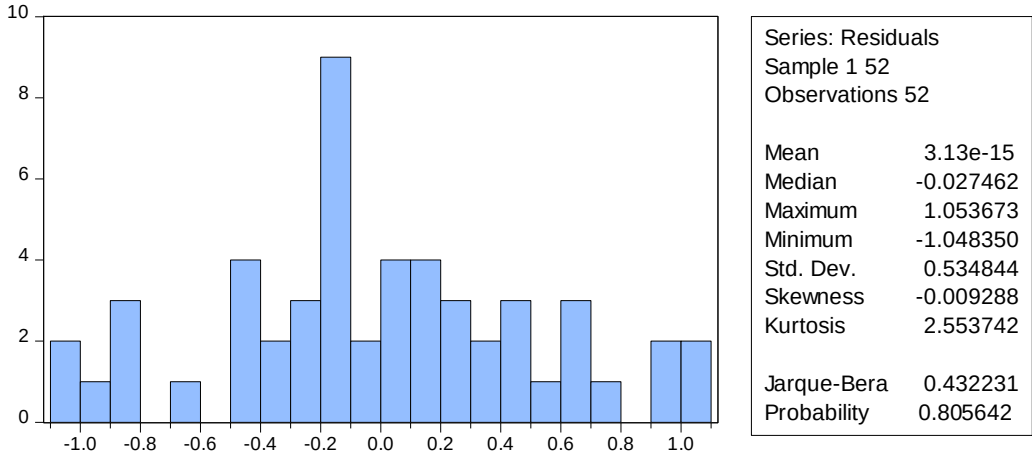

Normallik sınaması için kurulan hipotez analizi diğer hipotezlerden farklı olarak ters mantıkla çalışmaktadır. Normalde H0 hipotezinde ilişki yoktur ifadeleri yer alır fakat Histogram Normallik Analizinde,

H(0) Veri Normal Dağılıma uygundur

H(1) Veri Normal dağılıma uygun değildir şeklindedir.

Şekil 8'te Histogram normallik testi bize normallik konusunda önceden bilgi vermektedir. Analiz sonuçlarına dikkat ettiğimizde, Skewness değeri > 0 (sıfır)'dan büyük olduğundan sağa eğik olduğu görülmektedir. Kurtosis değerleri > 3 (üç)'ten büyük olduğundan şişkin olarak kabul edilmektedir. En gerekli değerlerden biri ise Jarque-Bera ve Probability (Olasılık) değeridir. Bilindiği gibi bu analiz ters mantıkla çalışmaktadır. Probability değeri > 0.05'ten büyük olduğu için H(0) hipotezi kabul edilir, yani veriler normal şekilde dağılmaktadır.

5.5.4. Etki-Tepki Analizi

Çalışmada yer verilen değişkenlerin herhangi birinde ortaya çıkabilecek bir 'şok'un değişkenin hem kendisinde, hem de diğer değişkenlerin üzerindeki etkisini analiz etmek için etki-tepki analizi yapılmıştır.Şekil 9 VAR modelinden elde edilen etki-tepki fonksiyonlarını göstermektedir. Grafiklerde dikey eksende ilgili değişkene verilen şoka başka değişkenlerin verdiği tepkinin büyüklüğü ve yönü gösterilmektedir. Yatay eksende ise şokun verildikten sonra geçen 12 dönemde yani 12 aydaki gelişimi takip edilmektedir.

Grafiklerdeki kesikli çizgiler değişkenlerin tepkisi için ± 2 standarthatalık güven aralıklarını göstermekte ve sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını tespit etmeyeyaramaktadır. Bu kesikli çizgilerden her ikisinin sıfır ekseninin üzerinde veya altında olması istatistiksel açıdananlamlı bir etki olduğunu göstermektedir. Güven aralıklarını gösteren kesikli çizgilerden birinin sıfır ekseninin üzerinde diğerinin altında olması durumunda ise söz konusu etkenin istatistiksel olarak anlamlı olmadığıanlaşılmaktadır.

Şekil 9: Değişkenlere Ait Etki-Tepki Analizi Grafikleri

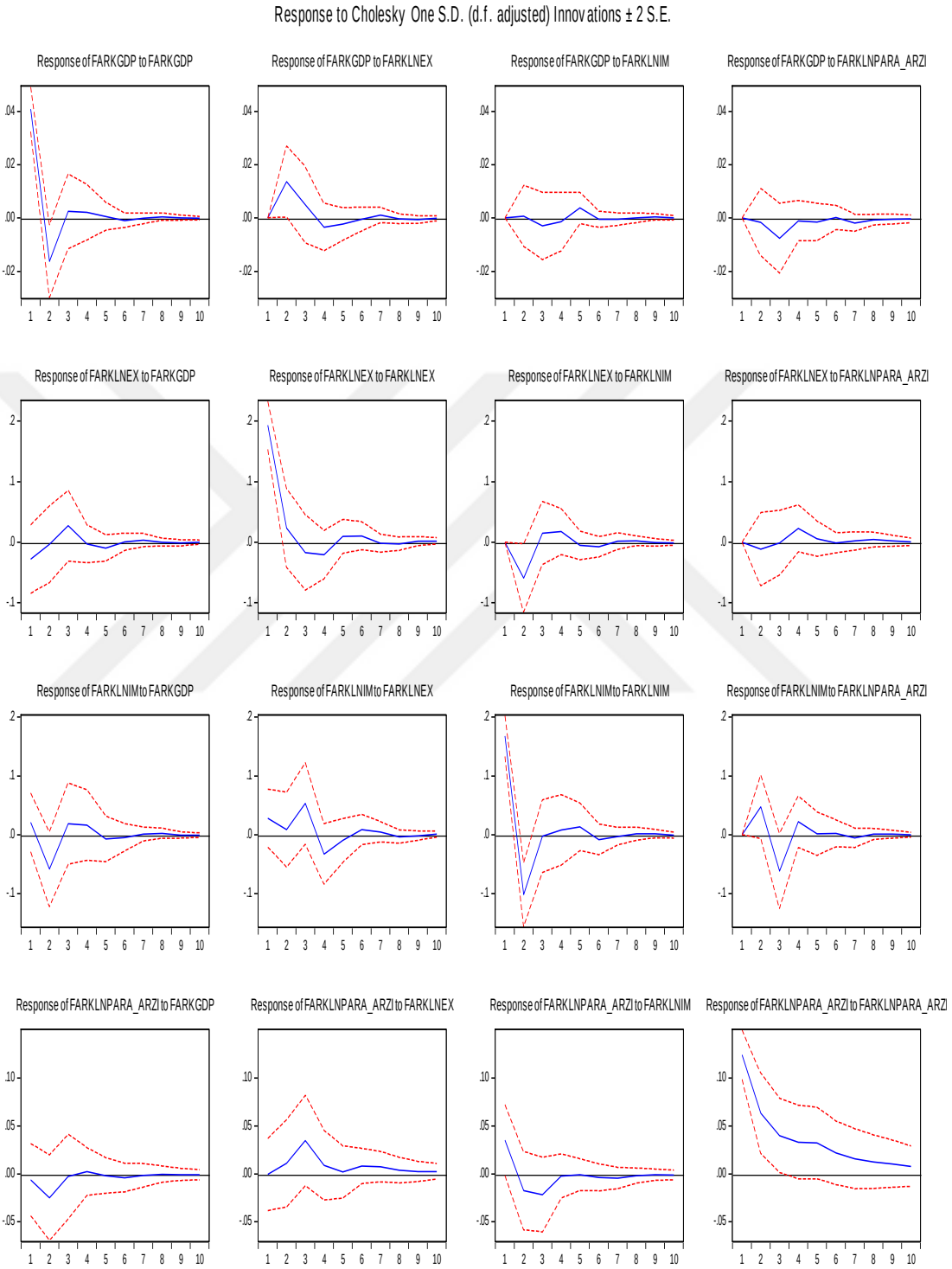

Bu bağlamda Şekil 4.'te GSYH, para arzı, ihracat ve ithalat değişkenlerinin etki-tepki analizini baktığımızda güven aralığını gösteren çizgilerden hiçbiri sıfırı (0) kesmemektedir, bu nedenle istatistiksel olarak anlamlı olduğu anlaşılabilir. Dış

ticaretteki bir birimlik şoka, para arzı ikinci dönem sonuna kadar keskin bir negatif tepki vermektedir. Üçüncü dönemden altıncı döneme doğru ise pozitif yönde bir tepki söz konusudur. Yedinci dönemden itibaren ise para arzının eşit bir düzeyde tepkisi bulunmaktadır. Para arzının bir birimlik şokuna diş ticaretin verdiği tepkiye baktığımızda ilk iki dönem keskin bir pozitif yönlü olduğu net olarak görülmektedir. Bu dönemden sonra altıncı döneme kadar keskin bir düşüş olup, bundan sonra da düşüş eğiliminde devam ettiği görülmektedir. GSYH'nın hem dış ticarete hem de para arzına karşı düşük seviyede bir tepki verdiği görülmektedir. Genel itibariyle beşinci bölümde gerçekleştirdiğimiz analizlerden elde edilen sonuçlara, Şekil 9'daki Etki-Tepki analizinde de karşılaşılmıştır.

5.5.5. Varyans Ayrıştırması Analizi

Etki-Tepki analizinden sonra, değişkenler arası ilişkilerin dinamikliğinin ölçülmesinde kullanılan bir diğer analiz olan Varyans Ayrıştırması Analizine geçilmiştir. Varyans ayrıştırması, ekonomik modelde yer verilendeğişkenlerde ortaya çıkabilecek bir değişimin % ne kadarının kendisinden, %ne kadarının ise modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirtmektedir.

Tablo 18: Değişkenlere Ait Varyans Ayrıştırması Test Sonuçları

GSYH'nınVaryans Ayrıştırması					
Period	S.E.	FARKGDP	FARKLNEX	FARKLNIM	FARKLNPARA_ARZI
1	0.040832	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.046072	91.03067	8.819882	0.026152	0.123292
3	0.047109	87.34467	9.531796	0.420620	2.702918
4	0.047313	86.79317	9.968416	0.507246	2.731166
5	0.047542	85.97267	10.09994	1.122475	2.804918
6	0.047557	85.95899	10.10338	1.133629	2.803998
7	0.047607	85.78085	10.12928	1.141396	2.948478
8	0.047615	85.75946	10.13188	1.141087	2.967574
9	0.047623	85.73271	10.14357	1.149245	2.974473
10	0.047624	85.72891	10.14356	1.149278	2.978247
11	0.047626	85.72257	10.14299	1.149328	2.985117
12	0.047627	85.71964	10.14291	1.149329	2.988113

İhracatın Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	FARKGDP	FARKLNEX	FARKLNIM	FARKLNPARA_ARZI
1	0.195318	2.098447	97.90155	0.000000	0.000000
2	0.205906	1.923289	89.37825	8.385422	0.313039
3	0.208899	3.532144	87.50584	8.654250	0.307764
4	0.211899	3.453806	86.01874	9.086336	1.441113
5	0.212490	3.658681	85.74213	9.105989	1.493204
6	0.212891	3.645375	85.65508	9.207708	1.491835
7	0.212937	3.666706	85.62625	9.208046	1.498999
8	0.213010	3.664341	85.58599	9.212496	1.537172
9	0.213030	3.668327	85.57479	9.212019	1.544864
10	0.213041	3.667967	85.57231	9.214267	1.545455
11	0.213043	3.668242	85.57072	9.214096	1.546938
12	0.213046	3.668150	85.56867	9.213994	1.549188

İthalatın Varyans Ayrıştırması

Period	S.E.	FARKGDP	FARKLNEX	FARKLNIM	FARKLNPARA_ARZI
1	0.171333	1.537728	2.704507	95.75777	0.000000
2	0.213187	8.501290	1.906440	84.59790	4.994371
3	0.229027	8.043957	7.096859	73.30990	11.54929
4	0.233155	8.255708	8.833384	70.86259	12.04831
5	0.233862	8.299258	8.952279	70.76704	11.98143
6	0.234213	8.312695	9.060190	70.67127	11.95584
7	0.234343	8.306087	9.093989	70.60719	11.99274
8	0.234388	8.313784	9.111039	70.58462	11.99056
9	0.234404	8.313640	9.115347	70.58005	11.99096
10	0.234409	8.314314	9.117196	70.57805	11.99044
11	0.234412	8.314184	9.117965	70.57712	11.99073
12	0.234412	8.314327	9.118187	70.57681	11.99067

Para Arzı'nınVaryans Ayrıştırması

Period	S.E.	FARKGDP	FARKLNEX	FARKLNIM	FARKLNPARA_ARZI
1	0.129372	0.224961	0.001838	7.412557	92.36064
2	0.147570	3.063338	0.543055	7.115324	89.27828
3	0.158349	2.689968	5.309533	8.084178	83.91632
4	0.162055	2.587397	5.364089	7.740334	84.30818
5	0.165240	2.501414	5.173256	7.447396	84.87793
6	0.166982	2.507575	5.303355	7.341894	84.84718
7	0.167963	2.486768	5.438626	7.326052	84.74855
8	0.168481	2.471950	5.454768	7.294406	84.77888
9	0.168821	2.463806	5.451090	7.268589	84.81651
10	0.169027	2.460858	5.459490	7.256323	84.82333
11	0.169145	2.458449	5.468394	7.251103	84.82205
12	0.169213	2.456752	5.471016	7.247173	84.82506

Tablo 18'de yer alan değişkenlere dair Varyans Ayrıştırması sonuçları, ihracattaki değişmelerin 12 dönem içerisinde büyük bir kısmının (%85-97'lik kısmı) kendisindekideğişmelerden ibaret olduğunu göstermektedir.Fakatpara arzınınihracat artışlarındaki etkisi %0,31-%1,54oranında, ithalatın %8,38-%9,21oranında,GSYH değişkeninin ise 12 dönem içerisinde %2,09 ile %3,66 arasında etkiliolduğunu göstermektedir.

Öte yandan, GSYH fiyat endeksindeki değişimin büyük bir kısmı (%85-%91) kendisinden kaynaklanmıştır. İlerleyen dönemlerde GSYH'de ki değişimlerin ihracattan kaynaklanma oranı %8'den 12.dönem sonunda %10'a ulaşmıştır. İthalattan kaynaklanma oranı %0,02'den %1,14'e ulaşmıştır. Para arzından kaynaklanma oranına bakıldığında ise %0,12'den %1,92'ye yükseldiği görülmektedir.

Para arzı fiyat endeksindeki değişmelerin ilk dönemdeki büyük bir kısmı %92,36 kendisindenkaynaklanırken, %0,001'iihracat, %7,41'i ithalat ve %0,22'si iseGSYH değişkeninden kaynaklanmaktadır. İlerleyen dönemlerde para arzındaki değişimlerin kendisinden kaynaklanma oranı %84,82'ye düşerken, GSYH kaynaklanma oranı %2,45'eyükselmiştir.

İthalat fiyat endeksindeki değişmelerin de büyük bir kısmı kendinden kaynaklanırken (%70-%95), %2,70-%9,11'i ihracat, %1,53-%8,31'i GSYH, %5-%11'i ise para arzından kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Azerbaycan İkinci Dünya Savaşına kadar Sovyetler Birliği'nin başlıca petrol kaynağıydı. Petrol ve petrole bağlı sanayi alanlarındaki gelişme ile Azerbaycan'da sanayi de nispeten hızla gelişiyordu. İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde Azerbaycan ekonomisinde sermaye yatırımının yüzde 65'i sanayinin gelişmesi için yönlendirilmişti.Sonraki dönemlerin hiçbirinde sermaye yatırımında sanayinin payı bu kadar yüksek olmamıştır. Hem de bu dönemde sanayiye sermaye yatırımının yüzde 80'lere kadarı petrol ve onunla ilgili olan alanlardan sağlanıyordu. Tüm bunlar İkinci Dünya Savaşına kadar petrol ve onunla ilgili alanların hesabına Azerbaycan'da sanayinin hızla gelişmesini sağlamıştır.

Azerbaycan 1991 yılında kendi bağımsızlığını elde ettikten sonra, birçok sosyal, siyasi ve ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. SSCB'ye bağlı olan ekonomik yapının bir anda çöküşü, teknolojinin hala eski olması, savaşın devam etmesi ve bu savaş sonucunda toprakların %20'sinin işgal edilmesi, 1 milyon insanın mülteci durumuna düşmesi ve başka sebeplerden üretim zayıflamış, dolayısıyla da ekonomi üzerindeki kontrol elden çıkmıştır.

Devlet, yerli üretimi geliştirmek amacıyla yurt içinde üretimi mümkün olan bazı ürünlerin yurt dışından ithalinden alınan gümrük vergilerini artırmaya çalışmıştır. Ancak uluslararası finans kurumlarıyla anlaşma mümkün olmadığından vergiler beklenilen düzeye çıkartılamadı. Birtakım ürünlerde vergi oranlarının %15'e kadar çıkarılmasına rağmen, bunun istenilen hedeflere ulaşmak için yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

1998'de manatın aşırı derece değerlenmesi sonucunda ihracattan elde edilen gelirler azalmıştır. Bu durumda ithalat hacminin artımı ve hidrokarbon sektörüne yatırılan yüklü miktarda yabancı sermaye girişi 1998 yılında dış ticaret açığının 470,3 milyon dolara kadar çıkmasına sebep olmuştur.

2008 yılı küresel kriz sonucu piyasalardaki durgunluk ve petrol fiyatlarındaki düşüş 2009 yılında ihracatın 14,8 milyar dolara kadar gerilemesine neden olmuştur. Sonraki yıllarda ise petrol sektöründe olan gelişmeler, petrole bağımlı Azerbaycan

ihracatını da artırmıştır. 2014 yılından sonra petrol fiyatlarında yaşanan düşüş ülke ihracatını ve dış ticaret dengesini kötü etkilemiştir.

Ekonomideki imkansız üçleme ya da üçlü açmaz (impossibletrinity ya da trilemma) hipotezine göre; sermaye hareketlerinin serbestliği, sabit döviz kuru ve bağımsız bir para politikası uygulaması aynı anda var olamaz.Eğer bir ekonomide sermaye hareketleri serbestse ve sabit döviz kuru rejimi uygulanıyorsa o zaman bağımsız para politikası uygulamak mümkün değildir. Bu durumda para politikası sermaye hareketleri ve döviz kurundaki eğilimlere göre biçimlenecektir.Eğer bir ekonomide sermaye hareketleri denetim altında ise sabit döviz kuru rejimi uygulanabileceği gibi bağımsız para politikası da uygulanabilir.

Azerbaycan ekonomisi için bu durumu değerlendirecek olursak, sermaye hareketlerinin serbestliği ve sabit döviz kuru söz konusu olduğu için, bağımsız para politikalarının var olmadığı göz önünde bulunmaktadır.

Yapılan analizin sonucundan da görüldüğü gibi ihracat ve ithalat (özellikle de ihracat) Azerbaycan'ın ekonomik büyümesine para arzından daha çok etki yapmaktadır.

Dış ticaret ilişkilerine baktığımız zaman dış ticaretin yapısal değişime uğradığı, eski Sovyetler Birliği ülkeleri ile yapılan ticaretten uzaklaşma ve Batı piyasalarına yönelme eğilimi gözlemlenmektedir. Bu değişim Azerbaycan ekonomik büyümesinde de olumlu etkiler yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye ile olan ticaret ilişkilerinin de artırılması ve ekonomik bağın güçlendirilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

"Ekonominin Genel Özellikleri". (2007). *Azerbaycan Milli Ansiklopedisi. 25 cilt halinde. "Azerbaycan" cildi.*, s. 387-395.

"Əsrin müqaviləsi" - 10 il. (2004, eylül 20). nisan 15, 2019 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesi: www.preslib.az adresinden alındı

(2017). Nisan 28, 2019 tarihinde Embassy of the Republic of Azerbaijan to the Kingdom of Belgium and the Grand Duchy of Luxembourg Mission to the European Union: http://brussels.mfa.gov.az/en/content/38 adresinden alındı

Acar, Y. (2008). *İktisadi Büyüme ve Ekonomik Büyüme Modelleri.* Bursa: Dora Yayınları.

Acar, Y. (2008). *İktisadi Büyüme ve Ekonomik Büyüme Modelleri.* Bursa: Dora Yayınları.

Aktan, C. C. (1999, Ocak-Şubat). Liberalizme Katkıda Bulunan Düşünürler. *Yeni Türkiye Dergisi*(25), 570-595.

Alemdar, A. A. (2013). *EKONOMİK BÜYÜMENİN ELEŞTİRİSİ VE ALTERNATİFİ KAVRAMLAR ÜZERİNE DÜŞÜNCELER.* Mayıs 11, 2019 tarihinde Academia: https://www.academia.edu/4850246/EKONOM%C4%B0K_B%C3%9CY%C3%9CMEN%C4%B0N_ELE%C5%9ET%C4%B0R%C4%B0S%C4%B0_VE_ALTERNAT%C4%B0F%C4%B0_KAVRAMLAR_%C3%9CZER%C4%B0NE_D%C3%9C%C5%9E%C3%9CNCELER adresinden alındı

Alkin, E. (1992). *Gelir ve Büyüme Teorisi.* İstanbul: Filiz Kitabevi.

Aras, O. N. (2003). *Azerbaycan Ekonomisi: Makro Ekonomik ve Sektörel Analiz.* Bakü: Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Aras, O. N., & Süleymanov, E. (2016). *Azerbaycan İqtisadiyyatı.* Bakü: Şerq-Qerb Yayınları.

ARKTN. (2017). nisan 20, 2019 tarihinde 2017-Cİ İLDƏ BİTKİÇİLİK SAHƏSİNDƏ YÜKSƏK NAİLİYYƏTLƏR ƏLDƏ OLUNUB: www.agro.gov.az adresinden alındı

ARMB. (2008). *Yıllık Rapor 2008.* Bakü.

ARMB. (2009). *Yıllık Rapor 2009.* Bakü.

ARMB. (2011). *Azerbaycan Para Politikası İcmalı 2011.* Bakü.

AYDIN, N. (2006). *Bankacılık Uygulamaları.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Azizov, G. (2010). PARA POLİTİKASI UYGULAMALARI: AZERBAYCAN ÖRNEĞİ. *T.C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ İKTİSAT ANABİLİM DALI YÜKSEK LİSANS TEZİ*, 52-56. Edirne.

Bağırzade, E. (2011). *Azerbaycan-Türkiye İqtisadi Elaqelerinin Müasir Veziyyeti ve İnkişaf Perspektivleri.* Bakü.

Barro, R. J. (1974). Are government bonds net wealth? *Journal of Political Economy, 82*(6), 1095-1117.

Barro, R. J. (1989). The Ricardian Approach To Budget Deficits. *Journal of Economic Perspectives, 3*(2), 39.

Basalla, G. (2013). *Teknolojinin Evrimi* (14. Baskı b.). (C. Soydemir, Çev.) Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baye, M. R., & Jansen, D. W. (1995). *Money banking and financial markets an economics approach.* Boston Toronto: Houghton Miffling Company.

Berber, M. (2011). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma.* Trabzon: Derya Kitabevi.

Birol, Ö. H. (2013, Haziran). KLASİKLER, MARX, KEYNES VE SONRASI: LAİSSEZ-FAİRE LİBERALİZMİNDEN GÜNÜMÜZ PİYASA EKONOMİSİNE. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15*(1), 95-110.

Blaug, M. (1962). *Economic Theory in Retrospect.* ABD: Homewood :Contributors: Richard D. Irwin.

Businessht. (2016, Ocak 09). Nisan 27, 2019 tarihinde Bloomberg HT: https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1178572-azerbaycan-manati-desteklemek-icin-bir-yilda-8-milyar-dolar-harcadi adresinden alındı

Canan, S. (2015). Para ve Maliye Politikalarının Nispi Etkinliği: Türkiye İçin Bir Uygulama. *8*(39).

Carchedi, G. (2011). *Başka Bir Avrupa İçin.* İstanbul: Yardım Kitap.

Chadee, D., Roxas, B., & Rogmans, T. (2014). Prospects and Challenges of Free Trade Agreements: Markets. (s. 13-17). Londra: Springer.

DEİK. (2013). *Azerbaycan Ülke Bülteni.* nisan 20, 2019 tarihinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu: https://www.deik.org.tr/uploads/azerbaycan-nisan-2013.pdf adresinden alındı

Delice, G. (2012). Azerbaycan'da Finansal Yapı ve Politikalar. *Dergi Park*, 110.

Düzgün, R. (2010). Mayıs 2, 2019 tarihinde http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt3/sayi11pdf/duzgun_recep.pdf adresinden alındı

Ehmedov, E., & Hacıyev, M. (2004). *Azerbaycan Ekonomisi.* Bakü: Seda yayınları.

Eminov, Z. (2000). *Azerbaycan Fiziki ve İqtisadi Coğrafiyası.* Bakı: Azerbaycan Coğrafiya İnstitutu Yayınları.

Ercan, N. Y. (2000). İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış. *Planlama Dergisi*, 129-138.

Erdem, E., & Dumrul, C. (2014). Keynesyen ve Neoklasik Yaklaşımlarda Finansal Sistem ve İktisadi Büyüme. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33*(2), 4586.

Erdoğan, S., & Canbay, Ş. (2016). İktisadi Büyüme ve Araştırma & Geliştirme (Ar-Ge) Harcamaları İlişkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme. *Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 4*(2), 30-44.

Eyyubov, M. (2001). *"Bazar İqtisadiyyatına Keçid ve Senaye Kompleksi"*. Bakü: Meşveret Bülteni No:7 (43).

Fisunoğlu, M., & Tan, B. K. (2009). Keynesyen Devrimi ve Keynesyen İktisat. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 20*(70), 31-60.

Freeman, C., & Soete, L. (2003). *Yenilik İktisadı* (3. Baskı b.). (E. Türkcan, Çev.) Ankara: Tübitak Yayınları.

Glass, D. V. (1953). *Introduction to Malthus.* London: Watts.

Gordon, R. J. (1990, Eylül). What is New Keynesian Economics? *Journal of Economic Literature, 28*(3), 1115-1116.

Günsoy, G. (2013). *Ekonomik Büyüme.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Gürak, H. (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi.* Bursa: Ekin Kitabevi.

Hacızade, E. (2018). *Dünya Ekonomisi ve Azerbaycan.* Bakü: Letterpress.

Hagedoorn, J. (1996). *Innovation and Entrepreneurship: Schumpeter Revisited.* New York: Oxford University Press.

Hasanova, R. (2016, Mayıs 05). *Azerbaycan Merkezi Bankının Yaranma Tarixi.* Nisan 25, 2019 tarihinde Banklar Haqqında Herşey:

http://banco.az/az/news/azerbaycan-merkezi-bankinin-yaranma-tarixi adresinden alındı

Hebert, R., & Link, A. (1989). İn Search of The Meaning of Entrepreneurship. *Small Business Economics, 1*(1), 39-49.

Hur, J., & Park, C. (2012). Do Free Trade Agreements İncrease Economic Growth of The Member Countries. *Journal of World Development, 40*(7), s. 1283-1294.

İmanov, N. (2001, Ekim). İlk On İlin Yekunları: İqtisadiyyat. *Meşveret Bülleteni, VII*(43), s. 32.

İnvesting.com. (tarih yok). *Azerbaycan Merkez Bankası*. Nisan 15, 2019 tarihinde İnvesting.com. adresinden alındı

İskender, M. (2006). *Azerbaycan'da Ekonomik Sistemin Dönüşümü.* İstanbul: Tasam Yayınları.

İsmayılov, İ. (2007). Azerbaycan Türkiye Ticari İlişkileri. 62. İstanbul: Azerbaycan Genç Bilim Adamları Sempozyumu.

Jones, C. (1999, Mayıs). Growth: With or Without Scale Effects? *American Economic Review, 89*(2), 139-141.

Jones, C. I. (2001). *İktisadi Büyümeye Giriş.* (S. Ateş, & İ. Tuncer, Çev.) İstanbul: Literatür Yayınları.

Kaynak, M. (2011). *Büyüme Teorileri Giriş.* Ankara: Gazi Kitabevi.

Keynes, J. M. (1936). *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi.* İngiltere: Palgrave Macmillan.

KTU. (2018, şubat 23). *Dış Ticaret Politikası.* nisan 10, 2019 tarihinde http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/bmyo_3be3b.pdf adresinden alındı

Kuntalp, E., & Omağ, M. K. (2009). *Banka ve Sigorta Hukuku.* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Kutlu, S., & Horvath, L. (2017). Post Keynesyen Makro İktisadın Metodolojik Temelleri Üzerine Bir İnceleme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32*(1), 95-129.

Malthus, R. T. (1978). *First Essay on Population.* London: Macmillan Education.

Mammedov, Z., & Yeman, A. (2010, Nisan). Azerbaycanın Kredi ve Para Sistemi, Günümüzdeki Özellikleri ve Gelişme Yönü. *Maliye Finans Yazıları, 24*(87), s. 51-76.

Mankiw, G. N. (1989). Real Business Cycles: A New Keynesian Perspective. *Journal of Economic Perspectives, 3*(3), 79-90.

Marx, K. (2015). *Kapital* (11. Baskı b., Cilt I). (A. Bilgi, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

MEB. (2011). Dış Ticaret Kavramları. 3-4. Ankara.

Mehdiyev, A. (2001). Azerbaycan'ın Dünya İqtisadiyyatına İntegrasiyasının Reallıqları. *Ekspert İqtisad Jurnalı*(7-8), 26.

Memmedov, Z. (2011). *Bank Faaliyetleri.* Bakü: Azer Neşriyyat.

Merdenov, M. (2003, mart 7). "Heyder Eliyev ve Azerbaycan Tehsili". *Azerbaycan Müellimi Qezeti*. Bakü.

Morgil, O. (1988). Harrod-Domar Modelinde Tam Kapasite Kullanımının ve Tam İstihdamın Sağlanması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 6*(1-2), 121-152.

Nadirov, A., Muradov, Ş., Alasgarov, A., & Nuriyev, A. (2003). *Azerbaycan İqtisadiyyatı.* Bakü: Elm.

Nadirov, A., Muradov, Ş., Alasgarov, A., & Nuriyev, A. (2003). *İqtisadiyyat.* 04 12, 2019 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanının İşler Müdürlüğü PREZİDENT KÜTÜPHANESİ: www.preslib.az adresinden alındı

Nesibli, A. (2011). Azerbaycan'da Ticaret Dinamikası ve Ticaret Mehdudiyyetlerinin Adambaşına Düşen Xercleri. (s. 11-12). Bakü: Free Minds Association.

Öçal, T. (1990). *Para Teorisi.* Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları.

Oğuztürk, B. S. (2003). Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(2), 256.

Okur Dinçsoy, M. (2008). A statistical analysis of ICT developments and regional GDP per capita convergence in major East Asian countries. *Journal of Humanities and Social Sciences, 26*, 100-118.

Önder, T. (2005, Mayıs). *Para Politikası: Araçları, Amaçları ve Türkiye Uygulaması.* Nisan 20, 2019 tarihinde TCMB: http://www3.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/timuronder.pdf adresinden alındı

Özel, S. (2000). *Türkiye'de Enflasyon, Devalüsayon ve Faiz.* İstanbul: Alkım Yayınları.

Parasız, İ. (1994). *Para Banka ve Finansal Piyasalar*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.

Sancak, E. (1999). *Azerbaycan İktisadı.* Bakü: Kafkas Üniversitesi Yayınları.

SAÜ. (2016, Şubat 29). *İktisadi Büyüme Kitabı.* Mayıs 2, 2019 tarihinde Sakarya Üniversitesi: http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/46556/42732/iktisadi_b%C3%BCy%C3%BCme_kitab%C4%B1.pdf adresinden alındı

Schumpeter, A. J. (1934). *The Theory of Economic Development.* New York: Oxford University Press.

Schumpeter, A. J. (1954). *History of Economic Analysis.* London: Allen and Unwin.

Şen, E. (2005). Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili. *T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı*. İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.

Smith, A. (1776). *An İnquiry İnto The Nature And Caoses of The Wealth of Nations.*

Snowdon, B., & Vane, H. (1997). *The Development of Modern Macroeconomics.* İngiltere: A Macroeconomic Reader.

Solow, R. (1956). A Contribution to the Theory of Economic Growth. *The Quaterly Journal of Economics, 70*(1), 65-94.

Solow, R. (1957). Technical Change and the Aggregate Production Function. *The Review of Economics and Statistics, 39*(3), 312-320.

Sputniknews. (2015, Şubat 21). *Azerbaycan'da Devalüasyon*. Nisan 25, 2019 tarihinde Sputnik Türkiye: https://tr.sputniknews.com/ekonomi/201502211014098949/ adresinden alındı

Takım, A. (2010). *Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki.* Nisan 27, 2019 tarihinde http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423871594.pdf adresinden alındı

Tiryakioğlu, M. (2009, Mart 18). *Schumpeter, Yenilik ve Yaratıcı Yıkım.* Mayıs 10, 2019 tarihinde İktisadiyat: http://www.iktisadiyat.com/2009/03/18/schumpeter-yenilik-ve-yaratici-yikim/ adresinden alındı

Unay, C. (1983). *Makro Ekonomi, 3cü Basım.* Bursa: Akademi Yayınları.

Üstünel, B. (1988). *Ekonominin Temelleri, 5ci Baskı.* Ankara.

Üstüner, T. S. (2017). Nisan 26, 2019 tarihinde http://acikerisim.ikc.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11469/274/163-YLT%20T%C3%BCrk%C3%BC%20Su%20%C3%9Cst%C3%BCner%202017%20-%20YOK.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı

Wallace, P. (1998, Ocak 9). The Rebirth of Malthusian Gloom. *New Statesman, 127*(4367), 21.

Yay, G. G. (2001). Chicago Okulu, Milton Friedman ve Monetarizm. *Liberal Düşünce Dergisi, 6*(24), 196-207.

Yılmaz, H. D. (2015). *Para arzının makroekonomik faktörler üzerine etkisinin analizi*. Nisan 2019, 22 tarihinde Baskent Universitesi: http://acikerisim.baskent.edu.tr/bitstream/handle/11727/2429/Deniz%20Y%C4%B1lmaz.pdf?sequence=1&isAllowed=y adresinden alındı